

Irena Habalik

tanítás

*a nyelven múlik a dolog
hogy kinek a nyelvét tanulom
arról énekelek
azt átkozom
a szavakat úgy
használod mint a korsót
addig jár a szó a fülbe
míg el nem törik
vajon a nyelv a szavakat
a fogat az ágat
ágálva töri ketté?
ki beszél kinek a
szája íze szerint?
alanyra alapozott állítmányon
fehér várakat szeretne
építeni
homokra épült vár
mire vár?
az ilyen ember vajon
alanyozó vagy álmodozó?
hagyjátok békében
nyugodni*

*ha rajtunk múlna
ki
vándorolnánk a nyelvből
így térjünk belé haza*

kivándorolva

*kivándorolva
egyik nyelvből a másikba
mint a kürtből a hang
mint a szitakötő a mezőről*

szorongatva félelemtől
haragtól és a szavak
szabadságának hiányának
zablájától a szájbán
szorongatva
kivándorolva

és míg a szem
és a fül lelkesedik
új formák képek és dalok
látván hallatán
az egyik nyelv a másikban
megszólal és fáj

két nyelven
nyomulni lefelé
a mély rétegekig
és még mélyebbre ahol
a mélybe vetett
felemelkedik
és egy pillanatra felragyog
két nyelven
számlálni az órákat a sokszínűeket
amint átsiklanak
a kerítések fölött
a maszkot lehullajtani
tapintani a tükör előtt
az arcot
nem csodálkozni
mint aki kétségbe van esve
nem kételkedni
két nyelven

verset írni
szűnyogról és őszirózsáról
sietősen készülődni
a nyári boldogságra
két nyelven
hangokba vagy hallgatásba burkolózva
mintha ennek jelentősége volna
előrenézni
visszatekinteni

Márton László fordításai

Seraffetin Yildiz

Szóhányó

*Keresgélő vagyok
ténfergő
Rontom-bontom a városokat
Falaikba
belevésem a nincstelen senkifiaságot
Minden múzeumban
leakasztom a középkort
Kiteszem a helyére
ha csupán egy éjszakára is
haragomat
azon testrészt ellen
melyből a világra jöttem
Mítoszbeli kígyóknak mesélek
a szerelemről
melynek vizeibe sosem fúltam bele...
Majd rákanyarodom az útra
mely a költészethez vezet
valahová mindentől messzire
Egy nélküled töltött napom
sziluettjére szavakat hányok
melyek semelyik nyelvben sem lappanganak*

Márton László fordítása

Seher Çakir

Emlékek semmiről

*Letelepedve
Egy vasárnap dél hevében
A Duna-csatorna partján
Pohár teányi percre
Figyelve a hullani készülő
Leveleket
Elöttem ismeretlen fákon
Így halmozódnak
A nemlétező teáspoharak
Miközben járkálok
Emlékekkel semmiről
A Duna-csatorna partján
Magam*

Márton László fordítása

Natalie Sacharewitsch

Mindenkor

*Az éjszaka ablakba csapódó esőostorral
összegyűri a szobát
egy pont a sarokban zümmög
méhecske a boxkesztyű belsejében
szív- és villámseb-S-N*

*odaát pedig
valaki mezítláb jár a homokban
mindenkor
horzsolásokkal a térdén
készen állva hogy
a testét átröpítse
kerítések és tetők fölött*

*mindenkor
lehetséges követő
törvénybe ütköző felhőkutyák
szalaadnak szanaszéjjel
az újhaldból egy cafat a zsákmány
egy angyal vagy a szél
és te
parányi pont az éj kezdetén*

*ablaktalan fecske alkalmatlanul
megállítva és megállapítva
csúfjára kiscsillagoknak
fel- és alábecsülve
patika utca közvilágítás
érdekében és ellenében*

*nő vándorúton te észrevétlenül kecses
énekelj csak énekelj
díjaid a mértéket megütik
márvány lépcsőfokok
ciprusok napsütés
tenger és szél és szerelem
és a halál*

Márton László fordítása

Nagy Hajnalka

Az irodalom senkiföldjén

Transzkulturális irodalom és osztrák kultúra

Arra a kérdésre, hogy mitől „osztrák” az osztrák irodalom, és hogy mik azok a jegyek, amelyek a némettől megkülönböztetik, az osztrák irodalomtudományal foglalkozó szakemberek sokféle választ adtak. Mára nemcsak abban van egyetértés, hogy többféle „német” irodalom létezik, hanem abban is, hogy az osztrák irodalom sajátossága, többek között a némettől eltérő korszakokban (a bécsi modernség), műfajokban (a nestroyi népi színdarabok) és témákban (nyelvi krízis) ragadható meg. Alighogy véget ért az osztrák irodalom önkeresésének eme több évtizedet átölelő fejezete, máris felvetődik egy újabb kérdés, mégpedig, hogy hogyan integrálható az immár jól definiált osztrák irodalom szűkre szabott keretébe azon bevándorló szerzők irodalma, akik az 1960-as évektől kezdve meghatározzák a német ajkú országok társadalmi és kulturális rendszerét. Ha egy pillantást vetünk a legnevesebb német irodalmi díjak ranglistájára, könnyen megállapíthatjuk, hogy az említett írók egyre nagyobb népszerűsége tesz szert és az olvasók egyre szélesebb körében hódítanak teret.¹ Ezek az irodalmi díjak nem utolsósorban arról is tanúskodnak, hogy a migráns háttérrel rendelkező szerzőket már nem lehet az irodalom eldugott szegletébe úzni vagy egy külön számukra rendszeresített „fiókba” zárni, hiszen egyre inkább „központi, kanonikus és kánonteremtő, sőt néha már-már prominens szerepet töltenek be” az irodalmi életben.²

Bár a migráns irodalom már az 1960-as évektől kezdve létezik, egy „nem csak német nyelvű irodalom”-ra Németországban először csupán az 1980-as, Ausztriában pedig tízéves késéssel, tehát az 1990-es években figyelt föl az irodalomtudomány és a kritika. Az Ausztriában élő különböző kisebbségek és bevándorlók irodalmi szövegeinek elsőként helyet biztosító, az 1990-es évektől

1 2000-ben Doron Rabinovici elnyerte a rangos Heimato von Doderer Irodalmi Díjat, 2002-ben pedig a Clemens Brentano-díjat. 2010-ben *Andernorts* című regénye a Német Irodalmi Díj „Shortlist”-jén foglalt helyet. Vladimir Vertlib 2001-ben elnyerte a Chamisso-díjat, 2002-ben az Anton Wildganga-díjat. Dimitré Dinev 2005-ben tudhatta magának a Chamisso különdíját, 2009-ben pedig Julia Rabinowichot tüntették ki az ausztriai Rauriesi Irodalmi Díjjal.

2 Immacolata Amodeo: „Betroffenheit und Rhizome, Literatur und Literaturwissenschaft”. 2009, idézet: http://www.migration-boell.de/web/integration/47_2014.asp (2012.05.03.)

megjelenő antológiák³ tehát nemcsak egy addig elfeledtetett és elfedett „szubkultúrára” hívták fel a figyelmet, hanem arra is, hogy az osztrák irodalom identitását és kánonját ki kell tágítani, mégpedig olyan művekkel, amelyek szerzőinek nem német az anyanyelve.⁴ Ennek az áttörésnek köszönhető az is, hogy mára Ausztriában az említett antológiák mellett számos platform és újság alakult, amelyek megfelelő feltételeket biztosítanak a bevándorló írók műveinek megjelenéséhez. A migráns háttérrel rendelkező írók irodalmának befogadásában azonban igazi paradigmaváltás csak az ezredfordulón, Vladimir Vertlib (*Zwischenstationen – 'Tranzitállomások'*, 1999 és *Das besondere Gedächtnis von Rosa Masur – 'Rosa Masur különös emlékezete'*, 2001) és Dimitré Dinev (*Engelszungen – 'Angyalnyelvek'*, 2003) nagy sikerű regényeinek köszönhetően következett be. Hogy a bevándorló szerzők irodalma a mai osztrák irodalom szerves részét képezi, mi sem bizonyítja jobban, mint az immár elismert írók és írónők (Dimitré Dinev, Anna Kim, Radek Knapp, Julya Rabinowich, Doron Rabinovici, Vladimir Vertlib) állandó irodalmi jelenléte az osztrák könyvpiacra.

1. A „vendégmunkás-irodalomtól” az „új világirodalomig”. Egy fogalom története

A bevándorló írók helyének kijelölése a német nyelvű irodalmakban, illetve speciálisan az osztrák irodalmon belül mégsem olyan könnyű. Egyrészt, mert ezeket a sokrétű és heterogén irodalmi műveket nem lehet egyszerűen egyetlen, méghozzá olyan „homályos gyűjtőfogalom” alá sorolni, mint a „migrációs” avagy a „migráns irodalom”.⁵ Az e fogalmakkal jelölt irodalmon belül ugyanis további

3 Az első antológia, amely az Ausztriában élő bevándorlók és kisebbségek irodalmának bemutatására vállalkozott, Gerald Nitsche verses antológiája volt *Österreichische Lyrik und kein Wort Deutsch* ('Osztrák líra – egy szót se németül') címmel, amely 1990-ben jelent meg. További jelentős antológiának számít pl. Karl-Markus Gauß kétkötetes sorozata – *Das Buch der Ränder* Prosa und Lyrik ('A perifériák könyve' – próza 1991 és líra 1995), valamint a Helmut A. Niederle szerkesztésében megjelent *Die Fremde in mir. Lyrik und Prosa der österreichischen Volksgruppen und Zuwanderer* ('A bennem lakozó idegen. Osztrák népcsoportok és bevándorlók lírája és prózája') 1998-ból. A legfontosabb antológiákat lásd Julia Abel: „Positionslichter. Die neue Generation von Anthologien der »Migrationsliteratur«”. In: *Text+Kritik, Sonderband IX* (2006): *Literatur und Migration*, 233-245. o.

4 Erre a megállapításra jut pl. Ernst Grabovszki, aki tanulmányában azt próbálja bemutatni, hogy miképp változtatja meg, illetve bővíti ki a bevándorlók irodalma az „osztrákság”-ról alkotott képzeteket és konstrukciókat. (Lásd Ernst Grabovszki: „Österreich als literarischer Erfahrungsraum zugewanderter Autorinnen und Autoren”. In: Helmut Schmitz (szerk.): *Von der nationalen zur internationalen Literatur – transkulturelle deutschsprachige Literatur und Kultur im Zeitalter globaler Migration*. Amsterdam: Rodopi, 2009, 275–292. o., idézet 276. o.) Günther Stocker cikkében azokat az új szempontokat vizsgálja, amelyekkel a migráns irodalom kiegészíti az osztrák irodalmat. (Lásd Günther Stocker: „Neue Perspektiven. Osteuropäische Migrationsliteratur in Österreich”. In: *LebensSpuren. Begegnung der Kulturen* (2009), idézet: http://www.lebensspuren.net/medien/pdf/Liebenther_Stocker.pdf (2012.05.24.)

5 Schwaiger, Silke: „Schreibweisen der Migration. Neue sprachexperimentelle Tendenzen und interkulturelle Fragestellungen”. In: Nicola Mitterer, Werner Wintersteiner (szerk.): *Weltliteratur. Informationen zur deutschdidaktik* 1 (2010), 46–54. o., idézet: 47. o.

különbségtételek szükségesek.⁶ Másrészt az irodalomtudományban heves viták folynak arról is, milyen terminussal kellene illetni a bevándorlók irodalmát.⁷ Az eddig használatban lévő fogalmak – úgymint „külföldi”, „vendégmunkás”, az előbb említett „migrációs”, illetve „migráns” irodalom, avagy éppen „az idegen-ség irodalma” – egyike sem képes megragadni a szóban forgó irodalom valós természetét anélkül, hogy ezek a szerzőket ne nemzeti hovatartozásuk és életrajzi hátterük alapján határoznák meg, tovább mélyítve ezzel a „helybeliek” és a „külföldiek” közti szakadékot. „A migráns irodalom (MIGRANTINNENLITERATUR) terminusa akarva-akaratlanul kizáró, diszkrimináló, beskatulyázó és kirekesztő. Én pedig azt kívánom, mind a magam, mind pedig a kollégáim számára, hogy általában az irodalmi élet részeként ismerjenek el minket.”⁸

Néhány szerző, mint például Franco Biondi, még a mára igen elterjedt „kultúrák közötti irodalom” kifejezést is elutasítja, mert e kifejezés az írókat az irodalom senkiföldjére úzi. Biondi ehelyett két egymást kiegészítő aspektust (származás és hovatartozás) vezet be, amelyek differenciáltabban írják körül a migráns írók helyzetének ambivalenciáit. A két aspektussal Biondi a bevándorlók „kettős kötődésére” hívja fel a figyelmet: „Míg a származás egy etnikai, kulturális, szociális és családi eredet kifejezett és többé-kevésbé tudatos vállalását jelenti, addig a hovatartozás a »hozzátartozás« megélt tapasztalatára vonatkozik, legyen az egy társasághoz vagy egy egyetlen emberhez kötődő tartozás. Míg a származás tények (pl. dokumentált, generációkra visszamenő családi eredet) és szubjektív tételezések (pl. alacsony rangú személyek királyok általi nemesi kinevezése) alapján definiálható, addig a hovatartozás átélhető tapasztalatot és állandóan megújuló elismerést követel.”⁹

6 Így például nemcsak az nem mindegy, hogy nyelvváltó vagy nyelvőrző írókkal van-e dolgunk, hanem az sem, hogy az írók mikor sajátították el jelen esetben a német nyelvet. (Természetesen igen nagy a különbség Anna Kim – aki gyermekként Ausztriában nőtt fel és a németet anyanyelvének tekinti – és pl. Dimitré Dinev között, aki felnőtként sajátította el a németet mint idegen nyelvet.) A migráns irodalom belüli differenciálásnak egy másik fontos aspektusa, hogy az írók mely bevándorlási szakaszban érkeztek választott hazájukba. Cornelia Kogoj ezek alapján három nagy periódusra osztja az ausztriai migráns írók irodalmát: a) a kezdetek (1960-as évektől az 1980-as évekig), b) az 1990-es évek, és végül c) a 2000-es év utáni irodalom. (Lásd Cornelia Kogoj: „Dreiundzwanzig Wiens”. Aspekte literarischer Artikulation von MigrantInnen in Wien. Im Rahmen des Forschungsstipendiums der MA 7 – Wissenschaftsabteilung, Wien, 2008.)

7 Ehhez a problémához bővebben lásd Nicola Mitterer (2009), Heidi Rösch (2004), Silke Schwaiger (2010) és Werner Wintersteiner (2006) idevágó tanulmányait. Nicola Mitterer: „Vor dem Gesetz. Über den Begriff Migrationsliteratur und andere Fragen des Fremdseins”. In: Nicola Mitterer, Werner Wintersteiner (szerk.): Und (k)ein Wort Deutsch... Literaturen der Minderheiten und MigrantInnen in Österreich. Innsbruck–Wien–Bozen: StudienVerlag, 2009, 19–33. o.; Heidi Rösch: „Migrationsliteratur im interkulturellen Diskurs.” http://www.fulbright.de/fileadmin/files/togethermany/information/2004-05/gss/Roesch_Migrationsliteratur.pdf (2012.05.24.); Werner Wintersteiner: Poetik der Verschiedenheit. Literatur, Bildung, Globalisierung. Klagenfurt: Drava, 2006.

8 Seher Çakir: „»Migrantenliteratur«”. In: Christa Stippinger (szerk.): passwort. anthologie. das buch zu den exil-literaturpreisen schreiben zwischen den kulturen. Wien: edition exil, 2007, 7–9. o., idézet 9. o.

9 Franco Biondi: „Literatur & Migration. Herkunft und Zugehörigkeit in der Literatur”. 2009, idézet: http://www.migration-boell.de/web/integration/47_2224.asp (2012.05.24.)

Hogy a bevándorló háttérrel rendelkező szerzők nagy része egzisztenciájukat mind íróként, mind pedig magánszemélyként az „ajtóküszöbön állás” metaforájával írja körül, a „kettős hovatartozást” pedig inkább számkivetettséggént éli meg, valószínűleg az osztrák valóság paradoxonjaival is magyarázható – így Kogoj: Míg a „bevándorlók művészi-kulturális produkciói” egyértelműen helyet biztosítanak a művészek számára a kultúra területén, addig az egyre kirekesztőbbé váló politikai retorika ugyanezen művészeket mint bevándorló idegeneket kizárja az osztrák társadalomból.¹⁰ Azok tehát, akik a migráns írók műveit tisztán esztétikai mércével kívánják megítélni, figyelmen kívül hagyva azok egyéni (származás, migráns lét) és társadalmi (diszkrimináció) vonatkozásait, éppen azokról a hatalmi viszonyokról feledkeznek meg, amelyek a művek létrejöttének alapvető feltételei voltak. A szövegek mélyrétegeibe ugyanis beleíródik a fennálló renddel szembeni ellenállás politikai aktusa: „E szerzők közös tapasztalata, hogy a hatalom margóján élnek, idegenek, mert más szemmel néznek rájuk. Ebből a tapasztalatból, ha nem is mindig, de gyakran születik egy az uralkodó kultúrával és politikával szembeni kritikus hozzáállás. A saját marginális lét élménye – a legjobb esetben – a kirekesztés, az igazságtalanság, valamint a hatalom és az erőszak gyakorlásának mindenfajta formája iránt érzékennyé tesz. Ez az, ami ezt az irodalmat politikailag érdekessé, esztétikailag pedig innovatívvá teszi.”¹¹

Végül a *postcolonial studies* tudományos modelljére és terminológiájára támaszkodó interkulturalitás-elméletek tették lehetővé a bevándorlók irodalmának újradefiniálását és értelmezési kereteinek kibővítését. Ma az „interkulturális”/„transzkulturális” irodalom, valamint az „új világirodalom” kifejezései nemcsak az irodalomtudományokkal foglalkozók, hanem migráns háttérű szerzők körében is elfogadott terminusnak számítanak: „Az »interkulturális irodalom« ledönti az irodalom nemzeti, nyelvi és regionális korlátait és olyan egyedi (az irodalom kategóriáján belüli) elemeket vizsgál, amelyek ezt az irodalmat a nem-migránsok által írt irodalomtól megkülönböztetik. Az interkulturális irodalomban, amely megkonstruálja és esztétikai formába önti az idegent, avagy jobban mondva az új hazát, »az új világirodalom csírái« lelhetőek fel.”¹² Az említett kifejezések előnye, hogy a migráció sokféle formájának (rendszerek, korok, kultúrák, vallások és kontinensek közötti vándorlás) utat nyitnak, és hogy a centrum/periféria, illetve a többség/kisebbség dichotómiáját kijátszva a bevándorló szerzők újrapozicionálását is lehetővé teszik.¹³ A transzkulturális irodalom különböző hibrid formát hoz létre, megkérdőjelezi a monolingvális nemzeti kultúráról alkotott eddigi elképzeléseket és a monokulturális rend hatalmi viszonyait.

10 Kogoj: „Dreiundzwanzig Wiens”..., 3. o

11 Nicola Mitterer/Werner Wintersteiner: „Vorwort”. In: Nicola Mitterer, Werner Wintersteiner (szerk.): Und (k)ein Wort Deutsch... Literaturen der Minderheiten und MigrantInnen in Österreich. Innsbruck: StudienVerlag, 2009, 11. o.

12 Alma Hazibegovic: „A.H. im Interview”. In: Christa Stippinger (szerk.): wortstrümer. Wien: edition exil, 2005, 8. o.

13 Rösch: „Migrationsliteratur im interkulturellen Diskurs”, 3. o.; Schwaiger: Schreibweisen der Migration, 49. o.

3. Identitás, nyelv és emlékezés a transzkulturális irodalomban

A bevándorlók irodalma sokszor tematikájában, melynek fókuszában a „pachwork-identitás”, a többnyelvűség, az otthon és a család elvesztése, valamint a „saját” és „idegen” közti párbeszéd áll, és nyelvi megformálásában (a nyelvi idegenségből eredő kísérletező játék, a német nyelv szétírása) hoz újat. Így a migrációs avagy transzkulturális irodalommal foglalkozó kritikák nagyobb része az identitás, a nyelv és az emlékezés koordinátái mentén vizsgálják a műveket.

Az identitásválság, énhasadás, érvesztes és nyelvvesztés már a bécsi modernség irodalmának is hívó szavai voltak, az egységes, öntudatos és szuverén szubjektummal azonban végérvényesen a posztmodern teoretikusok számolnak le. Helyére egy olyan fragmentált, decentrikus és szétszórt „én”-t állítanak, amely vagy a hatalom különféle diskurzusaiban (Foucault), vagy a nyelvi elkülönböződés (*différance*) örökös játékában (Derrida) oltódik ki. A posztkoloniális elméletek (Bhabha, Hall) a kulturális identitást vizsgálva a „hibriditás” fogalmát vezetik be a szubjektum újraértelmezésekor. Utóbbiak elméletében az én nem tűnik el vagy oldódik fel, hanem különböző kultúrák, tradíciók és nyelvek határmezsgyéjén állva hibrid („többszörösen összetett”) identitássá alakul, amely már nem határozható meg egyértelműen a személyiség hagyományos aspektusai (nemzet, etnikum, vallás, kultúra, nyelv) alapján. Stuart Hall kultúrák közötti „fordítóknak” nevezi ezeket a migráció és globálizáció során kialakuló új szubjektumformákat, amelyek „nem egységesek a régi értelemben, és soha nem is lesznek azok, mert visszavonhatatlanul több történelem és kultúra összefonódásának az eredményei, ugyanabban az időben több »otthonhoz« (és egyetlen különös »otthonhoz« sem) tartoznak”.¹⁴

A migráns írók műveinek középpontjában is az önmeghatározás bizonytalanságának problémája áll. Állandó útonlétük egy olyan diszkontinuitásokkal teli, törekeny és polifón identitást szül, amely önmagát is csak örökös „másság”-ként tudja megragadni. A dél-koreai származású, osztrák Anna Kim műveinek (*Irritationen – 'Irritációk', Verborgte Sprache – 'Kölcsönzött nyelv', Die Bilderspur – 'A képnyom'*) szintén az identitáskeresés a fő témája. A külső (a jellegzetes koreai arc, amely tulajdonosát már az első pillanatban „idegen”-ként bélyegzi meg) és „belső” (a láthatatlan osztrák identitás, amely azonban születésénél fogva nem illeti meg) között feszülő ellentmondás ellehetetleníti énjének egyértelmű meghatározását sajátuk vallott hazájában. 2011-ben megjelent esszéjében (*Invasionen des Privaten – 'A személyesség inváziói'*), amelyben a szerző a messzi idegenben, grönlandi útja során próbálja letapogatni nemcsak a havas táj, de az identitás kietlen tisztasait, ezt a változékonnyal egyszisztenciát a határtermészetű vándorlással állítja párhuzamba: Az „oda-nem-tartozás” (Zugehörig-losigkeit) permanens megtapasztalása az „én” egykori szilárdságát az utazó hazátlan, időtől és kötődésektől független bizonytalanságává oldja.

Ilyen vándorló, „főállású utazók” népesítik be tehát a transzkulturális irodalmat. A bolgár származású Dimitré Dinev *Engelszungen* című regényében, amely két bolgár család történetén keresztül mutatja be a kommunizmus bukását és a

¹⁴ Stuart Hall: „A kulturális identitásról”. Farkas Krisztina és John Éva fordítása. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Kiadó, 1997, 60–85. o., idézet: 83. o.*

család legfiatalabb tagjainak Ausztriába történő emigrálását, például az otthon-talan szerb Miro alakjában egy olyan „heterogén”, családi gyökereitől megfosztott ember típusát teremt meg, aki végül léte minden bizonytalansága ellenére sikeresen otthonra talál – bár csak halála után – a bécsi Központi Temető sírjában. A perifériából a centrumba helyezés szimbolikus aktusa azt a bhahbai értelemben vett „harmadik teret” (third place) nyitja meg, amely megtöri a többség/kisebbség illetve saját/idegen közti hierarchikus rendet.

Doron Rabinovici (*Andernorts – 'Máshol'*, 2010) és Vladimir Vertlib (*Zwischenstationen, Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur, Letzter Wunsch – 'Végakarát'*, 2003) regényei a zsidó identitás újradefiniójának lehetőségeit és ellentmondásait vizsgálják. Az *Andernorts* Ethan Rosenje poliglott kozmopolita, aki sehol sincs igazán otthon, és úgy váltogatja identitását, ahogy a helyzet megkívánja. A regény beszédes módon egy repülőgép-jelenettel indul: Rosen ezen a hatalmi viszonyoktól mentes *sehol helyen* eljátszik az identitásváltás lehetőségével, letagadja zsidó voltát és meghamisítja nevét, mígnem az utasok és stewardessek utasítására tisztázza magát. Rosen ártalmatlan játékát, amelyben az „én” és „nem én” közti határokat feszegeti, a regényben több hasonló „rendreutasítás” szakítja meg: a hasonmásként (Doppelgänger) tételezhető Klausinger féltestvérként akarja belopni magát a Rosen családba, veszélyeztetve ezzel Ethan pozícióját, egy abszurd klónkísérlet és a hazugságra épülő családi genealógia pedig nemcsak végérvényesen megingatja Ethan Rosen személyiségének alappilléreit, hanem az „eredet”, a „származás” és az „identitás” mítoszának illuzórikus voltát is felfedi. A regény végére senki sem marad meg annak, aki volt, vagy akinek tartotta magát, és az Auschwitz utáni zsidó családi genealógia újratemtésének lehetősége is megkérdőjeleződik.

A leningrádi születésű Vladimir Vertlib önéletrajzi ihletettséggű *Zwischenstationen* című regényében nemcsak az egyén vándorol és alkotja meg újra és újra identitását, hanem egy egész orosz-zsidó család, melynek útja Izraeltől Bécsen, Amszterdamban és Rómán át egészen New Yorkig vezet, anélkül, hogy ez országok bármelyikében igazi otthonra találna. Az első pillanatban még a megérkezés ígéretével kecsegtető városok mindegyike csupán egy-egy köztes állomás, ahol egyszer legális, másszor illegális keretek között éli apa, anya és ötéves gyermekük a migránsok folyton változó életét. Bár a gyermeki énelbeszélő ügyesen alkalmazkodik a nomád élet váltakozó kulisszáihoz, kamasszá serdülve azt is megérti, hogy minden város elhagyásával fel kell adnia önmagából is egy darabot (barátot, nyelvet, emlékeket). Rómában, ahol először szembesül a „menni vagy maradni” kérdés égető kényszerével, az egyetlen biztos pontot, az otthon utolsó darabját – egy könyvekkal teli koffert – már maga dobja a tengerbe, megpecsételve ezzel örökös száműzetését. A számkivetettség – mely nemcsak a *Zwischenstationen*, hanem a *Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur* családjának is osztályrészéül jut – a vertlibi műegész legmeghatározóbb témája, mely nem kizárólag a migránsok és a zsidóság bolyongását, hanem a globalizáció korának legfontosabb jellemzőjét, az ember alapvető idegenségét és identitásvesztését is szimbolizálja.¹⁵

15 Lásd Vladimir Vertlib: *Spiegel im fremden Wort. Die Erfindung des Lebens als Literatur*. Dresden: Thelem 2007, 60. o.

A nyelvi otthontalanság, illetve idegenség a transzkulturális irodalom második legfontosabb aspektusa, melynek poetológiai vonatkozásai is vannak. A migráns háttérrel rendelkező írók ugyanis nemcsak a privát szférában élik meg a nyelvtelenség, illetve a többnyelvűség tapasztalatát, hanem az írásban is. A második és harmadik generációhoz tartozó bevándorolt írók többsége német nyelven ír, tehát teljes mértékben vagy részlegesen nyelvet váltott. Ez a nyelvváltás pedig különféle esztétikai programhoz vezet. Vladimir Vertlib számára például az idegen nyelv jelenti azt a kellő distanciát, amely a nyelv szabad és a szavak szokatlan használatához szükséges. Mások, így például a lengyel származású Irena Habalik, a bevándorlók idegenül hangzó, „rossz németjét” imitálja, hogy e nyelvi elidegenítéssel a beszélő én idegenségét még jobban kihangsúlyozza. Verseiben egyrészt azt a paradox nyelvi állapotot állítja középpontba, amelyet Anna Kim „kétnyelvű némaság”¹⁶-ként (zweisprachige Stummheit) definiál: a migráns író eltávolodik mind a saját nyelvétől, mind pedig az idegen nyelvtől, s egyik nyelvben sem tud többé otthonossá válni. Másrészt Habalik versei a nyelvben rejlő és a nyelvek közötti rejtett hatalmi mechanizmusokat is felfedik.

Hogy a nyelvi krízis azonban nemcsak a nyelvváltás következménye, hanem alapvető emberi tapasztalat, világossá teszi például Dinev *Engelszungen* című regénye, amelyben mind a két főszereplő, Iskren és Svetljo, már gyermekként megtapasztalja a nyelvvesztés keserű élményét. A fiatal fiúk nyelvtelensége szöges ellentétben áll az apák nyelvi zsonglőrködésével – Svetljo apja stázi ügynökként a kihallgatásokon manipulálja a nyelvet, Iskren apja pedig vezető pártfunkcionáriusként remekbe szabott propagandabeszédeivel jeleskedik. Nemhiába idézi a regény címében is a nyelvet, mint a legszükségesebb beszélő szervet, amely mind konkrét, mind pedig elvont értelemben a regény központi motívuma lesz.¹⁷ Dinev regényében tehát a nyelvi krízis sokrétű problémáját járja körbe, dialógust teremtve ezzel az osztrák irodalom legjelentősebb íróival.

A migráns irodalom meghatározásakor kirobbanó vita egyik legfőbb kérdése az volt, hogy gazdagítja-e a bevándorlók irodalma a „honi” irodalmat, avagy épp a „normál állapot”-ot teremti meg. Azok, akik ez utóbbit vallják, úgy gondolják, hogy egy ország irodalmának, annak sokszínű és soknyelvű kultúráját kell képviselnie és leképeznie, így tehát a migráns irodalom szerves részét képezi a befogadó kultúra irodalmának.¹⁸ Azok, akik az első álláspont mellett voksolnak, azzal érvelnek, hogy a bevándorolt írók olyan (történelmi, kulturális, egyéni és kollektív) tapasztalatokkal és emlékekkel rendelkeznek, amelyek szükségszerűen hiányoznak az osztrák kulturális emlékezetből – tehát ki is egészítik azt.¹⁹ Legjobb példa erre Vertlib *Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur* regénye, amely már címében is előrevetíti a mű legfontosabb témáját, egy orosz-zsidó nő nem mindennapi emlékeit és az emlékezés különös módozatait. A regény, amely retrospektíven meséli el Rosa Masur történetét, felváltva játszó-

16 Anna Kim: *Invasionen des Privaten*. Wien/Graz: Literaturverlag Droschl, 2011, 68. o.

17 Lásd Stocker: „Neue Perspektiven...”, 6–7. o.

18 Lásd ehhez a vitához Vertlib: *Spiegel im fremden Wort*, 36. o.

19 Lásd Stocker (2009) és Grabovszki (2009) idézett tanulmányait.

dik Németországban és Oroszországban. Míg Németország az emlékezés helye, addig Oroszország az emlékek tárháza olyan traumatikus élményekkel és történelmi eseményekkel, mint például Leningrád városának „kiéheztetése” a második világháború alatt. Míg a *Rosa Masur*-regény a német és osztrák emlékezet üres helyeit tölti fel új, idegen történelmi tapasztalatokkal, addig az iráni származású Hamid Sadr *Der Gedächtnissekretär* ('Az emlékezettitkár') című regényében a fordított utat járja: éppen az osztrákok emlékhelyeit írja át, formálja egy „idegen” elme sajátos észjárása szerint. A lengyel származású Radek Knapp, aki fiatal kora ellenére a bevándorló írók első generációjához tartozik, *Herrn Kukas Empfehlungen* ('Keresetlen jó tanácsok'), egy utazó idegen csipős iróniájával kommentálja és kárikózza az osztrákság védjegyeit.

4. „Jertek, mind ti csehek, matrózok, szajhák, kikötetlen hajók...”

A fent említett témák és „megkülönböztető” jegyek vizsgálata bár segíthet egy igen heterogén és többnyelvű irodalom definiálásában, ugyanakkor lehetetlenné is teszi a migráns irodalom tényleges integrációját annak az országnak az irodalmába, amelyben megszületnek. A bevándorlók által írt transzkulturális irodalom ugyanis nemcsak kiegészíti a „honi” irodalmat, hanem sajátos dialógust is teremt annak irodalmi hagyományaival. Példaként szolgál erre az osztrák irodalom „bécsi modernség”-ként ismert korszaka, amely – még ha más hangsúlyokkal is – de szintén tematizálta az évnesztés, a hovatartozás és a nyelvi elégedetlenség problémáit (lásd H. von Hofmannsthal, A. Schnitzler, R. Beer-Hoffmann, valamint H. Bahr műveit). Az Osztrák–Magyar Monarchia irodalmi életét vizsgálva az is nyilvánvalóvá válik, hogy egy homogén, egynyelvű és monokulturális irodalom a közép-kelet-európai térségben sosem létezett vagy volt elképzelhető.

Ingeborg Bachmann, aki szintén ennek az irodalmi hagyománynak az örököse, és az idegenség sokféle tapasztalatát megélte, *Böhmen liegt am Meer* (*Csehország a tengernél van*) című versében minden vándorlónak és számkivetettnek az utópikus „Csehföldön” kínál hazát. Egy szavakból épített hazát, amely a kirekesztés helyére a befogadást, a nyelv, a világ és az én közötti meghasonlottság helyére pedig a szó, az „ország” és az én egymással való „határosságát” állítja: „Jertek, mind ti csehek, matrózok, szajhák, kikötetlen / hajók. Illírek, veronaiak s velen-ceiek, ti, nem akartok-e / csehek lenni. [...] Még egy szóval vagyok határos, s még egy földdel, / határos, bármily kevéssé, egyre inkább mindennel, / egy cseh, egy vagány, mije sincs, mi se tartja, / vitatott tengerről választott földemet látnom, ez végső adományom.”²⁰

20 Ingeborg Bachmann: „Csehország a tengernél van”. Adamik Lajos fordítása. In: Uő: *A kimért idő*. Pécs: Jelenkor, 2007, 176–177. o.

Doron Rabinovici

Máshol

Felszálltak. Belenyomódott az ülésbe. Meredeken emelkedett a gép fölfelé, és befordult egy kanyarba. A szomszédjai fölött kinézett az ablakon. A mélyben felbukkant a város és a lapos tetők, mészfehéren vagy koromfeketén, rajtuk vizes hordók naptükörökkel, szikrázó villódzás az ellenfényben. Antennák és villanyvezetékek sűrűje. A magasházak sziluettje, a gyémántbörze, a kagyló formájú görög zsinagóga, a városháza előtti tér, Kikar Jizchak Rabin, a fákkal és Bauhaus-házakkal zsúfolt allék, és aztán középen az óváros egy darabja minarettel és óratoronnyal, az a régmúltból való ék, amely a tengerbe nyúlik. Tel Aviv és Jaffa, a strand, és aztán semmi más, csak víz, és a gyerek, aki volt, kinyújtotta benne nyakát a föld felé, amelyre apa és anya annak idején lemutatott, amikor négyéves korában először repült el innen.

Honvágó vagy útiláz, mi volt az, ami megrohanta? Magaslati mámor fogta el, anya és apa között ül a kisfiú, ott kuksol Ethan Rosenben, a bécsi szociológiai kutatóintézet docensében, és Ethanus, Tustus, Ethanni, ahogy anyja szólította, a kis Etepetete, mint apja tréfálkozott vele, a stewardessek pantomimjét nézi. Balett arra az esetre, ha komolyra fordulna a dolog. A rövid szoknyák, a főkötők a feltűzött hajban, sötét harisnyanadrágjuk, és a kis Ethanni a nejlonlábak sercegésének magasában az egzotikus templomi tánra mered, amelyet egy női hang bársonyos monotoníája kísér. Felszálltak.

Semmi sem emlékeztetett már azoknak a főpapnőknek a gyerekkori ceremóniájára, semmi sem a finoman összehangolt mozdulatokra, amelyek csakis egy felhők feletti távoli világból érkezhettek. Rövidfilm biztonsági utasításokkal, amelyet lehajtható monitorokon játszottak le. A légkondicionáló fűvókáiból szárazhideg levegő áramlott. Tudta, hogy az utóbbi napok arcszíne, inkább lazacpiros, mint aranybarna, pikkelyekben fog róla lehámlani. Megint mint sápadtarcú fog megérkezni. Szeme viszketett. Az ajka égett. Semmi nem segített Ethan Rosen szociológus migrénje ellen, a fájdalom fokozódott, szűk lett a koponyája. Hajnali három óráig ült a munkája mellett, tanulmányt írt németül „Transzkulturalitás a héber irodalomban” címmel, és aztán ivritül kommentárt egy izraeli folyóirat számára, polémikus cikket a kínzás mindennemű legitimálása ellen. Az ilyen újságírói munkát Rosen hideg dühvel végezte. Mint robbanóanyaggal töltött kis csomagokat termelte ki magából az ilyen szövegeket, vagy mint durranóbékák ütegét. Tizenöt perc ötezer karakterre. Míg a tudományos dolgozatait száraz

kedéllyel írta meg, glosszáiban felhabzott, olyan emóciókkal lövöldözött bennük, amelyekről mint kutató lemondott.

Rosen arról volt ismert, hogy németül, héberül, angolul és franciául egyformán csiszoltan tud fogalmazni. Sokakra azzal is hatással volt, hogy olvas olaszul és spanyolul, és ért arabul. Egyesek azt rebesgették, hogy tézisei és teóriái valójában csak azoknak a gondolatoknak a fordításai, amelyeket itt-ott felcspített. Export-import kereskedést úz akadémiai eszmékkel. Profitál abból, hogy jön-megy a kontinensek és kontinuitások, a vallások és régiók között. De nem a világ iránti nyájas érdeklődés űzte. Sugallatait és sejtéseit a félelem táplálta. Ethan bizalmatlan volt a civilizációkkal és ideológiákkal szemben. A törésvonalak mentén írt.

Nem véletlenül kérték meg, hogy írjon nekrológot Dov Zedekről. Először Katharina, az Öreg negyvenéves barátnője. Dov halála óta olyan szenvedély lángolt fel benne, amelyet Ethan sohasem észlelt nála, míg az Öreg még életben volt. Fred Sammler, egy bécsi újság szerkesztője is felhívta Tel-Avivban. Ha már elutazott Izraelbe, hogy eltemesse a régi barátot, biztosan talál néhány személyes szót Dov Zedek méltatására, vélte Sammler. Búcsúszavakat az osztrák olvasóknak.

Ethan ellenállt. Nem akart és nem tudott halotti szónok lenni. Még egy születésnapi köszöntőre sem volt hajlandó. A temetőben átölelte Katharinát. Kisírt arcoktól körülveve nem volt képes semmilyen érzelmi rezdülésre, sem könnyekre. A déli nap vakítóan éles fényében – a sírkőtenger közepén – a gyászoló gyülekezet mintha összezsugorodott volna. Úgy tűnt számára, mintha elszáradna mindenki, aki eljött ide. Ez a térség semmit sem sugárzott azoknak a keresztény temetőknek a légköréből, amelyek az áhítatos magába szállás árnyas helyei akarnak lenni. Itt nem volt semmi kibékítő. A katolikus temetésektől eltérően itt sem virágok, sem koszorúk nem nyújtottak vigaszt, nem játszott zenekar gyászzenét, nem várt impozáns családi kripta a látogatókra.

A rabbi éneke jajveszékélésre emlékeztette. A holttest nem koporsóba volt zárva, hanem csak fekete lepel takarta. Alatta most Dov teste, amely mindig olyan hatalmas volt, kicsinynek és véznának látszott. Egy pillanatra azt hitte Ethan, valaki más fekszik ott.

Csak négy napig volt Izraelben, és mindjárt megérkezése után Jeruzsálembé utazott, a temetésre. Dov itt élt élete utolsó két évtizedében. Schiwe Dov lakásában. Nem ment ki a fejből a sok vita és veszekedés, amelyet Dovval folytatott itt. Másnap reggel élt az alkalommal, hogy felkeresse egy kollégáját a Héber Egyetemen. Beszélgetések a lehetséges együttműködésről. Csak a harmadik napon ment át Tel-Avivba. Látogatás a szüleinél. Anyja félrevonta, hogy beszéljen vele, de apja közbelépett. Indulni akart a törzskocsmájába. Búcsúzásakor aztán anyja lézerpillantása, amely már gyerekkora óta bevált. Apát holnapután alapos vizsgálatnak vetik alá a kórházban.

A hazarepülés alatt el akart olvasni egy disszertációt. A fáradtság reszketőssé tette, úgy érezte, kifakítja, feloldja. Nemcsak a teste, a gondolkodása is veszített konzisztenciájából. Ehhez járult még az a benyomás, hogy mindenki megláthatja rajta, hogyan érzi magát, át kell hogy lássanak rajta, mert úgy érezte, üvegből van, végigdolgozta az elmúlt napokat, és aznap éjjel három óránál is kevesebbet aludt. Ugyanakkor szégyellte magát erre a gondolatra. Tudta, hogy körülötte

mindenki az éjszaka kellős közepén kelt fel. Ki ne lett volna itt kialvatlan? Lógtak a biztonsági övükön. Mindenki lebegett. Szálltak.

Már órákkal az indulás előtt megérkeztek az utasok a repülőtérre. Csak tegnapelőtt volt az a merénylet a belvárosban. Ismerte futólag a vendéglőt. A bevéteési csoport a filmen, amint húscsapatokat és holttestmaradványokat szemelgetnek a padlóról, kapargatnak a falakról, és műanyag zacskókba rakják.

Balra tőle egy nő, hetvenes évei közepén, viaszfehérre festett arccal: hüllő krokodilbőr táskával, a haja platinaszőke. A jobb kezén briliánsgyűrű, párja a nyakláncról lógott. Kárminvörös damasztkosztümöt viselt kopott aranyozású gombokkal, a selyemszövetbe szőve virággirlandok ragyogtak. Ethan Rosennek versailles-i kínai tapétaminták jutottak róla eszébe. Louis Quatorze titkos lengyelzsidó mamája, minden abszolutista hatalom anyja. Mikor egy pillanatra ránézett, a nő felfogta pillantását. Biccentett neki, mintha ismernék egymást.

Tőle jobbra egy kövér ortodox. Épp lehajolt egy táskáért, kivette belőle a bársonytokját, amelyben az imakönyvet és az imaszíjat őrizte.

Miért kell épp neki emellett a hazajáró lélek mellett ülnie, gondolta Ethan, az Írás e felkérődzője mellett, aki a pajeszával, a gyapjas hajával és a hosszú szakállával egy báránnyra emlékeztette. Az ilyen nem akar mást, csak imádkozni, az egész úton ide-oda fog hánykolódni. Hogyan dolgozzon így? Egy hete, Bécsből Tel-Avivba menet, szintén egy ilyen ájtatos hívő mellett ült, de akkor ez a ceremónia nem zavarta. Ellenkezőleg. Mindketten elmerültek a maguk külön világában. Mi különböztette meg ezt a hívőt a másiktól? Akkor az eredeti zsidót látta benne, szemmel tartotta, készen arra, hogy megvédje minden sanda tekintettől, fellépjen mindenkivel szemben, aki fintonogni talál a fekete kaftánon és a széles karimájú kalapon. Most, visszafelé menet, keletről nyugatra, a férfi dohos, édeskés szagát észlelte, és ez az áporodottság a temetőre, a rabbira és a kántorra emlékeztette, akiket Dov sírjánál látott, az imákra és a panaszdalokra, amelyekre rázendítettek. Most ő nézett sandán az imádkozóra, ő figyelte meg, amint az a szalonnás bőrszíjat a bal kezére és a feje köré köti. A könyv fellapozása, a brummogás, az előre-hátra billegés, a ringatózás erőltetése. De nem volt elég hely. A test mintha a háj fogságába esett volna, és Ethant egy óriási hernyóra emlékeztette, amely nem tud kibúzózni, nem tud pillangóvá fejlődni, amíg meg nem jelenik a Messiás.

A bal kartámaszt a nő, a jobbot a hívő foglalta el. Rosen összezsugorodva kuporgott, mint egy négyéves gyerek apa és anya között. Felhangzott a jelzés, kialudt a fény, amely a biztonsági öv becsatolására figyelmeztetett, kattant az övek csatja, és mintegy parancsszóra felállt az utasok egy része. Ismerte népének ezt a rituáléját: mintha a kimondhatatlan valamilyen felhívását követnék, természetük egy törvényét, az örök nyugtalanság ösztönét, és a hívő már kérte is, hadd szabadjon kimenne mellette, ezért Ethannak, és aztán az idősebb hölgynek is fel kellett állnia, hogy kiengedjék. A vallásos férfi az elé a paraván elé állt, amely a Business Classt elválasztotta a gép többi részétől, egyik kezével átfogta kompendiumát, a másikkal a kabin burkolatába kapaszkodott, és hintázni kezdett, mint ha nagyobb lendületet akarna adni a repülőnek, hogy hamarabb célhoz érjenek. A fejére szíjazott imadobozka miatt, amely olyan volt, mint a koponyájából kinövő szarv, mint valami ősidőkből való maradvány, még vadabb benyomást keltett.

Ethan ismerte a zsidó misztikusokat, mint szociológus különböző országokban figyelt meg chasszidokat, de még soha nem találkozott olyan férfival, aki ilyen buzgó áhítattal merült volna az írásba. Úgy tűnt, mintha fel akarná rázni a világot, hogy a homlokzata mögé kerülhessen.

Ethan a laptopja után nyúlt és bekapcsolta, aztán megnyitotta a disszertáció dokumentumát, és olvasni kezdte. A dolgozat azt vizsgálta, hogyan ábrázolják a migránsokat az osztrák filmben.

Ismeri őt, mondta egyszer csak bal oldali szomszédja, a hölgy, jól ismeri. Ő bizony a kis Dani, így szólította régen mint kisiút, és Ethan bólintott, mert az anyai becéző formulát, az Ethannit sokan rövidítették régen Dannira, ami a németben könnyebben érthetően hangzott. A szüleivel jó barátságban volt. Amikor Ethan biztosította róla: mindjárt sejtette, hogy már találkoztak, a nő leintette: – Kíméljen meg ettől. – Benyúlt a retiküljébe, és elővett egy tablettadagolót, amelyben golyócskák, drazsék és kapszulák, a hét egy-egy napjára, külön rekeszekbe voltak szétosztva. Ez lesz a reggelije. Selyemből való fehér zsebkendőt vett elő, kiterítette, és elrendezte rajta a gyógyszereket, mintha ostáblához való kövek lennének. Hogy vajon van-e valamilyen betegsége? – Valamilyen nincs. Többféle van. – Körülnézett. Még a repülőgépben sem tud ez az ő közös törzsük, ez a mazochista internacionálé, egy pillanatra is nyugton maradni a fenekén. Még a levegőben is nomád népség. A férfiakat, talán a körülmelés óta, olyan nyugtalanság fogja el, mintha viszketne valamitől a lábuk, valami menekülési reflexiótól, ami a stettlben esetleg még hasznukra lehetett.

Az előző sorban bécsi hangok. Szócafatok hatoltak el hozzá a gép vibrálása közben. Valaki a vörös-tengeri búvárkodásról mesélt. Ráják, cápák, murénák. A másik, egy zarándok fejhargon a Via dolorosáról, a Szent Sír templomról, Kapernaumról.

Az ortodox előre-hátra hintázott, rugózott a térdével, és olyan headbangingbe kezdett, mintha egy hard-rock bandához tartozna, bár az ide-oda ugráló pajesza inkább a rasztafárik fonott tincseire emlékeztetett. És aztán úgy énekelt, mint aki fejhallgatón zenét hallgat, és anélkül, hogy észrevenné, maga is fennhangon dúdolja a dallamot. A körülötte álló utasok kimeredt szemmel nézték. Ha egy szerelmespár pártzott volna itt, mindenki szeme láttára, annak sem szenteltek volna nagyobb figyelmet. Egy légikísérő rászólt, hogy ne állja el az átjárót a Business Class felé. Csak az imáját akarja befejezni. Megkapaszkodott a függönyben, mintha a Tóra-szekrény függönye volna, mintha az Aron Hakodes előtt állna. Itt kell imádkoznia.

Egy másik stewardess hátulról közeledett feléje egy kerek kocsival. Üljön le már végre, szólta rá Ethan hölgyoszomszédja. Milyen alapon avatkozik bele az ő dolgába, kérdezte az ortodox. Imádkozott-e már ma? És az ott, Ethanra mutatott, eleget tett-e már a kötelességének, és felöltötte-e már a tefillint. Talán nem zsidó?

Nagyon is az, és semmivel sem kevésbé, mint az, aki hollófekete ruhát és lengyel szőrmesapkát hord, mondta Ethan Rosen, és az imaszíjat ma reggel nem kötötte fel, ugyanúgy, ahogy tegnap sem, és a következő napokon sem fogja felszabadítani. Nem állhatja a bört.

Nem hagyhatnák ezt abba, kérdezte erre az előző sorból a bűvár, szeretné nyugodtan meginni a sörét. Szomszédja, a zarándok bólintott. A hívó ügyet sem vetve a két bécsire, csak fölemelte a kezét, mire azok és a légikísérők elhallgattak. Ethan Rosenre nézett, mintha az egész rituálét csak azért kezdte volna, hogy őt provokálja, mintha az idők kezdete óta csak arról lett volna szó, hogyan lehetne ezt a zsidó lelket megmenteni. – Mert mi van akkor – szólalt meg –, ha most innen a Business Classból előjön Ábrahám atyánk, és megkérdezi: mondd csak, felvetted már ma reggel a tefillint?

A légikísérő így szólt mögötte: – Az nem számít, hogy a kedves édesapja a Business Classban ül. Ha önnek olcsóbb jegye van, akkor kérem, foglaljon itt helyet.

Közvetlenül a válaszfal előtt felemelkedett egy kopasz férfi. Helyet cserélhetnek. Nincs kedve tovább itt ülni, orra előtt egy hintázó hátsóval. Ott elől szvingelhet a rabbi úr egyedül, vagy csinálhat, amit akar.

A férfi leült Ethan mellé. Egy izraeli, harmincas évei elején, farmer, farkasszürke zakó, alatta fehér T-shirt. Simára borotvált fejét a tarkóján vonalkód díszítette. Az egyik csuklóján arany karperecet viselt, a másikon nemesacél sportórát nagy számlappal és három kisebb óraművel. A végén még lezuhan miatta a gép, ha így hintázik, mondta angolul Ethannak. És obszcén is ez a toszogatás, mintha a pasas az egész gépet meg akarná hágni. Ez a hinta-palinta már Izraelben az idegeire megy, a fél ország ide-oda billeg, mintha az egész állam egy gyógyintézet lenne, és a hitnek ezek a kényszerneurotikusai, a törzsi rituálénak ezek a fetisisztái úgy viselkednek, mint akik hospitalizmusban szenvednek.

Ethan úgy tett, mintha nem figyelne rá és csak a képernyőjét nézné. A légikísérő italokat kínált. – Mentés víz – mondta az idősebb hölgy, és a szájába dugta az első tablettát, egy kis, málnapiros bogtyót. Szomszédja egy sört kért, az üveget és a poharat szorosan a laptop közelében helyezte el. Hogy Ethan megvan-e elégedve a készülékkel?

A repülőgép imbolyogni kezdett. A pilóta közleménye. Az utasok szíveskedjenek bekapcsolni a biztonsági övüket. A nő egy kis vizet kiöntött a damasztkosztümjére. Két pirula a lába közé gurult. A férfi megfogta az üveget és a poharat. Ethan, egyik kezében a paradicsomlével, a másikkal összecsucukta a számítógépet és eltette.

Üzleti úton volt-e az országban?

Izraeli, mondta Ethan. A szomszéd kicsit kinyújtózott, lehúzta a cipőjét és a zokniját, mintha most már minden óvatosságtól eltekinthetne. Miért nem mondta ezt mindjárt az elején? Miért hagyja, hogy kificamítsa a nyelvét?

És hogy Ethan szabadságra megy-e Ausztriába? Nem, felelte ő, Bécsben dolgozik, egy intézetben, három éve.

A gép zuhant egyet, és néhány utas idegesen egymásra nézett. Még izraelinek érzi-e magát?

– Állampolgár vagyok. Akarod látni az útleveletem? Mit jelent az, hogy valaki izraelinek érzi magát?

A másik mosolygott, és mindentudóan bólintott. – Ez tipikusan zsidó, tipikusan bécsi zsidó kérdés. – Kortyolt egyet a söréből. – Én oda utazom. Bécsbe.

A cégem így akarja. – Attól a régi félelemtől szenvedett, hogy jored, azaz elvándorló lesz belőle. Mintha újra a pionírkorszakban lennének.

– Nem akarok ott maradni. Legfeljebb két évig – mondta, és Ethan visszafojtotta magában azt a megjegyzését, hogy cionista szándékok kövezik ki az utat a diaszpórába. Kibújt a zakójából, elővett egy pulóvert a táskájából, felállt, és megkérte a nőt, hogy engedje át, ki kell mennie a vécére.

Átfurakodott zömök bukhari férfiak egy fürtjén, akik oroszul beszélgettek élénken, kitért egy ülésorba, mikor egy légikísérő közeledett feléje a kerek kocsijával, aztán ment tovább. Üdvözölte egy ismerős, akivel egyszer egy hitközségi rendezvényen találkozott. Már beszálláskor látta a férfit. Akkor még kipa volt a fején. Most már eltűnt róla.

A vécé előtt többen várakoztak. Beállt közéjük, és úgy érezte, állva elalszik. Egy fiú toladott előre, és azt mondta héberül, hogy ő nem várhat, mert még kicsi.

A vécéfülkében, a tükör előtt úgy látta, mintha a napbarnított arca hirtelen kifakult volna. Izraelben mindig azokra a turistákra hasonlított, akik addig süttették magukat, míg le nem égtek. Vigyázott, a bőre mégis szinte allergiásan reagált. A haja, amely néhány órája még aranybarna volt, most a sápadtságának ellentétéként agyagszínűnek látszott. Ennek az átváltozásnak máshoz is köze lehetett, nemcsak a neonvilágításhoz, amely a kis mosdóban minden színt eltörölt. Képzelődtött? Vízet folytatott a kezébe, az arcába fröcskölte, megnedvesítette a hajtincseit, és hátrasimította. Észrevette, hogy ezáltal még jobban elváltozott az arca. Keskenyebbnek tűnt, vonásai szigorúak lettek. Ráadásul vizes lett az órája. Lecsatolta, és egy papírtörülközővel szárazra dörzsölte.

Nem akart visszatérni a helyére, álldogált a folyosón, miután kijött a vécéből, és akkor megint egy légikísérő közeledett a kerek kocsijával. Felfedezett egy üres ülőhelyet, leereszkedett rá, mire máris eléje toltak egy tálcát. El akarta háritani, a mellette ülő nőre nézett, biccentett neki, a nő elmosolyodott, és héber színezetű angol nyelven és nyugtató hangon azt mondta, nyugodtan ehet itt, mert a szomszédja úgyis eltűnt, már az indulás után. Ethan kirakta maga elé az ételt. Az előtte lévő tartóban felfedezte azt a bécsi lapot, amely a cikket kérte tőle Dovról. Szétnyitotta, és szemébe ötlött a nekrológ. Nyilván átvette tőle valaki más, hogy tisztelegjen barátja előtt. A szerző először Dov bécsi életéről mesélt, és itt nem volt szó menekülésről és üldöztetésről, hanem mindig csak emigrációról. Dov Zedeket az egész világon mint a béke és a megegyezés bajnokát ismerték. Aki hallotta Zedek német beszédeit, zsidó vicceit és bécsi hantáit, nem tehet mást, mint hogy mindennemű nacionalizmus ellenfelének tartsa őt. Mindamellet meg kell mondani, hogy a kibuc, amelynek egyik alapítója volt valaha, arab földön keletkezett. Bármennyire a párbeszéd mellett érvelt is Zedek mindig, szíve mélyén a Szentföldön létesítendő, kizárólagosan zsidó állam víziója éltette. Egyesek kritikusan ítélték meg az emlékezetért tett erőfeszítéseit is, így például a zsidó fiatalok auschwitzi útjait, amelyeket Zedek kezdeményezett. Talán érdemes tanulni abból a vitából, amely mostanában a zsidók között parázsluk. És a nekrológ szerzője itt egy héber újságban megjelent cikkekre hivatkozott, amelyben egy ismert értelmiségi élesen kikelt az izraeli fiatalok szervezett auschwitzi társasutazásai ellen. Birkenau nem ifjúsági tábor, és az égetőkemencék kéményei nem alkalma-

sak tábortűz-romantikára. Csilingelő mobiltelefonjaikkal és hangos iPodjaikkal a gyerekek inkább maradjanak távol a krematóriumoktól. Csak azt tanulják meg ezeken az utazásokon, hogy az egész világ ellenséges föld. Néhányan közülük érdeklődőek, egyesek érzékenyek, de közösségben tudatlan és elfogult bandává változnak, mindig készen arra, hogy egyesüljenek a többiekkel, a lengyelekkel, a németekkel, a nem zsidókkal szemben. Jobb lenne a fiatalságot inkább néhány kilométernyire kelet felé elvinni, a megszállt területekre, hadd lássák, mi történik körülöttük.

Félretette a lapot, és ránézett szomszédnőjére. Angolul kérdezte, hogy netán tőle vette-e el az újságot?

A nő a fejét rázta, és felkínálta neki a *Ha'aretz*-ét. Tud-e héberül?

Nem akarta újra megvitatni a származásra és identitásra vonatkozó kérdést, nem akarta ezen a repülőúton másodszor is igazolnia magát lakhelye miatt. Egy szót sem tud héberül, szabadságon volt Izraelben. Búvárkodott Eilatban.

A nő Bécsben él, Jeruzsálemből származik. Évekkel előbb költözött Ausztriába. Szerelemből. A férfitől már rég elvált. Szabadúszó grafikusként dolgozik, különböző megrendelőktől vállal el munkákat, az összes kontinensről. Betűtípusokat és logókat tervez, újraformál újságokat, weblapokat is szerkeszt, de most saját munkáit mutatja be művészeti galériában. Megmondta a nevét. Jó hírű cím a bécsi belvárosban. Mialatt beszélt, kezével vázlatokat rajzolt a levegőbe. Noának hívják. Noa Levy.

– Johann Rossauer – mondta Ethan.

Minél jobban megértették egymást, annál mélyrehatóbb lett a félreértés, amelyet hazugságával provokált, és minden további mondattal nőtt a távolság aközött, aki volt, és aközött, akinek kiadta magát. Mikor a nő közölte vele, hogy olyan családból származik, amely mindig is az országban, és a 29-es pogromig Hebronban élt, úgy tett, mintha csodálkozna, hogy olyan zsidókról hall, akik sohasem hagyták el az országot. Meggyőzően játszotta a gyanútlan osztrák szerepét, így nem flört volt, amikor többet akart tudni róla és múltjáról, hanem minden előítéleten túli eszmecsere. Minden sandítás a nő dekoltázsába: kultúrák dialógusa. Minden szemezés: hozzájárulás a múlt feldolgozásához.

Egy zömök kis férfi szakította félbe a beszélgetésüket, göndör mellszőr bugygyant ki az inggallérja alól. Ez az ő helye. Ethan biccentéssel búcsúzott. A nő visszamosolygott. Ethan nem merte megkérni, hogy találkozzanak.

Hogy eljusson a saját ülőhelyére, fel kellett ébresztenie a damasztkosztümös hölgyet, megbökte és kérte, hogy engedje át, de a nő, álmosan és zavarodottan, felfortyant és így szólt: – Szó se lehet róla. Itt már ül valaki.

– De hát nem ismer meg? Hiszen én vagyok az. Ez az én zakóm és az én laptopom.

– Képtelenség. – A kopasz izraelihez fordult. – Kérem, erősítse meg, hogy itt másvalaki ül.

A férfi tétovázott, hosszan Ethan arcába nézett, és ebben a pillanatban eszébe jutott, hogy nézett ki a vécében, eszébe jutott a sápadtsága, a barnás haja, hogy a hajtincseit hátrafésülte, felhúzta a magas nyakú garbóját. Most mintha maszkot viselt volna, ruhát cserélt, új frizurát választott.

– Bocsánat – lépett közbe egy légikísérő: – Ön Rossauer úr?
Már azon volt, hogy nemet mondjon, amikor eszébe jutott Noa: – Igen.
– Megfeledezett az órájáról. – A farokrész felé nézett, mire a kopasz izraeli így szólt: – Rossauer. Rossauer? You are right. That is not our neighbour – mire a nő azt mondta: – Hát épp ezt mondom. – A légikísérő Ethan jegyét kérte, és amikor ő lehajolt, hogy előhalássza zakója zsebéből a papírjait, a szomszédnője rárivallt: – Ez nem a maga zakója. Ez Danni Löwenthalé!
– Összetéveszt. Kezdetől fogva. Én Ethan Rosen vagyok.
– Ne meséljen nekem hülyeségeket. Tudom, ki ült mellettem. Danni Löwenthal. Ismerem a szüleit és őt magát is gyerekkora óta. Danni Löwenthal.
Legszívesebben rákiáltott volna a damasztkosztümös hölgyre, hogy elment az esze, és ne szívpirulákat szedjen, hanem inkább a fejére valamit. Az izraelire is rá akart ordítani, de ekkor lecsapott rá a fáradtság, beléje hasított, elszédült, behunyta a szemét, mert félt, hogy elesik, és egyben észrevette, hogy a hallgatása ellene szól, hogy most mutatnia kell magából valamit, hogy ne váljék végképp gyanússá.
Rekedten suttogta: – Ide figyeljen. Én Ethan Rosen vagyok, és ez az én helyem. Lehet, hogy hasonlítok erre a Danni Löwenthalra, talán, lehet, Johann Rossauernek neveztem magam, de az én nevem Ethan Rosen és az is marad. Érti? Ethan Rosen, Bécsben dolgozom, és Jeruzsálemben voltam, mert ott temették el régi barátomat, Dov Zedeket. Meghalt. Érti? Halott. – És mikor ezeket az utolsó szavakat kimondta, észrevette, hogy míg az egész temetésen olyan szenttelen maradt, most eleredtek a könnyei.
– Bocsásson meg, kérem – hallott egy hangot a tarkója mögül. A hívó volt, aki felállt, hogy hintázhasson. – Nem tudom, hogy ezt az urat itt Rosennak, Rossauernek vagy Löwenthalnak hívják-e, de a tefillint ma még nem csatolta fel. És tudja, miért nem? – Elvigyorodott, diadalmasan körülnézett: – Mert nem állhatja a bőrt!
És egyszeriben nem kételkedett többé senki, kicsoda ő, sem a kosztümös hölgy, sem a kopasz izraeli, sem a légikísérő. Emlékeztek rá, és úgy tűnt, mintha az ortodoxot mindnyájan magasabb autoritásnak választották volna meg, aki nem hagyta, hogy külseje megtévevse, és ezek közül is örök időkig fel fogja ismerni.

Győrffy Miklós fordítása

Julya Rabinowich

Hasábfej

Mikor anyám terhes volt velem, gyakran üldögélt a toalettszalkája előtt, hosszan nézett a tükörbe, és elképzelte a gyermekét. Előtte egy könyv hevert. Kopott vászonkötésébe aranybetűkkel ez volt belevésve: „Orosz mesék”. Kicsi és elegáns keze egy felütött oldalon fekszik, „A rézhegyek királynője” felirat alatt. Sok történet szól róla, mindegyik ünnepélyesen nagy, cikornyás betűkkel kezdődik. Cirill betűsek. A túloldalon illusztráció, sercegő selyempapír alatt. A fakó fátyol alatt csak sejteni lehet a színeket. A képen egy hosszú, fekete copfos nő látható, aki egy malachitfalnak támaszkodik. Ruhája, szeme, amely figyelmesnek és szigorúnak látszik, az erezett kő, a malachit nyaklánc halovány nyakán: minden színhű. Zöld növényzet tengerébe merül a nő, teljesen feloldódik benne. Anyám nézi őt, és olyan kislányra vágyik, akinek bőre fehér, mint a hó és szája piros, mint a vér.

Lobog a tűz a kandallóban, amely öreg, töredezett márványlapokkal van borítva. A széles kőpárkányon apám szerzeményei állnak, vagy az ószerestől vette vagy a szemétből kotorta ki őket. Súlyos öntöttvas gyertyatartók, kis szobrocskák, rézkancsók, áhítattal elrendezve, és bármelyik tárgy alkalmas rá, hogy eltörje a kíváncsi orromat, ha sikerül lelöknöm a párkányról. Szemem torz tükörképe a tűztér sárgarézperemén eltereli a figyelmemet. Ijesztő foltok, amelyek követik mozdulataimat, mígnem megcsúszom, és elvesztem az egyensúlyomat. Fél lábam a vasrács mögé, a sötétbe szánkázik. Óvatosan, a kandalló szélébe kapaszkodva felhúzódkodom, a kincsek megint ott vannak az orrom előtt, támadásra készen, házicipóm meg csupa hamu.

Balra tőlem Lev atyám természetes, faragott karszéke magasodik. Mint minden törzsalapítónak, neki is megvan a maga trónja. A szeméttelapi kirándulásainak egyikén fedezte fel, a szutyok számtalan rétege alatt, kiszabadította és ragyogóan kifényesítette. A támla sötétbarna oroszlánfejei figyelmeztetően vicsorítanak rám.

Apa a nagy asztal centrumában ül, körülötte gyülekezik a rokonság. Búcsú-ünnepélyükbe merülnek, csiszolt poharakat, szendvicseket lengetnek, meg sajtos süteményeket, amelyeket a mamám süített nagy bátran a lakóközösségi lakás közös konyháján, miután a két tűzhely egyikét sikerült a lakótársak ellenséges rohama elől elhódítani.

regényrészlet

© Julya Rabinowich: Spaltpopf, Deuticke im Paul Zsolnay Verlag Wien 2011

Hercegkisasszony vagyok! Király és királyné van mellettem, nem történhet semmi bajom. Imbolyogva piruettet hajtok végre a súlyos asztal körül, amely úgy teli van zsúfolva, hogy a vendégek könyöke és keze már nem fér el rajta. Van hering bundában, amelynek sugárzóan fehér tejfölös burka befelé finom rózsaszínbe hajlik, ott, ahol a cékla bíborszínű szeletei és az alájuk rakott krump-li érintkezik az eltett hallal. Hagymakarikákkal van felékesítve, télies táj, itt-ott petrezselyem zöld ágacskájával díszítve. Az érintetlen étel, mint egy tollpárna, lágy, kerekded benyomást kelt. Csak a szépségéért veszek belőle mindig egy nagy darabot, aztán az első falat után otthagynom a tányéromon. Van még egy tálka piros kaviárral, és mellette egy másik fekete kaviárral. Továbbá salátástálak, pogácsafélék, torták, vörös- és fehérboros palackok. Jeges párával belepott vodkásüvegek. Az egyik sarokban, egy külön kis asztalkán, lendületes vonalú, rozsdás szamovárral, villamos üzemű, mellette a teát hagyományosan kísérő tálkák híg lekvárral, benne gyümölcsdarabkákkal.

Odakinn dermesztően hideg van, délután három körül elsötétedik az ég. Sportos nagymamám, Ada, szép Laura mamám anyja átkozódva vonszol egy szánkón Szentpétervár utcáin, amelyek a háztetőket és járdákat borító óriási hótömegek alatt a hóviharban már szinte felismerhetetlenek. Téli cipőnk fölött pótlólag még ványolt fekete csizmát is viselünk, afölött pedig gumipapucst, a gumicsizma északi változatát, amelyet valenkinak hívnak.

Mint az összesűrűsödött ősanyag a big bang előtt, úgy koncentrálódik most a család az óriási kalózasztal körül: egyesek Amerikába repülnek, mások Izraelben szóródnak szét, megint mások Dél-Afrikában és Japánban, és nemsokára létrejön a galaxisunk, az örökké forgó Nap, Ausztria körül, míg valamikor majd csökken a hőség égitesteinken, és élhetőbb létfeltételek uralkodnak felszíneinken.

A rokonság összes ága itt van. Ha hozzávetőleg felosztjuk a vendégeket, matematikusokat, festőket és egykori matematikusokat, építészeket és egykori építészeket kapunk, valamint azok hozzátartozóit, nagyjából ötven-ötven arányban. Eduard, a mamám fivére, felesége Olga két gyermekükkel, Adriannal és Anasztáziával, egy sovány, szemüveges kisfiúval és a kecses, nyolcéves prima-balerinával.

Eduard bácsival lélekben egy csirkét kell tépkednem. Túlon túl gyakran érzem magamon és edzetlen, telt testemen rosszálló tekintetét, miközben bájos szépségű lánya hosszú, fekete copfjával átlebeg a szobán. Én a gyűlölt apródfrizurát viselem, a családi átkot. Ada nagymamám világosvörös, mamám hollófekete változatban viseli. Mindketten sötétre és szélesre húzzák ki a szemhéjukat. Ada rúzszt is használ. Elegánsnak látszanak. Ez bűn a szocialista Oroszországban.

Rosszkedvűen próbálom óriási fehér masnival megfékezni a tarkómon, a hajam tövénél a vékony tollakat. Nincs gumi hajszorítónk, csak méteres szalagunk félig átlátszó nejlonból. Ezzel nem könnyű szép, puffos hajdíszt csavarni. Tökéletlenségem vigasza Adrian. Elálló füle van, és ő sem látszik boldognak, amiért olyan pazarul izzó szemű húga van. Részvevő pillantást vetek rá. Kiölti rám a hosszú, erezett nyelvét, amely jól harmonizál az orrával. Később karcsú üvegtornyokat fog építeni New Yorkban.

Csengetnek lakóközösségi lakásunk bejárati ajtaján. A mamám megy ajtót nyitni. A szomszédasszony, Muszja néni bukácsol elő a folyosóról krimplénslafrokban, és a mamámmal veszekszik. Aludni szeretne, nem a mi tivornyázásunkat hallgatni. Kis kamrája közvetlenül a mi szobáink mellett található, és két vendég már behatolt hozzá váratlanul és kopogás nélkül, mert rosszul tájékozódtak. A falak papírvékonyak. A folyosók zezzugosak és hosszúak.

Sajátságosan csípős-édes parfümfelhőbe burkolózva megjelenik Ljuba, apám nővére, két kislányával, Ninocskával és Lenocskával. A szoba, úgy tűnik, pillanatnyilag megtelt. Mindegyikük legalább kilencven kilót nyomna a mérlegen. Ünnepelesen vonulnak be libasorban, bársonypuha karjukon egy-egy telirakott tálca. Mind a hárman csábítóan mosolyognak és meglibbentik a széles vászonszalvétákat. Moraj járja át a szobát. Én örülök. Egyrészt finom sütemények érkeztek, másrészt már nem én vagyok a legkövérebb gyerek a társaságban.

Ljuba néni ránehezedik mama elegáns biedermeier székére. Nyögését nevetés és kiabálás nyeli el. Lubovnak hívják, ami oroszul szeretetet jelent, röviden Ljubának. Hadd jusson belőle bőven mindenkinek. Elrendezi színes selyemsálját telt válla körül, megcsókolja Levet, a fivérét. Csinos arca eltűnik a tokájában. Mint két puttó, úgy tapad hozzá Ninocska és Lenocska. Kitüremlő női Laokoón-csoport. Kis híján én is hozzájuk simultam. A balerina undorodó tekintete még épp idejében tart vissza. Megállok és én is megvetően nézek. Csaknem negyven kiló választ el bennünket.

Apámmal, Levvel szemközt legfiatalabb öccse, Nathanael és annak felesége, Vera foglalt helyet. Ők ketten olyanok, mintha a szüleim rosszul sikerült másolatai lennének. Mivel Nathanael mindenben utánozza apámat, ő is szakállt növesztett. Ő is építész, mint Lev. Mint a nyúlról és a sündisznóról szóló történetben, Nathanael is arra van átkozva, hogy a bátyja mögött sántikáljon. Bármit tesz, Lev már járt ott előtte. Élettársát, Verát nyilván mamám példája szerint választotta. Most ott ül a két nő, és elkínzottan mosolyognak egymásra hasonló szabású, ibolyaszínű ruhájukban és sötét homlokrojtjaik alól. Nathanael a tulajdonos büszkeségével helyezi karját Vera keskeny vállára, miközben Laura keskeny válla apám vastag, kötött pulóverjére támaszkodik.

Salomon, Lev középső fivére olyan hevesen lóbálja vodkás poharát, hogy tartalmának fele az abroszra és jelentéktelen társnője, Lida szürke szoknyájára loccsan. Lida beteges tekintettel néz rá szemüvegkerete fölött. Salomon egy macsó. Nagy orra van és szokatlanul világos bőre. Ő az egyetlen szőke a társaságban. Szemével, amely olyan türkizkék, mint az apámé, az orra felé kancsalít. Az óriási dudort rajta Levnek köszönheti, aki most már több mint harmincöt éve gyermeki vadságában egy rajzollóval esett neki. Feltehetőleg ezért nem akart sem építész, sem festő lenni. Salomon víz- és gázszerelő.

A kandalló fölött egy összefogdosott fekete-fehér fénykép lóg, lakkozott keretben. Jóindulatúan és bután mosolygó, kopasz, borvirágos orrú férfit ábrázol katonai egyenruhában. Ő Ványa bácsi, háborús veterán, álnagyapám, akit elhunyt dédnagyanyám, Rivka a háborúban szedett föl. Ő nevelte föl Eduard nagybácsimat, anyámat és engem. Háborús sérült árva. Állítólag sohasem gyakorolta Rivkával a szerelmet. Egy srápneldarab lapul, a szemcsés fényképen is

jól láthatóan, koponyája halántéktáján, bőrrel félig benőve. Utóbbi negyven évét karkedvezményes nyugdíjban töltötte, amit, eltekintve az alkoholista örmény lakótársunkkal folytatott időszakos berúgásoktól, főleg a család éppen felnevelendő gyermekébe investált. Már egy éve halott. Hogy kíméljenek, velem ezt mostanáig még nem tudatták. Még mindig felháborít hosszú távolléte, amely akut csokoládéhiányban fejeződik ki.

Ünnepelnek. Nevetnek, mert nem akarnak sírni. Tudnak valamit, amit én nem tudok. Nem tudom, hogy tudják, amit én nem tudok. Helyette én tudom, amit ők nem tudnak: az irántam tanúsítandó kellő figyelem híján dühömben beleköptem a nagy porcelántálnyi orosz salátába, amelyet egyébként sem szeretek, és most megbűvölten nézem, hogy ki kerül legközelebb tartalmának benedvesített részéhez. A lemezjátszó ellát mindenkit dzsesszel és Mozarttal, kinn tombol a hóvihár. Bent a gyerekek tombolnak, akiket kényszerűségből nagyanyám szobájában próbálnak ágyba dugni.

Ljuba a bundájába burkolva, a vastagon bebugyolált ikrekkel az utolsó sárga trolibusszal már rég hazament. Tessék lefeküdni, mert különben, fenyegetőzik mamám felemelt hangon és mutatójával:

– Különben jön a hasábfej.

Adrian nevet. Anasztázija és én nyugtalan pillantásokat váltunk. Ada nagymama még megtoldja: állítólag ő már lentről, a folyosóról meghallja.

– Már mindjárt itt lesz. Ha nem tűntök el a takarótok alatt, fölértek lebeg és megeszi a gondolataitokat.

– Kiszívja a lelketeket! – Ada hívogatón kinyitja az ajtót.

Ilyen gyorsan még soha nem termettem a szomszéd szobában. A félelmeteségek skáláján a hasábfej nálam megelőzi a Baba Jagát, aki a tyúklábakon álló házikó lakója. Míg az orosz boszorkány a mesében néha jó és segítőkész is tud lenni, a hasábfejről ezt nem lehet elmondani.

Ada nagymamám azt mondja, a hasábfej egy szellem. Legjobb esetben részvétlen szellem.

Az emelkedettségnek különleges helye van az orosz mitológiában. Mindketten tudnak repülni, a Baba Jaga és a hasábfej is. A Baba Jaga egy üstben kuksol, és egy merőkanállal úgyszólván a saját levében keveri magát, hogy így kormányozza a repülését.

A hasábfejnek ehhez nem kell más, csak emberi energia.

– Nincs teste – suttogta felém a mamám múlt télen az éjjeliszekrényke sercegő gyertyája fölött, miközben vonásait a visszfény valami mássá, ismeretlenné torzította. Mihelyt lecsillapodott a láng, mivel nem táncoltatta már meleg lélegzet, az ő arca is visszatért ismerős kifejezéséhez, és már nem keltett bennem félelmet.

– Láthatatlan. – Szeme ragyogott.

– Egyszerűen csak egy nagy, lebegő fej, amely feltűródve ráborul az emberekre. És aztán... kiszívja őket. Ha nem vigyáznak.

Megfeszülve tekergek.

– Semmit nem lehet, semmit sem lehet ellene tenni? – lehelem.

– Dehogynem, Miska, dehogynem! – mondja mamám. – Látnod kell őt. Ha meglátod, nincs többé hatalma feletted.

Utálatos unokatestvéreimet egy összecukható és recsegő fémágyon helyezik el, durva, díszes parasztszínórral hímzett nemeztakaróval takarják be, amely Ványa bácsi katonakabátjából készült. Undorítóan rendesen, már amilyenek, rövid tiltakozás után el is alszanak.

Én ébren fekszem, és erőlködve próbálom a szomszéd szobából áthallatszó beszélgetésfoszlányokat elcsípni. Csak két szobát lakunk, a nagyobbikban élnek a szüleim és én, a kisebbikben Ada. A magas szárnyas ajtó, amely elválaszt bennünket, kissé meg van nyitva, a résen keskeny fénycsík szűrődik be. Miközben hallgatózom, nyállal kenem be a szempillámat. Most szem nélküli gőte vagyok, aki föld alatti tavainak mélyében nem ismeri a napsugarat, és csak a hallásával tájékozódik. Aztán inspirációt merítek a nyitott résből, és unottan onanizálok. Röviddel azelőtt, hogy végleg téli álomba merülök, még hallom nagymamám mennydörgésszerű hangját, amint parancsolóan kihirdeti: – Aki nem eszik ebből a tortából, az beleköp a lelkembe! – majd pedig az azonnal felhangzó kanálcsi-korgást a tányérokon.

Míg emezek alszanak és amazok álmodnak,

Eltelik az éj, a reggel és a holnap.

Hazudnak maguknak és hazudnak a gyerekek is.

Engem ez nem érint.

Ők tartanak életben.

Az öl csupa vér, friss spermafoltok a bőrön.

Ez a tinta, amellyel én, a krónikás életüket lejegyzem.

Feledni akar s nem megbocsátani.

Nem felejték semmit és nem bocsátok meg semmit.

Igor. Nem Israil.

A szám és a szó és a tudás.

A vámhivatalnokok mellett visz el az utam. Vörös-arany jelvényekkel és rendjelekkel teliaggatva, nagy zöld felületeikkel ünnepélyes újévi érzéseket keltenek bennem. Az orrmagasságban elhelyezett sorompó mögé, be a hosszú folyosóra. A Nyugat-Európába irányuló indulási oldalon vagyunk, az átlagos orosz polgár korabeli tudásszintje szerint tehát a Szovjetunió és a Hold határán. Bőröndjeinkben, amelyek néhány nap múlva el fognak veszni, a szokásos abszurd emigrációs holmi mellett, kilószámra, több zsák hajdina is található, amivel tulajdonképpen antiszemita grúz szomszédjaink búcsúajándékként láttak el bennünket, hazafias aggodalmukban attól tartva, hogy Ausztriában esetleg éhen halunk. Szüleim, Ada nagymama kíséretében, már túl vannak az újjászületésen. Abban a csarnokban állnak, amely a repülőgépek termináljához vezet.

Belépek arra a folyosóra, amelynek az elején azok a bömbölő családtagok gyűltek össze, akiket megtart magának a Szovjetunió. A másik végén az új világ fénylik.

Nekem minderről sejtelmem sincs. Megszáll az ördög, hogy az útnak ezen a pontján forduljak vissza. A jelzőcsík mögött marad Baba Sara, apám kicsiny mamája. Görcsösen áll ott, ujjaival egy csomag erős cigarettát szorongatva kaf-

tánja zsebében, amelyre buján pompázó rózsák vannak festve. A csípőig érő, még mindig sűrű copfját Sara a melle körül rendezte redőkbe. A másik kezével könyveit próbálja szétosztani ibolyakék szemgyűrűin, miközben mosolyog, mosolyog, mosolyog, és időnként nedves ujjaival vidáman integet felém.

Szeretném még utoljára átölelni. Baba Sara annyira hasonlít rám, hogy már hét éves koromban tudom, hogyan fogok hatvanöt évesen kinézni. Rövid időre a múlt megközelíti a jövőt, én mint az ő emléke, ő mint az én jövőképem egymás felé haladnak. Az idő surrog. Ha egymáshoz érünk, kioltják egymást, mint két egymás felé guruló hullám. Sok hangú nyüzszítés hangzik fel mindkét oldalon. Ha áttörök a sorompón, a hivatalnokok megfenyegetnek, hogy a mennyből vissza kell mennem a földre.

A rokonság nagy sivalkodása közben lefékezek, röviddel a forgó sorompó előtt.

Elfordulok Baba Sarától, és lassan megint megindulok a kijárat felé.

Nem nézek vissza.

Nem fogok többé visszanézni.

A repülőgépek felemelkedik. Hétéves múltam a felismerhetetlenségig összezsugorodik mögöttem, mint mama maga horgolta kedvenc gyapjúruhája, amely véletlenül a főzőprogramba került. Ha szerencsés vagyok, a babáim mindkettőt hordhatják.

A pionírok palotájának elefántszerű betontorlasza. Szülőházam a Vasziljevskij-szigeten, amelynek hídjait éjjel fölemelik az áthaladó nagy hajók számára, hogy fémfogai a kora reggeli órákban újra egymásba harapjanak, őskori dinoszaurusztörkök a fehér éjszakák örökösen rózsaszínű ege előtt. Zavarba ejtően kiterjedt rokonság. Az állami himnusz az óvodában. „Lenin hazatér”-t játsunk és papírmasé virágokat osztogatunk. A fekete-barna iskolai egyenruha, amelynek a burzsoá nevelőnő-kosztümhöz való hasonlósága csak hosszú idő múltán tudatosodik bennem Bécsben. Az októberi gyerek jelvénye még ki van tűzve a pulóveremre. A piros csokrok a díszszemlékre és az üresen tátongó üzletek, lakóközösségi lakásunk sokféle lakójával, Senya, első szerelmem, akinek orrát még nemrég féltékenységből úgy belevertem egy fába, hogy vérezni kezdett. A történetek, amelyekkel felnőttem, amelyek estéről estére a jövőbe kísérték:

A rézhegyek királynője, aki gyíkká tud átváltozni, és a jó embereket drágakövekkel ajándékozza meg gazdagon, miközben a rosszakat hegyeinek kőtömbjeivel összemorzsolja. Zöld szeme van és titokzatos. A Baba Jaga, aki tyúklábakon álló házikójával átvonul a mocsarakon. Hol segít az embereken, akik felkeresik, mert nem marad más választásuk, hol megeszi őket, mikor milyen a kedve. A hasábféj, aki mások gondolataival és érzéseivel táplálkozik, részvétlen vámpír, figyelmes, láthatatlan, fenyegető, de van benne valami kellemetlenül személyes, privát szörnyeteg, az én családomra van ráállítva, méretre szabottan.

Ljuba néném azt meséli a gyerekeinek, hogy a ház pincéjében van egy nagy palack, és abban a pokol kuttyája. Unokanővérem így a pincelejárót is kerüli, mert attól fél, hogy lépteinek zaja felébresztheti a szörnyet. A pincében azonban csak több rakodólappal való, házi főzésű szeszt tárolnak, régi újságok alá rejtve. Ez a pokol kuttyája – nagyon is készen arra, hogy kitörjön az üvegekből – csaknem minden lakóközösségi lakásban megtalálható. Ápolják és gondozzák.

Barát és ellenség – minden szétporlik a turbinák morajában, amely lassan álomba ringat. Meg vagyok győződve róla, hogy az utazás célja az, amit a szülők közöltek: Litvániába megyünk szabadságra. A könnyhullató repülőtéri búcsú ezért kicsit túlzottnak tűnik. A repülőgépen van egy velem egykorú lány. Vad veszekedésbe keveredek vele, mert hazudni merészel a képembe. – Nem Bécsbe repülünk! – mondom neki.

Nem nekem lett igazam.

A repülőgépen osztogatott Mozart-kügelek aranypapírja túlságosan szép, hogy tönkretegyem. A tökéletes forma elolvad a kezemben, miközben csodálom. Később makacsul keresni fogom az otthonomat, mint egy ostoba kutya, amelyet kilométerekre elszállítanak, és ő állhatatosan rossz irányba akar viszaszaladni.

Gyakorlatozásul a szüleim már hetekkel az elutazás előtt az orromnál fogva vezetnek. Miközben tornyosulni kezdenek körülöttem a kartondobozok, a lakás átépítéséről van szó. Úgy mászkálok az árnyékukban, mint Bábel tornyának tövében. Máig nyugtalanná tesz a ki nem pakolt kartondobozok látványa, mint ha valami alattomos ígélet lappangana bennük. Minden költözéskor gyűlölettel beláthatatlan sarkokba halmozom fel őket.

A hazugságnak egyszerű, jószándékú oka van. Félrevezető manőver a kevésbé megbízható ismerősök számára és nekem, a gyerekeknek, a kiszámíthatatlan tényezőnek, aki gyanútlanágában már okozott bajokat: Ada nagymamám, aki néhány nyugati cserediákot tanít, kedvenc növendéke néha meglátogatja otthon. Egy ilyen alkalommal leesik nekem egy valódi prémből készült játék made in USA. Én, a Judás még a következő órában megszegem az ígéretemet, hogy tartom a szám. Lenyűgözve az agresszív kapitalizmusnak ettől az ajándékától, elhencegek vele az összegyűlt hálás közönségnek.

A következmény: hetekig tartó rémület a családban. A külföldiekkel fenn tartott kockázatos kapcsolatok hamar felkeltik a kollaboráció gyanúját. Ilyen széljegyzettel a kiutazási engedély megszerzésének esélyei szinte a nullára csökkennek. Lakásunk, amely egy tartalékos, a nyugdíj sokkjától sújtott kémelhárító ezredessel van ellátva, ráadásul termékeny talaj a hivataloknak szóló legabszurdabb jelentések számára. A munkának ez a hőse bénító értelmetlenségtől kínozva gubbaszt órákon át az egyetlen lakóközösségi telefon előtt, és gyorsírással rögzíti az összes beszélgetést, amely szenttelenül folyik az orra előtt, egy külön erre a célra felfektetett dossziéba. Ül ott a félhomályban, és a haza iránti erkölcsi elkötelezettséget izzad minden csillogó pórusából.

Lakóközösségünk nemcsak örülteknek, alkoholistáknak és derék embereknek ad szállást, akik köréből barátnóm, Lenka és én is származom, hanem egy öregedő titkos prostituáltnak, Muszja néninek is, aki hivatalosan az egyetemi aktmodellek koordinációjának tisztjét látja el. Az a szobácska az övé, amely a mi családuknak két szobája mellett található. Gyermeektelen és magányos lévén szükségleteit úgy csilapítja, hogy újra meg újra meghív bennünket, gyermekeket, és nyalánkságokat oszt szét közöttünk, mint aki megszokta, hogy látogatóinak megédesíti az életét. Birodalmába mindig a Jancsi és Juliska halvány sejtelmével lépünk be. Érezzük, hogy kivételes helyet foglal el a társadalmi rangsorban. Épphogy csak megtűrrik

még, pedig igazán barátságosan viselkedik. Sok más lakótársról ezt nem lehet elmondani.

Az utolsó folyosói szobában lakó mániás depressziós nő időnként ordítva kidobálja az ablakon az összes ingóságát az utcára, másnap pedig sztoikus nyugalommal cipel fel közösen mindenki mindent. A konyha melletti kamrában az alkoholista nő néha elveri a fiát, mire legközelebb, a rangsor szerint, a férje veri el őt, hogy újra észhez térítse. És gyakran azért is, mert üres az utolsó borosüveg. Az örményünk takarítószerház nagyságú helyiségében vad szesztivornyákra kerül sor, amelyekre az alkoholista nőt, a fülsértő orgánuma miatt, nem hívják meg. Ezért a közös konyhában gyakran szidalmaznak betelepülőket. Mi, öt lakóközösségi gyerek messzire esünk a fától, és forrón szeretjük az örményt, nem annyira ingatag járásáért és ingatag hangulataiért, és azért sem, mert a folyosóra felfelé jövet már messziről fel lehet ismerni a szagáról. Játékgárban dolgozik. Minden botrányos ivászatot nekünk, gyerekeknek szóló bűnbánó ajándéközön kísér a következő napokban. Akik figyelmesebbek közülünk, gyakran kinn lebzselnek a bejárat környékén, hogy rögtön az ajtóban elcsúszják az örményt és ellenőrizték, vodkásüvegekkel van-e megpakolva. Így az ajándékozás időpontját jobban meg lehet előre állapítani. A tiltott helyről szólni sem érdemes, arról a három szobáról, amelyet nyugdíjas besúgónk, szép kövér feleségével, szovjet luxusban lakik, és amelyet mindenki más ritka egyetértésben és nagy ívben elkerül.

Muszja néni szobácskája viszont mámorító nippbarlang, amely mennyezetig teli van tömve a néni lovagjaitól származó ajándékokkal, és olyan kispolgári lakályosságot áraszt, amely idegen tőlünk. Szézám tárulj, amelynek ajtaja mögött ismeretlen tartalmú, pasztellszínű műanyag tálkákon feltornyozva bonbonnal töltött kristályszelencék állnak.

Akrilselyem díszpárnák a telt, puha pehelypaplanos, mennyezetes ágyon. Horgolt rongyok minden elképzelhető sarokban, számtalan porcelánfigura, valódi, selymes prémszőnyeg, amelyre különösen büszke, és nekünk soha nem szabad rálépnünk.

Egy végzetes napon ránk tör az anarchia. Hideg eső ütött rajtunk, a túléléssel elfoglalt felnőttek pedig magunkra hagytak bennünket, úgyhogy észrevétlenül megrohmoztuk Muszja néni birodalmát, amelynek zárjával, az izgalomtól izzadva, több mint egy órán át bajlódunk.

Az ajtó dacos kattánásával megadja magát nekünk a szoba, és mi, ámulva saját merészségünkön, borzongva belépünk.

Mindaz, amit eddig csak áhítatosan, a mindent-a-szemnek-semmit-a-kéznek jegyében bámulhattunk meg, most a miénk! A kezdeti tétovázás után hamarosan kitör rajtunk az örjögés. Szelencéket, ládikókat, pralinés dobozokat nyitunk ki, aztán mikor nemsokára jóllaktunk, tartalmukat szétszórjuk az ágyon és a padlón. Csibesárga cukorkagolyók gurulnak fodros terítőkön. Orgonaszínű polyamid fehérneműt halmozunk fel a padlón. Leverünk egy pásztorlánykát pásztorostul, és a törmelékhalmot az ágy alá rugdossuk.

A porcelántöréssel megnyílnak a pokol kapui:

Amit az előbb még megcsodáltunk, most meg akarjuk semmisíteni.

Ordítózva és minden elővigyázatosságot sutba dobva hentergünk az ágyon, úgy szétdobáljuk a párnákat, hogy csak úgy kavarnak a tollpihék, a recsegő matracon felszökdelünk a műanyag csillárig.

Leülök a szent és sérthetetlen szőnyegre, Lenka megfogja az egyik sarkát, és vonszolatom velem magam a parkettán, miközben megforgatjuk a szobanövényeket. Zihálunk a boldogságtól, amikor hancúrozásunk közepette meglep bennünket Muszja néni, akit eksztázisunkban nem hallottunk közeledni. Lassan leengedi a piros kockás műanyag táskát.

Valami megzörren benne.

Csak néz.

A narancsszínű fürtöcskék úgy reszketnek arca körül, mint a macska bajszának szőrszálai, aztán úgy felvisít, hogy megdermed csontjainkban a velő.

Tagadni fölösleges. Az orkán szemében ülünk.

Csúszkálva és sivalkodva menekülünk ki mellette a folyosóra. Lenka fürgén befordul a sarkon és eltűnik.

Én hangtalanul beesonok a szobánkba.

Muszja remélhetőleg azzal van elfoglalva, hogy felbecsülje kártevésünk mértékét, és nem lát engem.

Kinyitom főszobánk ajtaját, és átsurranok. Már hallom mögöttem sarkai kopogását.

Négykézláb, hátramenetben eltűnök nagymamám hatalmas íróasztala mögött, amely két faragott, sötétre pácolt, fiókos toronyból áll, amelyek akkorák, mint az elefántlábak, és egy filcbevonatú súlyos falap helyezkedik el rajtuk. Azon egy állólámpa, amelynek lefelé irányuló ezüsttölcseré fényfoltot fest a padlóra és a könyvhegyekre. Szerencsére ez az egyetlen világítás.

A jobb oldali elefántláb árnyékában, a sarokban kuporgok, és hallom, ahogy Muszja kopogás nélkül feltépi a bejárati ajtót és betipeg, látom a ferde, vékony lábcskáit a letaposott magas sarkú cipőben, két méterre tőlem, és visszafojtom a lélegzetemet.

– Hol a Miska? Hol ez a kis dög? – ordítja.

Süvítő hangja odacsal más lábakat is. Apám kordbársony nadrágos lábszára óvatosan ide-oda járkál, mindig egy méternyire a Muszjáétól, nemsokára társul melléje mamám ibolyaszín harisnyás vádlija és nagymamám, a művészettörténész enyhén ferde állású lába, amelyen a kommunizmusnak köszönhetően ugyanolyan cipő van, mint Muszja nénin. Izgalom lesz úrrá rajtuk, hol párosával, hol külön-külön táncolnak, a mozdulataik keltette árnyékok villódzva mozognak a mennyezeten.

Úgy érzem magam, mint Anti-Orpheus az alvilágban.

Nem szabad megfordulnom és nevükön szólítanom őket, ha épségben, és főleg egyedül akarok kijutni innen.

A panaszos tangó áthelyeződik a másik szobába. Engem keresnek! Ez az egyetlen lehetőségem a menekülésre, megragadom.

Újra a folyosón, kis ideig tanácstalan vagyok: most hová? Nem zárkozhatom be a klozettbe, mert csak kettő van belőle harminc ember számára, kollektíve ágyonütnek, ha túl hosszú ideig foglalom el az egyiket.

Fürdőszobánk is csak egy van.

De ott valószínűleg úgyis kefél az a házaspár, amelyik a nagyszülőkkel egy szobában lakik.

Torkomban dobogó szívvel közeledem a kétes reménységhez: az egyetlen biztosnak látszó hely, ahová garantáltan nem fog követni senki, a besúgó lakása.

Az ártatlan gyermek biztonságos érzésével, bejelentkezés nélkül lépek be az oroszlán barlangjába, és lám, barátságosan fogadnak. Ilyen alkalom ritkán adódik számára. Önként jön valaki, ráadásul kétes zsidó pártonkívüliek gyanús gyermeke. Édes teával és állott keksszel kínálnak, kegyesen rám mosolyognak, gyakorlatlan kihallgatnak, csak nyugodtan, egyre csak nyugodtan.

Vajon a külföldi látogatónk visszajön-e még? Mikor?

Amerikai, ugye?

Nem tudom. Nem tudom, hol áll a fejem.

Homályosan érzek ugyan leheletnyi kis veszélyt, de nem tudok semmiben megkapaszkodni. A fenyegető verés kilátása túlsúlyban van. Beszámolok jövőtelem okáról. Szégyenemben mindenestre kicsit elidegenítve. Kínomban Muszja nénit azzal vádolom, hogy bezárt. Dühömben dúltam fel a szobáját!

Igazán? Milyen érdekes.

Van pénze a néninek? Hogy néz ki a szobája?

Rossz a kérdés.

Inkább nem elgondolkodni rajta mélyen, hogy néz ki most a szobája.

Kétségbeesetten hallgatók bele a teámba.

A besúgó apró, nem ostoba tekintetű disznószemecskéje tükröződve úszik benne. Fölém hajolva áll mellettem, és hájas karját a székem támlájára helyezi. Elvágja az utamat a folyosóra vezető kijárat felé.

Le nem venné szemét az arcomról. Behúzom a fejemet, mint a teknősbéka, és nagy öröm fog el, amikor meghallom az ajtón apám, a legbátrabb családtag kopogását.

A viselkedésem okozta felháborodás fokozott tettvággyal ruházza fel. Ő is barátságosan mosolyog, és galléromnál fogva kirángat börtönömből. Megkönnyebbülten csüngök szorításában, és a bársonyos ezredesi senkiföldjén való lebegést örömmel cserélem fel az útközben ígérkező jelenettel: a hetvenes évek Oroszországa nagyra tartja a fekete pedagógiát.

A kormányzat belpolitikája is sokra tartja a fekete pedagógiát. Naivul, lobogó sörénnyel és trapéznadrágban bukdácsol a programadó nevéen „Nonkonformisták”-nak nevezett művészcsoport egy izgalmas minilázadásból a durvább nehézségek közé. A kiválótól a feledhetőig terjedő művek széles palettájának egy közös nevezője van: a szocialista realizmus minden sajátosságának teljes elvetése. Az első csoportos kiállítás egyedülálló rendezvénynek számít Leningrádban, amely programozott katasztrófába torkollik.

A művészeti közönség, amely megunt a telivér parasztasszonyokat és a zászlót lengető hősokeket, már a megnyitó kezdete előtt előzönli a kiállítást. Szenzációra éhesen. A tétovázó városi vezetés által erkölcsösöznek kivezényelt egy szál rendőr nem bír a nézők áttekinthetetlen tömegével. A tolongás és forrongás közepette

elveszti az állami apparátus képviselőjének egykedvűségét, és keményen beavatkozik: kétségbeesett sípjelétől riadóztatva hamarosan egész milicista osztag lép színre, amelynek szét kell választania a kíváncsiskodókat és a művészeket. Meg kell előzni, hogy a szokásos gyanús személyek megmérgezzék a néptestet. Ezek világnézete, mint ismeretes, fertőző, mint a kanyaró. Karanténba zárásukat épphogy csak sikerül úgy elérni, hogy a nézőket a terem egyik felébe terelik, amely egy kis kovácsoltvas kerítéssel és egy méter magas fallal van elválasztva. A milicisták izzadnak, kiabálnak, sípolnak, és kis híján akaratlanul is tömegpánikot váltanak ki. Az ártalmatlanul a belső berendezés épségére irányuló rendreutastításuk így hangzik: „Nézők a korlát mögé, művészek a falhoz!”

Nem sokkal később betiltják az egyesületet. Felháborodva és izgatottan gyűlnék össze ezután a művészek titokban a műtermeikben, amelyek nem állami lakóközösségek, és ezért megvan az az előnyük, hogy tagjaikat maguk választathatják ki. A műtérme egyikébe, egy boltozatos pincébe, amelyben pára és füst keveredik, gyakran engem is elvisznek.

A mennyezet sötétjéből régi kocsikerék bontakozik ki, rajta csöpögő viaszgyertyák. A keréken különféle vastagságú és hosszúságú, lerágott csontok csüngenek, masnikkal a fához erősítve.

Bizalmatlanul sandítok újra meg újra fölfelé, hogy a csontokat a könyökhozszomhoz mérjem.

Végtére is apám halálkomoly ábrázattal azt közölte velem, hogy egy emberevőt fogunk meglátogatni. Reménykedő kérdésemre, hogy más gyerekek is lesznek-e ott, sokatmondóan hallgat.

A műterem tulajdonosa egy kövér, szakállas férfi, zsémbes és goromba. Mennydörgő morajlással nevet, az egész szoba zeng belé, és a nyitott kandallóban megsütött saslikrudakat szervíroz, zsírjuk szisszenve csöppen a lángok közé. Megjelenése ellensúlyozásául modoros mese-illusztrációkat állít elő, csupa pasztellszínű tájképpel. Egy pillanatra sem bízom meg az édeskés képeiben. Folyton viccelődik és hahotázik. Nyitott minden vendége és minden művészetbarát előtt. Közbenjárására apám kap egy saját aktmodellt. Később kiderül, hogy jelentett róla a hatóságoknak. Pillanatnyilag azonban ez a műterem egyike annak a kevés helynek, amelyet a csoport tagjai gyakran felkeresnek. Munkáik között egyaránt található absztrakt és abszurd, giccses és unalmas.

A Beatlest hallgatják, amerikai adókat próbálnak fogni. A nők olyan feketére festik a szemüket, mint a szakadék. Szamizdatban előállított, tiltott irodalmat terjesztenek. A szamizdat a titkos ellenállás kommunista változata. Hosszú éjjeleken át ülnek a szabad szellemek az írógépüknél, és oldalszám gépelnek szövegeket, amelyeket így terjesztenek. A tiltott könyveket körülményesen átcsempézik a határon. Forradalmárok és papok. Így történhet meg, hogy a Biblia pornográf beatnikponyva társágába kerül. Apám természetesen mindkettőt rég beszerezte, és anyja nagy aggodalmára, aki sejti, hogy fia így rúg ki a hámból, otthon őrzi őket.

Még szerencse, hogy apa szexepiljének aktmodellje sem tud ellenállni, aki fő hivatását tekintve besúgó. Minden professzionalizmusról megfedkezve belehabarodik, és a testi vetkezést a verbálissal folytatja.

Baba Sara, apa anyja már régóta célba vette a lányt. Szokása lett, hogy legidősebb fiát meglepetésszerűen felkereste a műtermében, hol azért, hogy ételt vigyen neki, hol azért, hogy egy halaszthatatlan kötelezettségére – például a kilazult folyosói izzók becsavarozására – szólítsa fel. Vagy csak azért, hogy emlékeztesse felesége előnyeire. Az egyik ilyen vizitje alkalmával a meztelen lányt azon kapja, hogy az a fia papírjai közt turkál, miközben magának a művésznek semmi nyoma. A szépség épp azon van, hogy jegyzetfüzetkét szorgalmasan megtöltse, amikor a váratlan látogató betoppan. Felháborodva csapja oda az asztal lapjához a leveses fazekat. Ő már rég tud mindent, amikor figyelmeztetéseit apám még mindig mint prüdériát ereszti el a füle mellett.

Sejti, hogy kedvenc fia már nem sokáig fog vele maradni. Összeszorítja a fogát, és elhatározza, hogy bátor lesz, és hagyja elvonulni. Egyiküknek sincsenek tapasztalatai az örökre szóló elválással. Fogalma sincs róla, mire vállalkozik.

Soha nem fogja viszontlátni fiát.

Levnek ez a találkozása a titkos rendőrséggel egyébként nem az első, és feltehetőleg nem is az utolsó lesz. Az effajta találkozások gyakoriságának nincs köze személye fontosságához sem. Élete folyamán ez valószínűleg a Szovjetunió minden polgárával megtörténik néhányszor, nagyjából annyiszor, mint ahányszor az átlageurópai bizonyos nyugati statisztikák szerint azt az esélyt kapja meg, hogy megbetegedjen depresszióban. Az ember alkalmazkodik ahhoz, ami elkerülhetetlen, és abban reménykedik, hogy lehetőleg ártalmatlan, sőt esetleg hasznos és serény ember benyomását hagyja hátra. Isten őrizz, csak nem jó emberét. Ha például vállalta azt a kockázatot, hogy kérvényt nyújtott be az ország elhagyására, ettől fogva jobban teszi, ha halkabb, mint egy egerke, és még kevésbé feltűnő, mint egy hüllőkupac az ágy alatt. A rendszer ne kapjon többé semmilyen alkalmat, hogy hasznot hozóan vethesse be az embert, még rövid távon se. Még valamilyen projekthez kötődően sem. Ha ezeknek a projekteknek van valami közük a KGB-hez, ha csupán annyi is, hogy egy támaszpont végéit kell felújítani, akkor ez minden bizonnyal elegendő ahhoz, hogy az illető vízumkérvényét elutasítsák. Azok az emberek, akik „a Szovjetunióra vonatkozó releváns ismeretek” birtokában vannak, életre szólóan ki vannak zárva az emigrációból.

Amikor apám még nem kizárólag a festészetnek kötelezte el magát, hanem a belsőépítészet és a festőállványa között ingázott, egy napon az építészeti központ irodájában újabb találkozásra kerül sor a titkosszolgálattal. Egy szürke öltönyös, hórihorgas úr lép itt a színre, mellkasán a decens színekben játszó rangjelzések és rendjelek két tekintélyes sort képeznek. Az úr meghatározatlan korú, arca simára borotvált és ápolt, sűrű, ősz haja előírásosan van megnyírva, tekintete figyelmes. Ezzel a tekintettel megröngtenezzi az összes munkatársat, akik lélegzetvisszafojtva állnak munkaasztaluk előtt, és azon töprengenek, hogy ez a látogatás különleges szerencsét hoz-e, vagy inkább nagy bosszúságot.

Az úr, akinek nem kell bemutatkoznia, élvezettel belélegzi a nyugtalanságot, amely a levegőben úszik, és laza körsétára indul, időről időre megáll, hogy bele nézzen az építészek munkamappáiba, jelentőségteljesen megköszörüli a torkát, kiválogat néhány mappát, felhalmozza őket maga előtt az irodavezető asztalán,

és kezdi még egyszer átnézni őket. Az egyik kolléganő nem bírja ki a feszült csendet és felzokog. Decensen kivezeti egy kolléga.

Apám nem mozdult el a helyéről. Figyeli, amint mappája már elismerő pillantásban részesül, és aztán a kiválasztottak halmazára vándorol. Most már csak kétszer kettőig kell számolnia. A vízumára gondol, amelyért három hét múlva kellene elmennie. A már felmondott lakásra. Az ápolt úr meghatott mosolyára, aki egyértelműen egy megbízást készül kiadni, és azt nagy megtiszteltetésnek is tekinti, olyan megtiszteltetésnek, amelyet csak az állam megátalkodott ellensége utasítana vissza.

Nem ér rá gondolkodni. Már csak néhány pillanat van hátra, míg a látogató kinyitja a száját és kimondja a neveket. Hirtelen, gondolkodás nélkül, előreront. Valaki felkiált. Valószínűleg az érzékeny kolléganő. Ezúttal nem akad senki, aki kikísérné. Rettentő dolog történik.

Az összegyűlt személyzet azt látja, hogy a népszerű kolléga, Lev egyre gyorsulva, az ősz hajú úr elé érkezik, és karját meglendíti. A hivatalnok arca eltorzul hirtelen riadalmában, hátrál egy lépésnyit, csak egy kis lépésnyit, mielőtt vonásai újra kisimulnak. Ebben a világban ő az oroszlan, nem a bárány.

Lev kihasználja a lendületet, amely olyan nyaktörően közel vitte az ellenfélhez, és a közönség felnyögése közepette teljes erejével belebök mutatóujjával a látogató hasába. A helyzet merőben bábszínházi jelleget ölt, a látogató, mint egy lassított felvételen, hátrébb tántorodik, és a hasát fogja, miközben a nevető Lev, mint egy győzelemittas gladiátor, jelenti:

Mondhatom, nekem tetszik ez a papika! De tényleg – nekem tetszik!

A meghökkent kollégák kínlódnak, hogy se nevetniük, se sírniuk ne kelljen. Igyekeznek a lehető legközönyösebben maguk elé meredni.

Apám mély lélegzetet vesz.

Mielőtt kiengedi a levegőt, a látogató visszarakja a mappákat a halomba, és elrendezi öltönyét. Arca ismét üres és nyugodt, kifejezéstelen és koncentrált. Egy kiszámíthatatlan örültet nem alkalmazhat a titkosszolgálat.

– Nos, kérem – mondja.

– Nos, kérem. Úgy látom, hogy ennek a vállalatnak nincs megfelelő jelöltje.

– Azzal megfordul, és távozik, úgy, hogy még az ajtót sem csukja be maga után udvariasan.

Apám kirohan a klozetre, és ott összecsuclik.

Miközben szétesik a család, bejelentkeznek újra a rokonok. Nemrég hullott le a vasfüggöny. A kivándorlók még nem tudják, hogy az Salome fátylához hasonlít. A keletkezett nyíláson Nyugatra szivárognak az emberek, éhesen, szorongva, reménykedve.

Akik klánként együtt maradtak, szánják azokat, akik sokat vesztek. Akik már régóta Európában élnek, sajnálják azokat, akik most Izraelbe költöznek, úgy, ahogy korábban a későn jövőket sajnálták, akik Amerikába mentek és hátat fordí-

tottak az öreg kontinensnek. Buktatók bőven vannak itt is, ott is. Az új amerikaiak sajnálnák azokat, akik soha nem léptek a korlátlan lehetőségek földjére, akik nem mertek megmérkőzni az american way of life-fal. Akik Izraelben élnek, megvetik azokat, akik gyáván nem mertek igazi hazájuk földjére lépni.

Senki nem érti közülük azokat, akik Oroszországban maradtak. Megmosolyogják őket, mint egy öreg láncos kutyát, akit levágtak a láncáról, de ő mégis a kutyaóljában keres menedéket.

Az emigránsok első hullámától eltérően a következő generáció kicsit több információval rendelkezik. Híresztelések forognak közszájon, mítoszok és sikertörténetek születnek. A jól képzetteknek valóban vannak esélyeik. A magasan kvalifikáltak áradatával Salomon bácsi, a törött orrú vízvezeték szerelő is kicsám-pázik családjával a következő évben Tel-Avivba. Ljuba és lányai Jeruzsálemben telepednek le. A szokatlan hőségben olyan méretűre redukálódnak, amely már erősen hasonlít az enyémeire. Fényképeket kapok, amelyek a strandon, merész bikiniben dokumentálják őket, más képeken hármásban egzotikus gyümölcsöket fogyasztanak új ruhákban, a büszkeségtől sugározva. Nathanael az egyetlen, aki marad, elhódította bátyja birodalmát, és nem készül megkérdőjelezni.

De még mielőtt ez megtörténik, az elsőgenerációs kivándorlók a régi szülőhaza felé kacsingatnak. Sietnek, abban a régi állapotában akarnak még mindent megtalálni, amelyben elhagyták az országot, utol akarják élni a múltat, és érvényesíteni előnyüket.

Érzem, hogy erre az útra el kell menni, pedig mélységesen irtózom tőle. Valami úgy ítéli meg bennem, hogy itt az ideje apám sírját felkeresnem.

Végigjárni a temető romos zsidó részét. Letelepédnem a sírkőre, és elgondolkodva nézmem rajta a feliratot, úgy, ahogy a szappanoperákban láttam. Talán tragikus arccal egy csokor virágot és forró könnyeket hátrahagynom, és egy elegáns kísérőtől támogatva, bizonytalan léptekkel eltávoznom. Ha lehet, napernyő és fátyol alatt, hogy óvjam hibátlanul halovány bőrömet. Sejttem, hogy másképpen fog ez lejátszódni. Mindegy. Meg kell lennie, neki fogok vágni. Most, amikor végre találtam egy lakást, ahová hamarosan be fogok költözni, remélhetőleg sikerül megfékezmem tükörmániámat, ha áthaladok gyermekkorom nagy tükrén.

Feszengő érzéssel szállok be a folyosónyi műanyag tömlőn át az óriási jumbo méhébe. Komoran borús a táj, amely a kis kerek ablakokon át a szürkületben kivehető.

Bécs széthullik mögöttem, még mielőtt felemelkednék.

Nyugodt rémülettel bepréselem magam az alagút-perspektívába, helyet foglalok az ülésen, amelyen a következő három órát veritékezve fogom eltölteni. Különös, az óriási gépen rajtam kívül csak négy utas van még. Néhány sorral távolabb ülnek, és bizalmatlanul méregetnek.

Feszés, merev apparatszikok szürke, merev öltönyben. Szabványosított tekintet, szabványosított ábrázat. Az aktatáskájuk, mint a fegyverük, mellettük. Fehér, merev gallérok, kibuggyanó tokák, intelligens disznószemecskék. Pillantásuk

végigsiklik a hajamon, a zöld arcomon, a fekete ruhámon. A vidám kis csengetyűkön, amelyeket a copfjaimba fontam, hogy el ne vesszek.

A lerágott körmökön, az indiai gyűrűkön, az óriási fejhallgatón, amelyek védelmet nyújtanak számomra. Nem találnak fogást rajtam.

A régi Aeroflot gépekkel ekkor már csak régi szovjet hivatalnokok repülnek, akiknek szabad Nyugaton dolgozniuk. Külsőm nem fedi képüket azokról a bécsi üzletemberekről, akik az első bátortalan nyitás után szórványosan felkeresik a Szovjetuniót. Rajtunk kívül már nem száll föl senki. Fél óra múlva kigördül a gép.

Az utastér kafei ürességében úgy jelenik meg a két stewardess, ahogy én vagyok beleveszve a félhomályba. Érzem testemen a növekvő sebesség nyomását: mintha át akarna passzírozni az ülésen. A kerekek egy rántással elválnak a földtől. Behunyam a szememet, és csak hosszú idő múlva nyitom ki, amikor az éjszaka már szorosan körülzár bennünket.

A légikísérő kisasszony műanyag tálcát tesz le elé, amelyen egy színtelen csirke darab található, szőlővel körítve, és egy szelet kenyér. Elkínzott pillantást vetek rá, felismerem a menüt, amelyet már tizenhárom éve is felszolgáltak a bécsi repülőúton, öklendezés fog el az étkezés gondolatára. A tálca ferde helyzetbe kerül, kicsúszik a kezem közül, a tyúk az ölemben landol. Mielőtt elájulok, megkapaszkodom benne.

Egy kis régies flaskát látok, amelyet a tanácstalan stewardess az orrom elé tart, miközben ijedten felszólít, hogy szippantsak mélyet belőle. Ki akarok szállni. Azonnal.

Mikor egy órával később orosz földre lépek, csak az érkezési csarnokban tűnik fel, hogy a csirkecombot még mindig a kezemben tartom. A hivatalnokokat úgy letaglózza a megjelenésem, hogy ez a részlet már nem is lepi meg őket. Undorodva turkálnak indiai hátizsákomban. Büszkén felmutatom a személyazonosságomat. Az útlevelemben a punk-virágkoromból való fénykép: ezüst csirkecsont a fülemben. A hajam és szemgyűrűm királykék, poloskás süvegem úgyszintén. A házinyulam is rajta van a fotón: feje, az enyémhez simulva, pontosan beleillik állam és nyakam hajlatába. Az orosz vámhivatalnok, baksis reményében, követeli, hogy mutassam fel az állatot. Vége a vidámságnak. Borzadva emlékszem ostoba ábrázatomra, a sírógörcsre, a neszesszeremben való idióta turkálásra, míg végül is használt rúzsommal sikerül befognom a száját. Könnyeim, és főleg az üres táskám meggyőzik.

Pecsétet vernek az útlevelemben, közvetlenül az NDK, az USA és Izrael pecsétjei mellé. Nemzetközi tenyészdisznó vagyok, jó papírokkal. Élő szállítmány. A csattanás kiszakít révületemből. Mentésitem a környezetet a csirkecombomtól, de hiába keresek kólát, az új haza üdvözetét.

Nem tudom, hol vagyok. Összecsapom a koszlott útlevelemben, bedobom a hátizsákomba, az érkezési oldal várótermébe nyíló tejüveg ajtó felé imbolygok. Hegyes csatos csizmám orrát fixírozom. Rokonaim, remélhetőleg, ijesztőnek

találnak, hogy úgy érzem, érdeemes volt ideutaznom. Heteket töltöttem merész kombinációk összeállításával.

A tejüveg ajtó félresiklik, meglátok egy kövérkés, szemüveges, idősebb nőt, aki várakozva dől előre. Rajtam kívül nincs senki, aki elé kijöhetett volna. Tétovázva indulok meg feléje. Ő volna az én csinos Alla nénim? A miniszoknyás, vidám, vörös hajú nő, aki meséket olvasott fel nekem? Arca örömet sugároz. Nevemen szólít. Miska. Megérkeztem.

Mikor elhagyjuk az épületet, hogy a buszmegállóba menjünk, úgy érzem, hogy egész elviselhetetlen súlyával cuppogva tapad a föld a cipőtálpamhoz. Leküzdöm a pánikot, és erőlködve föltépem a lábam, hogy elszakítsam magam Oroszország-Anyácskától.

A Szentpétervár felé haladó járművön vigyázállásban szorongunk a népes utazóközönségben. Zsúfolásig teli a busz, hátsó fele szikrákat szórva súrlódik minduntalan az aszfalthoz. A szülővárosomba való belépést elhomályosítja egy öregasszony ritmikus rikácsolása a hátunk mögött. Csak mikor kivergődünk az utcára, tűnik fel nekem, hogy nemcsak úgy taláломra szitkozódik, hanem engem vett célba. Pár lépés után, a dagadó szóáradat közepette, ellenségesen és váratlanul jól belém is csípett. Tátva marad a szám. Felháborodásában magánkívül rám ordít, hogy azonnal hagyjam el a várost. Az olyanok, mint én, Oroszországnak nem kellene. Gyalázat! Nénikém nyugodt-agresszívan reagál. Hozzá hasonlóan nagy svádával elhessegeti, és remekül szórakozik rajta.

Levonszol a metróba. A mély mozgólépcsőt használjuk, amelyet pompázatos csillárok szegélyeznek. Fényük egyhangúan fakó hajzatokra, ruhákra és arcokra hullik. A falakat márvány burkolja. Az emberek megfordulnak utánam, van, aki rám nevet, van, aki kinevet. Valaki a remény kék madaraként üdvözöl. Úgy döntök, hogy a gyűrött sapkát gyorsan előveszem a hátizsákból. A nagynéni el van ragadtatva. Van beszédtemája a következő hetekre.

Mihelyt a földalattin ülünk, előkotor egy műanyag zacskót, és a kezembe nyomja. Kinyitom, és furcsa, fekete torzsákat pillantok meg, repedéseikből tésztás maszsa türemkedik elő. Banán? Igen. Háromhetes banánok. Nekem kutatta fel, és megőrizte érkezésemig, anélkül, hogy egy darabkát juttatott volna belőle magának.

Bűnösnek érzem magam, bűnösnek, amiért nekem a bőség kell, míg ő oly magától értetődően meg akarja osztani azt a keveset, amije maradt. Bűnösnek, amiért én ezt az országot, amely minden félelmem ellenére különös bizsergést is kelt bennem, bármikor elhagyhatom. Legyűrök egy fél antik banánt.

Hallgatunk a végállomásig, elhaladunk a valaha pazar, mára azonban lezüllött Téli Palota mellett, amely még mindig tiszteletet parancsol, már csak nagy méreteivel, hatalmas, kovácsoltvas lámpásaival is. Az óriási bejárati kapukhoz vezető széles lépcsőkön urasági fogatok helyett kis gyalogosfigurák feszülnek neki esernyőjükkal a harapós szélnek.

Végig a zegzugos utcákon, amelyeket velencei hangulatú kanálisok és kőhidak kísérik, kis, kedélyes faburkolatú falatozóbódék mentén, némelyiknek teljesen

üres a pultja, mégis tolonganak benne a látogatók, mások kiadósan el vannak látva nyalánkságokkal, de egyetlen vendégük sincs.

Amikor célratörően megindulok az egyik bolt felé, nénikém nevetve visszahúz. Az csak az „egyenlőbb polgároké”. Nekünk nincs valutánk, speciális bonunk. Az a pártfejeseknek van fenntartva. A nyugati gyerek nagyszerű szórazásnak ítélik.

Később, hogy a gyerekeknek vegyek valami ajándékot, keserves keresgélés közepette egy óriási Univermagban csatangolok. Ez egyfajta shoppingmall, a belváros történeti árkádsorai alatt, amelyek előtt régen, mikor kicsi voltam, egy óriási, kitömött medve állt. Ványa bácsi egyszer egy hónapban itt verte el a nyugdíját egy szeszes italokat árusító üzletben.

Szívesen vinnék a lányomnak valami ékszer, olyasfélét, amelyet nagyanyám hagyott rám. Hadd kapjon koronahercegnőm valami kis figyelmességet az elveszett királyságból. Az ékszerosztály csillogó üvegvitrinjeinek belseje hatásosan éjkék, süppedős bársonnyal van kibélelve, a termék tágasak és magasak, és kristálycsillárok világitják meg. Az elárusítónők ki vannak cicomázva és rosszkedvűek.

Várakozóan hajlok a széles pult fölé, és meglepve pattanok vissza: a bársonyos ágyazat teljesen üres.

A látvány megdöbbenő. Hitetlenkedve nézek az előkelő üzlet homlokzatán elhelyezett, aranyozott keretű órára. Délután fél négy van. Az elárusítónőhöz fordulok, aki érdeklődve figyeli mozdulataimat. Alighanem már mindent elrámolt, gondolom. Erre infernalis kacagásban tör ki, feltornyozott frizurája rengő hullámokat vet. Itt már régóta minden el van rámolva.

A Néva hűvös, széljárta, tengerszagú partján az Admiralitás épületének aranyló szára még mindig a borús égbe fúródik. A víz felszíne, amelyet a szél tajtékkoronás hullámokba tús, végtelenül nyúlik el az egyik parttól a másikig. Az ólomszürkén locsogó vízhez vezető lépcsőket zöld iszap borítja, amelyből bronzszínű madarak röppennek fel. A hátukon engedelmesen összecukott szárnyaikkal, fémszínűen ragyogó, kilátszó tépőfogaikkal bármire készek. Minden lépcsőfokon egy-egy, szemüket hipnotizálón kimeresztve, sakkban tartják egymást. Mint Szindbád, szívesen felkínálnám nekik lábikrám egy nagy darabját, ha azonnal hazarepítenék.

A zsúfolt forgalmú bulvárok szokatlanul szélesek, az óváros méretei oly hatalmasak, hogy mellette Bécs helyes kis modellvárosnak tűnik. Meglapulok az úri házak közt tátongó nagy távolságok láttán. A látvány torznak tűnik, mintha LSD-t vettem volna be. Egy rikító sárga trolibusz fordul be komótosan a sarkon, hosszú áramszedőit kecsesen felénk nyújtja.

Ljuba néni lakása, ahol aludni fogok, barna műanyag szimfónia. Ez az önmagát már messziről szókimondóan felfedő anyag illendőségből diófa erezzel van ellátva. Mimikri. Homokszínű, pattogó műanyag gyöngyökből font zsinórfüggöny himbálózik már a bejárati ajtón. Általában véve nagyon óvatosak minden természetes bevonattal. A színesre nyomott konyhai abrosz PVC-ből van, a lakószobai talán nem, viszont átlátszó, vastag polietilén réteg van ráfeszítve, akárcsak

a pamlagra. Biztos, ami biztos. A szag, amely megcsap, mint egy illetlen kutyát, orral előre a gyermekkoromba taszít.

Az előszoba majd szétreped, úgy teli van. Itt van mindenki, hogy engem üdvözljön. Kacagnak, szorongatnak, csókolgatnak, tegeznek, mintha évről évre jönnék-mennék itt, mintha ma ünnepelném a születésnapomat. A legtöbb arcot, amely fesztelen vidámsággal az enyémhez dörgölőzik, nem ismerem meg. Szakállas és borotvált, ráncos és sima, krémmel bekent és kifestett, szemüveges és szemüveg nélküli arcok. Nem mutatkoznak be, mert feltételezik, hogy mindannyiukat ismerem. Impregnálnak a szagukkal és történetükkel. Szédülök. Szégyellem magam az enyhe undortól, amely feltámad bennem.

Nem tudok bekapcsolódni a túláradásukba.

A szeretet a gyomron megy keresztül és a végbélen át búcsúzik el. A családi amőba szorosan körülölelt. Fényképeket lengetnek Sara nagymamámról, akire úgy hasonlítok, és e hasonlóság alapján feljogosítva érzik magukat, hogy igényt tartsanak rám mint maguk fajtájúra. Összevissza kiabálnak. Mint Baba Masa, mint Baba Jaga. Aztán meg a szememre vetik, hogy a lehetetlen frizurámmal meggyalázom Baba Sara emlékét.

A még mindig hájas unokatestvéreim, az ikerpár kényelmesen masszív horgonyként tartanak meg a többi rokon hullámszásában. Bekerítenek, kipiszkálnak a tömegeből. Lelépünk a szomszéd szobába, miközben Ljuba, Galja és a többi nő összevissza kiáltozva és hahotázva megterítik az óriási asztalt, amely lélegzetelállítóan rövid idő alatt megtelik, mint a mesében. Aztán ki-a-zsákból-botocskám módjára rávetik magukat a bőröndömre, és megbámulják a bécsi csodákat.

Nem jók rájuk a magammal hozott ruhák. Mióta vártam rá, hogy megfontoltan nagyvonalú módon kiterítsem előttük nyugati életemet! Hogy egyszer kiélvezhessem a biztos győzelem ízét. Veszteségem kifizetődött. Nem látszik ugyan hasadás rajtuk, rettentő világukat megtarthatták egyetlen otromba darabban, de én mégis megvetem őket. A bennem erjedő mérégért magamat is megvetem. Tömpe orruk van és hosszú sörényük. Sok színes gyűrű apró, négyyszögletes ujjakon, amelyekkel T-shirtjeimet fürgébben túrják fel, mint a vámosok. Szomorú, szép tehénszemük és sötét bajuszpihe az ajkuk fölött.

A gondoskodó háziasszonyok egész nap rám sütöttek. A konyhában olyan dolgok illata száll, amelyekre csak szavak nélkül emlékszem. Csodálat, öröm, részvét és sóvárgás keverékével bánnak velem. Salomon bácsi lánya pálcavékony és nagyon tekintélyes lenne, ha nem volna rajta az az erős szemüveg, amely vaskos keretű lencsék mögött tünteti el az arcát. Kontaktlencse nincs erre felé. A hölgy nagyon hiú. Bevallja, hogy gyakran lemond a látásjavítójáról. Akkor a tapintóérzékeléssel közlekedik. Józan árucseré-hangulat uralkodik köztünk. Soha egyetlen levélre se válaszoltam, amelyet nekem küldtek.

A lakószobában számtalan ajándékot készítettek elő számomra, ami még jobban erősíti a gyerekszületésnap benyomását. A férfiak borospalackokat nyitnak ki, egyébként pedig lazán pipázgatva és filozofálva üldögélnek a lakószobában.

Elkerülöm a köztük lévő színes, hímzett párnákkal borított pamlagot. Tudom, hogy apám azon lehelte ki a lelkét, fejével a legkövérebb nénikém ölében.

Viszockij szól, apám egy kedvenc dala.

Kicsit lassabban, ti lovak.

Gondolataikba merülve taktusra ringatóznak. A lányomra gondolok, aki Bécsben vár rám, kibillenek a zene ritmusából, és kiszolgálom magam a szeretettel megterített büféasztalról.

Az érkezésem utáni lakomáért drága árat fizetek. Nénikém, kérésemre, zsíros krémmel töltött cukrászsüteményt sütött, amelyet gyerekkoromban szerettem, és amely Bécsben ismeretlen. Zabálok, tömöm magamba, degeszre tömöm magam, míg mozdulni sem tudok. Az ünnepség végén lehányatlok a virágos pamlagra, és mély álomba zuhanok. Utcai ruhámban, kifestve töltöm az éjszakát apám halotti ágán, és reggel szűrő altesti fájásokkal ébredek. Hisztériás leszek tőle.

Ez a büntetésem minden bűnömért, meg fogok halni, itt és most. Lehunyttal szemmel visszafektetem fejemet a pamlag támlájára, mintha közvetlenül alatta volna a guillotine kosara. Lemondásom öt percig tart. Akkor a lányomra kell gondolnom, bömbölve felugrok, és megrohamozom a prűd Ljuba szobáját.

Ő a réműlettől tágra nyílt szemmel riad fel, és kisebbfajta sátorhoz hasonló, homokszínű alsóneműjében a telefonhoz rohan, hogy értesítse a mentőket.

Hánykolódom a pamlagon. A fájdalmak valamennyire csökkennek, a rendezés viszont egyre nagyobb szabású. Biztosra veszem, hogy én sem hagyom el többé ezt az országot. Megérkezik az orvos. Letérdel betegágyam mellé, a homlokát ráncolja arany szemüvege mögött, kinyitja a régi bőrtáskáját, amely szigorúan orvosságzagú, és előkotor egy óriási injekciós tűt.

Utoljára egy bécsi múzeumban láttam ilyet. Úgy érzem, máris magától meggyógyultam, nehogy abba a kimondhatatlanul kínos helyzetbe hozzon az orvos. Felszólít, hogy az öklömet helyezzem a „szabaddá tett ülep” alá. Közben olyan orvosi kifejezést használ, amelyet minden orosz ismer, én azonban nem.

– Hogy hová? – vinnyogok.

– Ugyan kérem, hisz tudja, hogy a jagodica mit jelent, ne tettesse magát! – emeli fel hangját türelmetlenül az orvos. Odakinn rosszabb esetek várnak rá, mint ez a spontán hisztéria.

Gondolataim száguldanak. Jagodica, ez gyanúsán úgy hangzik, mint jagodka, ami viszont azt a kis bogycát jelenti. Érzem, hogy kevés az időm, mielőtt elveszti a türelmét. Az óriási üvegszerszámot veszedelmesen közel emeli az arcomhoz.

Megpróbálom elhárítani a segítségét, és még egyszer megkérdezem, hogy mi az. Megkönnyebbülésemre leengedi az instrumentumát és rám néz, felháborodással és aggodalommal vegyesen. Aztán megismétli még egyszer, nagyon tagoltan és nyugodtan.

A kezeket. A bal jagodica alá.

Tehetetlenül hunyorgok, és nem mozdulok.

Nekikészül, hogy felordítson. Mire én felbőgök.

Sápadt nénikém kinyitja az üvegajtót, és meglengeti az orvos orra előtt az osztrák útlevelet. Erre ez a következő félórában kipasszíroz belőlem mindent a bécsi Greenpeace-ről és a zöldekről, és eszébe sincs kezelni. Örülök, hogy megmenekültem a harcias injekciós holmitól, és ijedtemben már nem fáj semmim.

Végül a bálnak védelméről szóló dicshimnusz közepette távozik, és magamra hagy a „menthetetlenül túlzabált, gyomoringerlékeny” diagnózissal. Ismét elaluszom, és a sötétség beálltaig már nem is kelek föl.

– Halkan – mondja Ljuba.

Zihálva kapaszkodik föl az utolsó lépcsőfordulóban, miközben én különös ábrázattal meredek a zöldre lakkozott ajtóra, és rajta ugyanarra a kopott névtáblára, amely régen fél méterrel a fejem fölött volt. A felszólítás teljesen fölösleges, alig merek sóhajtani, nehogy azok ott benn meghalljanak. Nem tudom elhagyni az árnyak birodalmát, bármennyire erőlködöm is. Én magam hívom vissza ostobán magam, én magam dőlök be újra meg újra a régi trükknek, és hátrafordulok. Át vagyok fagyva a nyirkos-hideg szélről, amely a temetőtől egészen idáig kísért bennünket, sem a kabátom, sem a sálam, sem a bőröm nem áll ellen neki. Ljuba esernyőjét még mindig a kezemben tartom, mint Mary Poppins, aki arra vár, hogy megforduljon a szél.

– Na, csöngess már!

Parfümjé még a szavai előtt elér, vaskosan, melegén, olyan szag, amely szorosán beburkol, mióta elhagytuk a barna műanyag lakást. Biztos vagyok benne, hogy már át vagyok itatódva vele, és még Bécsben is ezt a szagot fogom árasztani, mint előzőleg már útközben is a buszon, és aztán a hosszú gyaloglás alatt, a temető felé, apám sírja felé menet.

Mialatt a temető zsidó részlege felé közeledünk, lépteim egyre lassúbbak, halkabbak, csoszogva vonszolódnak a kavicson. Szép, öreg sírkövek, részben már a növényzet alá rejtőzve, mint öreg sárkányfogak merednek elő a földből. Köd van, mint olyan gyakran ebben az évszakban Szentpéterváron. Valahol hattyúk vannak, hallom sikongatásukat a ködön át. Régen Adával etettem őket a szomszédos parkban, miközben ő a Hattyúk taváról mesélt. A szegény fekete hattyút szerencsétlenség érte a többi hattyú szerencséje révén, viszonzásul én nem büntettem semmivel. A ricsaj veséig hatol. Próbálom megfogni Ljuba kezét, aki teltsége ellenére elég tempósan menetel mellettem. Vastag egyujjas bőrkesztyűt visel, amelyről lecsúszik a kezem, anélkül, hogy ő észlelte volna próbálkozásomat.

– Virágokat ültettünk ide – mondja szakértőn. – Ha akarsz, te is elültethetsz néhányat.

Hallgatok. A sír munkával jár, jegyzi meg, de már régóta ápolja, Baba Sara és a férje, akit már nem ismertem, szintén itt fekszenek. Ljuba hangja olyan, mintha rokonait látogatná meg, olyan magától értetődő, ami számomra teljesen ismeretlen. Gyakran kell seperni, a fű belepi a sírlapot, de erős tisztítószerezrel egész jól el

lehet tüntetni. Úgy lengeti a tisztítószeres zacskót, mintha egy kis orvosi táskát hordana magánál. Én egy csokor virágot hozok, színes selyempapírba csomagolva, hideg van, és a virágok már lógatják a piros fejüket.

A sírok közt járva nem találkozunk senkivel, akit üdvözölhettem volna, hogy megtörjem a csendet, amely bennem uralkodik. Ljuba gátlástalanul beszél tovább, szívesen adnék neki valamit, ami az enyém, de nem jut eszembe semmi. Végül hátrafordul, és így szól: – Megjöttünk.

Kipirult arca előtt halvány lélegzetfelhő.

Ljuba félig eltakart szájára meredek, közben a felhő lassan eloszlik. A sír mögötte található.

Nézem a köréje húzott kis kerítés kovácsoltvas hegyeit, és a sminktükröm után tapogatózom a kabátzsebemben. Még a kesztyűn keresztül is érzem tökéletesen sík felszínét.

– Egyesek azt mondják, neked nem számít.

Elállja az utamat, és vár.

– Soha nem jelentkeztl.

Nézem Ljubát, de nem válaszolok.

– Te voltál az egyetlen, Miska, aki soha nem jelentkezett.

Lassan előveszem a zsebtükrömet, és a markomban tartom.

– Nem akartam ezt mindenki füle hallatára mondani neked.

Szétnyitom az ujjaimat, kipattintom a zsebtükröt, és úgy tartom a tenyeremben, hogy szemeim találkozhassanak a tükörben, anélkül, hogy kettőnk közé emelném a holmit. Nem látok könnyeket. Ljuba követi a tekintetemet, és nagy erővel a kezemre csap. Figyelmeztetés nélkül. Az ütés ég az ujjaimon. A tükör nagy ívben mögénk vitorlázik, és egy kövön csattan.

Melle zihálva jár föl-le, látom a szőrszálakat a bundáján, amint fölemelkednek, aztán lehajlanak. Elmegyek mellette, nem mozdul. Hallom a lélegzetvétélét és halk zokogását. Saját lélegzésemet nem érzem.

A sír szélére helyezem a virágaimat, ahogy a kalapját helyezi el valaki egy kalaptartóra, mielőtt távozik az előszobából és bemeleg a lakószobába. Lehúzom a csizmámat és leülök.

– Miska!

A sírkő régi, az oldalai mállanak, a hideg, amelyet a hosszú tél beléje táplált, azonnal behatol a fenekembe és a talpamba, a bélelt kabát és a vastag, kötött zokni ellenére.

Piros virágok, piros zoknival, a szürke kövön.

– Miska, sajnálom.

A fedőlapon képek vannak mélyesztve, nagyszüleim két félkör alakú portréja, egy nagy régi, és viharvert, egy ismeretlennek az arcával, mellette Baba Sara barát-

ságos arca, és közvetlenül alatta az apám. Nevet, fekete körszakálla van, fiatal. Képe fölött a neve aranybetűkkel. Hosszan nézem, és figyelem, mi jelentkezik bennem.

Semmi más nem jelentkezik, csak a hidegség, amely egyre határozottabb alakot ölt bennem.

Bebújok megint a csizmámba és felállok.

A kő mögött hever a tükröm. Egyben maradt, csak a fedele pattant le az ütközés erejétől.

– Megyünk? – kérdezem.

Ljuba a kabátja ujjával letörli a könnyeket az arcáról. A szempillafestéke szétfollik, nagyot szív az orrán. Kezét a vállamra teszi, aztán mindkét karját, szorosan magához ölel, teljesen belenyomódik az arcom a barna bundájába. A melegség, amelyet kisugároz, bűvárharangként zárul körém. Parfümjé nehéz.

– Te buta barika – súgja a fülembe.

A tükröt otthagynom az elszáradt fűben.

Ljuba sem veszi föl.

– Úgyszincs már itt – mondom.

Megint némán megyünk visszafelé a ködben, végig az üres fasorokon, a hatalmas kerítésig, amely a temetőt védi.

A kijáratnál megállok.

Előttünk forgalmas utca húzódik, amely azonnal nagyvárosi zajokat zúdít ránk. Az autók lámpája felgyújtva, fénycsíkok vonulnak el előttem. Megint minden mozgásba jön.

– Elviszel még kis időre a régi lakásunkba, Ljuba?

Meglepve néz rám.

– Ha még megvan – teszem hozzá, és leülök az utca közepén, mert a lábam hirtelen felmondta a szolgálatot. Minden forog körülöttem.

Több járókelő felénk igyekszik, de mielőtt odaérnének hozzánk, Ljuba már felhúzott.

– Minden rendben, minden rendben! – mosolyog. És miközben még vaskézzel tart a galléromnál fogva, halkán azt mondja:

– Hívok egy taxit.

– Halkan – mondja tehát Ljuba, aki engedett a kívánságomnak, vonakodva bár, de engedett. Emelem a kezemet, de ő megelőz, és rózsaszínű hüvelykujjában és a műanyag foglalatban elsüllyeszti a csengőt. Valami fülsértő zajt várok, vagy olyasvalamit, ami ugyanúgy szól, mint régen, olyasmit, ami mondhatna, visszaadhatna valamit. De nem hallatszik semmi. Ljuba újra megnyomja a csengőt, újra csend vesz körül bennünket.

Ljuba erőlyesen kopog az ajtón. Bentről csoszogó lépteket hallok. Hirtelen meg akarok fordulni és eltűnni, miközben Ljuba újból nekikészülődik, és az ajtó kitérül.

Nagy, sötét előszobát látok, amelyet azonnal felismerek, hátul az ajtót, amely a mi két szobánkba és a Muszja néni kis kamrájába nyílik.

Az ajtókeretben egy fiatal nő áll feltűzött hajjal.

– Kit keres? – kérdi foghegyről.

Fuldoklom.

– Muszja nénit.

Figyelmesen megnéz.

– Vagy úgy. Maga telefonált az előbb?

– Igen, igen, mi – siet Ljuba, és kihámozza magát az óriási sáljából, közben pedig benyomul az ajtóba, hogy szabaddá tegye nekem az utat.

– Már várja magukat. Jöjjenek, mutatom merre.

Még egyszer észlelem bizalmatlan tekintetét. Megfordul, és erre feltűnik egy ismerős mozdulat, a fejfördulat, hosszú, szétálló hajtincseinek színe talán. Nem akarom megszólítani, nyilvánvalóan nem ismert meg. Barátnóm, Lenka. Kinyitja a lakásunkhoz vezető bejárati térséget, szinte azt hihetném, meggyünk egyenesen tovább, szüleim szobájába, és letelepszünk a kandallónál álló televízió elé, mint mindig. Ő azonban bekanyarodik jobbra, és csinosan manikűrözött kezével benyit Muszja szobácskájának előterébe. Az ajtó keskeny, befurakszunk. Emlékszik-e vajon, hogy' helybenhagytuk a kis helyiséget?

A szoba még mindig teli van nippekkel, de letaglóz szegényessége és szűkössége, ami gyerekkoromban sohasem tűnt fel. A levegő nehéz a füsttől és a parfümtől, egy nagyon idős hölgy szagától. Ostobán megállok a küszöbön, és azt mondom: – Halló.

Muszja néni ott ül a mennyezetes ágyán, apró, kiszikkadt testével, amelyet ezernyi fodor borít. Fodrok a hálóingén, a takaróján, és a haja még mindig vörös fürtöcskébe van bodorítva. Vivienne Westwood jut róla eszembe, egy bizarr reklámkampány. Ki van rúzsozva az ajka, amely a fénylő arccoskájából örülten vidor mosolygással világít felém.

Az ágy mellett szobai illemhely, alatta egy pár ferdére taposott, világos, magas sarkú cipő. Lenka megáll az ajtóban.

– Muszja mama? – kérdezi. – Kérsz teát? Már odatettem.

Muszja egy kristálydobozkát nyújt felém, benne a gömbölyű cukorkák, a kérdésre nem felel. Mind a hárman hosszasan állunk, némán.

– Vegyél egyet, kincsem – kuncog Muszja. Lenka kénytelen vigyorogni, és kitér a pillantásom elől.

– Tudja, ki vagyok? – kérdezem óvatosan.

– Vegyél egyet! Vegyél csak! Vegyél!

– Muszja néni – kezdem roppant hivatalosan.

– Vegyél csak! Régen is vettél, kérés nélkül – rivall rám hirtelen. – És azok is! Vékony ujjával Lenkára mutat, aki önkéntelenül hátrébb lép.

– Talán menjen ki – mondja halkán Lenka –, ma nagyon izgatott, ez nem jó.

– Vegyél! – rikácsol Muszja.

Kinyújtom a kezem, és engedelmesen belenyúlok a dobozba. A bonbonok össze vannak ragadva, és kemények, mint az őskőzet.

– Úgy, most jó – mormolja Muszja, aki nagyon elégedettnek látszik. – És most ülj ide mellém.

Két cukorkát tehetetlenül görgetek egyik kezemből a másikba.

– Ülj le! – rikácsolja megint.

Közeledem fekhelye felé, és megállok előtte. A savanykás, púderre emlékeztető szag intenzívebbé válik.

Szeretném valakinek a szíves üdvözlését átadni – kezdem.

– Ülj le! – ismétli meg, most sokkal halkabban, és letelepszem az ágy szélére.

– Laura üdvözl. Az anyám.

– Jól van – suttogja, és azon nyomban elalszik. A kristálydoboz kicsúszik az ujjai közül. Visszateszem az éjjeliszekrényére, amely mindenféle üvegcsékkel van telirakva.

Lenka felsóhajt, és tehetetlenül megvonja a vállát.

A vízforraló a távoli konyhában olyan hangosan sípol, hogy még itt benn is halljuk.

– Elzárhatom? – kiabál Ljuba a folyosóról.

– Most már öt éve, hogy ápolom – suttogja Lenka. – Nincs senkije. És aztán... később... megkapom a szobáját. Így egyeztünk meg.

Még mindig bizalmatlan.

– De hát, Lenka, én nem vagyok a rokona – csúszik ki a számon.

– És a szobája se kell nekem. Csak viszont akartam látni mindezt, érted?

Szeme kitágul, kikerekedik, mielőtt összeszűkül.

– Ki vagy te? – támad rám. – Ki vagy te, hogy tudod, ki lakik itt, és hogy hívnak engem?

– Lenka – mondom, és hirtelen úgy érzem, hogy a könnyeim, amelyek a temetőben elapadtak, most megmozdulnak a bensőmben. – Lenka, hiszen mi itt játszottunk, Senyával együtt. Biztosan emlékszel még rá.

– Mi lesz a vízforralóval? – kiabál be Ljuba, mire Muszja nyugtalanul megmozdul a párnáin.

– Elenának hívnak – csattan fel Lenka. – És Jevgenyijt már tíz éve nem láttam, és nem is szeretném, hogy bármi közöm legyen hozzá. Most pedig ki innen!

Megfordulok és kimegyek.

Előttem a lakásajtónk, zárva. Felemelem a kezem, és lenyomom a bronzkilincset, hagyja magát, az ajtó nincs bezárva, és kinyílik.

A résen át látom a kandallókat, a márványlapokat, az üres lyukat a falon, és a borzalmas tapétát körös-körül. A parketta sötétbarna színűre van átfestve. Nagy asztal a kandalló nyílása és az ajtó között, mögötte egy idősebb, kártyát vető nő rémült arca.

– Becsukni! – ordítja. – Ez már negyedszer fordul elő ezen a héten! Legalább kopoghatnátok, a fene egye meg – Lenka, de tényleg!

– Nem hozzám tartozik! – fuvolázza Lenka rögtön, miközben az orrom előtt bevágja az ajtót, és tompa csattanással eltűnik előlem a gyermekkorom.

– Kifelé! Nem akarok itt ballhét, mint Jevgenyij miatt, világos?
– Lenka – Elena, kérlek – tulajdonképpen csak téged akartalak látni – suttogom. – Hiszen te vagy az egyetlen, akire emlékszem, te és Senya, ti vagytok az egyedüli barátaim.
– Igazán? – sziszeget. – Akkor miért nem válaszoltál a leveleimre soha? Tűnés!

Azzal lökdösni kezd a bejárati ajtó felé, miközben Ljuba elképedve jön felénk a konyhából, kezében a tálcával, rajta tea, cukor és keksz.

– Ki engedte meg ezt magának?! – támad rá Lenka.
– A szomszédasszony – védekezik Ljuba.
– Annak semmi köze ehhez! Egyáltalán, melyik szomszédasszony? – Kifelé! Kifelé! Mind a ketten!

– Csakhogy a keksz az enyém – hangzik fel a konyhából –, és bárkit megkínálok velem, ha kedve szottyán rá.

Ljuba méltósággal leteszi a tálcát a telefonos asztalkára.

A besúgónk széke üres.

– A vendégszeretetéből egyébként se kérek. Gyere, Miska. Menjünk.
– Misenka! Maradj még! – rikácsolja valaki a konyhából.
– Ez meg ki? – csodálkozom.
– Fogalmam sincs. – Ljubát, úgy látszik, tényleg nehéz kihozni a sodrából. – De szereti a látogatókat.

Lenka átkozódva elrámolja a tálcát, csörömpölnek a csészék, aztán megfordul, és eltűnik a hosszú folyosón, amely a konyhába torkollik.

Megtörlöm a szememet. Száraz.

– Gyere, Miska – noszogat Ljuba. – Gyere. Félti a szobáját. Mit gondolsz, milyen az, amikor 25 éves korában egy szobában lakik az ember a szüleivel? Ne vedd tőle zokon. Mégiscsak itt voltunk. Gyere már.

– Mi van Senyával? – suttogom.

Ljuba tekintete kitér az enyém elől.

Megfogja a könyökömet, én kitépem a kezéből.

– Mi van velem?

– Ül. És egy kérdéssel se többet.

Határozottan sarkon fordul és kinyitja a bejárati ajtót.

A padlón, a lábaim előtt, még ott hever egy darabka kockacukor. Fel akarom emelni, és a bonbonok mellé a zsebembe csúsztatni, de meggondolom magam az utolsó pillanatban, mikor meglátom eltorzult tükörképemet a telefon fekete dobozán, és szétaposom a téli csizmámmal.

Furcsa félelem tart vissza, hogy tovább kutakodjak Senya után.

Mikor becsapódik mögöttünk az ajtó, tudom, hogy erre a helyre soha többé nem fogom betenni a lábam.

Egy észrevétlen pillanatban este beesonok az unokanővéreim hálószobájába, és közben elhaladok a régi műanyag szekrény mellett, amelyet öt éves korom-

ban velük együtt festettem be titokban, mielőtt Adriant rákényszerítettük, hogy mocskos havat egyen. Eszembe jut a lányom arca, amely úgy hasonlít az enyémmé. Vár rám Bécsben. Lerázom a képet, félretolom a horgolt műanyag függönyt, és hosszasan nézem a külső kerület ürességét. Vörös villogó fények és gyárkémények skyline-ja. Így álltam itt utoljára, egy pohár gyerekpezsgővel a kezemben. Észrevétlen mozgást észlelek, léghuzatot, vizsgálódva az ablak elé emelem a kezem, vajon nem keletkezett-e rés a tömítésben.

A tükröződő ablaküvegből különös arc tekint rám. Nyak nélküli, légnemű, síkszerű, és sokkal nagyobb, mint az enyém, amelyet azon a másikon áttetszeni látok. A hasábfaj.

Az örvénylés, amely kocsonyás burkában fel- és alászáll, a fehér éjszakák égnek színét viseli. Nincsenek világosan felismerhető vonásai. Bensője szakadatlanul átrétegződik. Lobogás, amely a fejem körül lüktet, és rám telepszik. Szemei fekete, feneketlen lyukak szemfehérje és pupilla nélkül, rám merednek. Óriásiak. A félelmetes fejnek valami bájos, kisgyermeki jelleget kölcsönöznek.

Óvatosan közeledem, mígnem orrom és homlokom a hűvös üveghez ér, és rajta keresztül alámerülök a szentpétervári hátsó udvarokba, és körös-körül már csak a házak láthatók.

Györfly Miklós fordítása

Bogáts Márta

Egy lány a széthasadt valóság határán

Julya Rabinowich *Hasábfej (Spaltkopf)* című regényéről

Mit tennénk, ha életünk hirtelen darabjaira hullana szét és kiszakítanának minket az általunk megszokott világból? Ezzel a kérdéssel foglalkozik Julya Rabinowich első regénye, a *Spaltkopf* ('*Hasábfej*'), amely a számos irodalmi elismerés¹ túl az írónt az elidegenedés, a gyökértelenség és a belső meghasonlás ábrázolásának specialistájává tette. A könyv valódi áttörést jelentett az addig festőként és drámaíróként tevékenykedő Rabinowich számára, akit ma már az osztrák migráns irodalom olyan jelentős képviselőivel említenek egy lapon, mint Dimitré Dinev, Vladimir Vertlib vagy Doron Rabinovici. Az emigráció azonban csak egy állomását képezi annak a hosszú és fáradtságos útnak, amely különböző generációkon, kultúrákon, nyelveken és elhallgatott emlékeken keresztül halad az önmegismerés felé.

A regény a hősnő szemszögéből meséli el egy orosz család kálváriájának történetét, amely az 1970-es évek kommunista rezsime elől menekülve szentpétervári otthona elhagyására kényszerül. Miska mindössze hétéves, amikor szüleivel és nagyanyjával együtt repülőre száll, hogy litván rokonait meglátogassák. A repülő azonban nem a gyermek által vélt úti célhoz érkezik, hanem Bécsben, az új „hazában” landol. A rokonlátogatás tehát csupán kitaláció volt, egy ártatlan hazugság, amellyel a szülők az „akció” sikerességét kívánták biztosítani. A gyermek ugyanis, akarva-akaratlanul, elkotyoghat mindent, meggátolva ezzel az emigráció lehetőségét. A szülők megtévesztő mesterkedése minden jó szándékuk ellenére belső törést okoz Miskában, aki ezután a gyermekkor mítoszai és a nyugati világ fogyasztói társadalma között kénytelen megállni a helyét.

Barbie baba, gyümölcsjoghurt és a mesés Nyugat ígérete

Miskát kezdetben magával ragadja az új világ, amelyet számára olyan korábban elérhetetlen dolgok testesítenek meg, mint a Barbie baba, a gyümölcsjoghurt vagy az amerikai képregények. Életének e periódusát a beilleszkedés vágya határozza meg. Iskolába jár és elsajátítja a német nyelvet, amelyet lassanként jobban beszél anyanyelvi társainál. Minden törekvése ellenére azonban továbbra is kívülálló marad. A gyermekkor szakaszában kötődik legerősebben orosz

¹ Rabinowich *Spaltkopf* című regényét a következő irodalmi díjakkal tüntették ki: Buchprämie für besonders gelungenes Debüt des BKA (2008) és Rauriser Literturpreis (2009).

gyökereihez, szorgalmasan írja a leveleket otthoni barátainak, és köztük is főleg első szerelmének, Senyának. Mindhiába, egyik levelére sem érkezik válasz. A kislány lelkében egy újabb világ dől össze, elhagyatottnak érzi magát, és ettől kezdve nem keresi a kapcsolatot az „otthon” maradtakkal.

A gyermekkor küszöbét átlépve Miska egyre erőteljesebb konfliktusba kerül önmagával. Folyamatosan lázadozik az orosz tradíciók, gondolkodásmód, és nem utolsó sorban saját családja ellen, amely most hirtelen a szabadságában korlátozza, még hozzá abban a szabadságban, amiért korábban el kellett hagynia szülővárosát és fel kellett áldoznia anyanyelvét. Serdülőkorának kezdetén reménytelenül vágyik arra, hogy az idegen ország „örökbe fogadja”², ő is az osztrák fiatalság része kíván lenni. Ez a vágy azonban eleve kudarcra van ítélve, hiszen „a kis bevándorló rossz hírét még Chanellel sem lehet lemosni.”³

Miska pubertás időszakát legfőképpen az ambivalencia jellemzi. Miközben a lelke mélyén befogadásra vágyik, viselkedése és öltözködése éles ellentétben áll a nyugati normákkal. A serdüléssel járó testi változás fokozott önutálathoz vezet, amely elől evészavarba, depresszióba, majd egy vad punkkorszakba és egyéb deviáns magatartási formákba menekül.

A bécsi emigráció a művész apa, Lev számára sem váltja be a hozzá fűzött reményeket. A mesés Nyugat fénye fokozatosan elhalványul, míg végül nem marad más, csak az illúzió. A szülők között egyre nő a feszültség, amely a beteg hűg megszületésekor hág a tetőfokára. A vasfüggöny lebomlása után Lev nem bír tovább a honvágyával és visszamegy Pétervárra, ahol nem sokkal később életét veszti. A család tehát végérvényesen szétszakad. Egy újabb fájdalmas törés, egy újabb hasadás, amely tovább mélyíti Miska lelki válságát. Nincs miért tovább Bécsben maradnia, így Berlinbe utazik, ahol nyomorúságos körülmények között bűnözőkkel, alkoholistákkal és egyéb szedett-vedett népséggel él egy fedél alatt. A belső nyugtalanság, amely gyermekkor óta kínozza, a regény további részében sem csillapodik. Ez kergeti őt egy kezdettől fogva sikertelen házasságba, egy nem várt terhességbe, a mű végén pedig egészen vissza az orosz gyökerekhez.

Miska felnőtté válásának folyamata tehát nem más, mint saját identitásának állandó kutatása, az „én” keresése, a saját hely és rendeltetés megtalálása. A hősnő számára ez azonban lehetetlen, hiszen éppúgy képtelen az orosz múltat teljesen maga mögött hagyni, mint ahogyan a bécsi életet feltétel nélkül elfogadni. Két identitás, két különböző világ között órlódik tehát, melyek közül egyikben sem lel igazán otthonra.⁴

A migráns irodalom skatulyája

Rabinowich regényét az irodalomkritika szinte azonnal migráns irodalomként kezdte emlegetni. Ez minden valószínűség szerint elsősorban a könyv tematiká-

2 Rabinowich, Julia: Spaltkopf. 2. kiad. Wien: Deutike, 2011, 86. o.

3 Uo., 11. o.

4 Lásd Anonim: „Ein Riss quer mitten durch Körper und Seele”, <http://caterinaseneva.wordpress.com/2011/10/03/ein-riss-quer-mitten-durch-korper-und-seele/> (2012.05.19.).

jára vezethető vissza, amelynek középpontjában kétségkívül a bécsi emigráció áll. Az író azonban minden interjúban tiltakozik az ehhez hasonló irodalmi beskatulyázások ellen, amelyek számára mindig negatív konnotációval párosulnak. Bármilyen jóhiszeműen használják is a fogalmat, a migráns irodalom mégiscsak valahol a „vad bevándorlók megszelídítését írja le, [így] ‘primitív művészet’, nem pedig önálló, autonóm irodalmat [jelöl].”⁵ Valóban elhamarkodott lenne a regényt mindössze a migráció szemszögéből magyarázni, hiszen a bevándorlásból származó konfliktus nem az egyetlen, amellyel Miska családjának meg kell birkóznia az új világban. Vannak családi titkok, amelyek elől még a lakóhely megváltoztatásával sem szökhet el az ember. A műben fellelhető konfliktushelyzetek tehát három nagy témakörbe csoportosíthatók. Az első természetesen a migrációs folyamat eredményeként létrejött gyökértelenség kérdését dolgozza fel, amelyhez szervesen kapcsolódik az orosz nagycsalád széthullása és annak az újdonsült hazában történő újraértelmezése. A második témakör a szereplők identitásválságát tárgyalja, míg a harmadik az emlékek elfojtásával és annak következményeivel foglalkozik. Ez a három téma elválaszthatatlanul fonódik egymásba, egyik sem értelmezhető a másik nélkül.⁶

Annyiban azonban igazat kell adni az irodalomkritikának, hogy a regény a migráns irodalom „tipikus” motívumrendszerét alkalmazza. Reflektál a Nyugat-Európa és Kelet-Európa közötti ellentétekre, bemutatja az emigrált szülők és gyermekeik konfliktusait, foglalkozik a kirekesztettség és kívülállóság kérdésével, valamint merít az orosz népmesék világából. Az „interkulturális” irodalom jegyében alkotó más szerzőkhöz hasonlóan Rabinowich is elsősorban a saját emlékeiből merít az írásaiban. Miska orosz származása, a festő édesapa szabadságvágya, a bécsi emigráció története önéletrajzi ihletésűek, nem is beszélve a könyv egyes jeleneteiről, amelyek az írónóval éppúgy megtörténtek, mint főhősnőjével.⁷ A *Spalkopf* tehát „önéletrajzi remix”⁸, nem is lehet más, hiszen minden, amit egy író leír, végső soron a saját szubjektumából fakad.

Mivel a könyv voltaképpen Miska élettörténetét meséli el, kézenfekvő lenne Rabinowich művét egyszerű fejlődésregénynek tekinteni. E felfogással viszont

5 Isabella Pohl: „Julya Rabinowich: ‘Wir haben das Ministerium der Liebe’”. In: Der Standard, 2010.10.29., <http://derstandard.at/1288160305059/Integrationsdebatte-Julya-Rabinowich-Wir-haben-das-Ministerium-der-Liebe> (2012.05.20.).

6 Lásd Julia Schilly: „Dann hatten wir bald viele Würstelstand-Literaten”. In: Der Standard, 2008.11.19., <http://derstandard.at/1226396889022/Interview-Dann-haetten-wir-bald-viele-Wuerstelstand-Literaten> (2012.05.20.).

7 Erősen életrajzi töltetű az a jelenet, amikor Miska az orosz repülőtéren egy idős asszony szidalmazásának áldozatává válik. „Ilyen emberekre, mint Ön nincs Oroszországnak szüksége!” (Rabinowich: *Spalkopf*, 186. o.), harsogja a hölgy fennhangon. A valóságban a történet Rabinowichsal az orosz metróban esett meg. Az író nő éppen polgárpukkasztó punkkorszakát élte, és valószínűleg megjelenésével váltotta ki a nő ellenszenvét. „Az eset akár Bécsben is megtörténhetett volna. A különbség csupán az, hogy az orosz idős asszonyok tízszer olyan veszélyesek, mint a bécsiek”, meséli Rabinowich. (Lásd Peter Grubmüller: „Solche Leute wie Sie braucht Russland nicht.” In: ÖNN Nachrichten, 2009.07.04., http://www.nachrichten.at/nachrichten/kultur/art_16,144081 (2012.05.18.).

8 Julia Kospach: „Julya Rabinowich ist auf dem Weg zur fixen Größe in Österreichs Literaturszene”. In: Format. Österreichische Wochenmagazin für Wirtschaft und Geld, 2011.02.09, <http://www.format.at/articles/1106/529/288419/julya-rabinowich-weg-groesse-oesterreichs-literaturszene> (2012.05.17.).

szemben áll az a tény, hogy az identitásvesztés és -keresés kérdése Miskán kívül az édesanyját és nagyanyját is érinti. Az író három generáción keresztül mutatja be, hogy milyen lelki hatása lehet egy éveken át féltve őrzött családi titoknak. Az események egészen a második világháború borzalmaig és a család zsidó gyökereiig nyúlnak vissza. Miska nagyanyja, Ada ekkor kénytelen végignézni édesapja halálát, amely mély sebet üt gyermeki lelkén. Ettől kezdve a nagyanya is magán hordozza a „hasadtság jelét”, amely ártó szellemként később lányát és unokáját kísérti. Ez a láthatatlan rémalak nem más, mint a Spaltkopf⁹, a hasadt fejű lélekfaló, akivel a szülők engedetlen gyermekeiket fenyegetik. A Spaltkopf figurája Rabinowich írói kreativitásának ékes bizonyítéka, és mint olyan, kiemelkedő funkciót tölt be a regényeiben. Ő szimbolizálja mindazon elfojtott emléket, amit az ember a tudatalattijába kénytelen száműzni, hogy képes legyen továbblépni az életben.¹⁰ Így aztán Miskát kezdettől fogva körülveszi a családi titok, amely már a születése pillanatában megfosztja őt alapvető gyökereitől, a zsidósághoz tartozásától. Lelki ziláltságát tovább mélyíti, hogy az élet fontos kérdéseit illetően állandóan sötétben kénytelen tapogatózni. A szülei ugyanis nem árulnak el neki semmit, hagyják egyedül őrlődni az egzisztenciális válságban szenvedő lányt. A család minden tagja a saját démonaival van elfoglalva, és csöndben küzd magával, magáért. Egyedül a Spaltkopf hangja teremt kapcsolatot a múlt emlékei és a jelen között. Ez a hang tárja az olvasó elé a családi tragédia történetét és segít felgöngyölni az események összekuszálódott fonálát.

Tükröm, tükröm, mondd meg nékem...

Miska identitásválságának egyik árulkodó jele, hogy szinte már-már mániákusan függ azoktól a tükröktől és egyéb más tárgyaktól, amelyek az arcképét visszaverik. Tükröképében állandóan önmagát keresi, a látott alak mégis idegenként néz vissza rá. A tükörbe nézés rítusa lassanként meghatározó elemévé válik a hősnő mindennapjainak, aki a következőképpen vall kényszeres cselekedetéről: „Hogy el ne veszítsem az arcomat, belenézek a zsebtükrömbe. Egy nap akár harmincszor is. Mindig és mindenütt belenézek a tükörbe, és mindig úgy érzem, hogy a saját tükröképem mögött egy idegen szempár bújik meg, amely tekintetét mélységes nyugalommal rám szegezi.”¹¹ Miska ambivalens jelleme a lelkében szunnyadó idegen megismerésének képtelenségéből fakad. Egyszerűen nem tud dűlőre jutni saját énjével, érzelmileg teljesen instabil, és folyamatosan büntudat gyöttri. Oroszországi útja és apja sírjának felkeresése a mű végén utolsó kétségbeesett próbálkozás arra, hogy önmagára leljen, és végre megbékéljen.

9 Az emberek lelkét elszívó és felfaló rémalak képe már régóta foglalkoztatja Rabinowichot. Nem csoda, hogy 2006-os diplomamunkája, amellyel a Christian Ludwig Attersee Egyetemen folytatott alkalmazott művészet és filozófia tanulmányait zárta le, csupa „hasábféjből” állt. A figura egyébként az író képzeletében született meg. „A Spaltkopfot én találtam ki. [Meglehetősen] szórakoztatónak találtam, hogy egy olyan történetet adok el ősrégi meseként, amely eredetileg nem is létezik”, nyilatkozta Rabinowich (Gurbmüller: „Solche Leute wie Sie braucht Russland nicht”).

10 Lásd Kospach: „Julya Rabinowich ist auf dem Weg zur fixen Größe in Österreichs Literaturszene”.

11 Rabinowich: Spaltkopf, 176. o.

Az orosz gyökerek hátrahagyása és megtagadása ugyanis önvádhoz vezetett, annak ellenére, hogy Miskát gyermekként, a beleegyezése nélkül szakították ki természetes környezetéből és kényszerítették bele a nyugati életbe. A megbékélés azonban már nem lehetséges, hiszen túlságosan nagy a szakadék a hősnő jelene és múltja között. Az egykor elhagyott haza felkutatása során válik végérvényesen gyökértelenné és otthontalanná.¹²

Nyelvi pillanatfelvételek

Rabinowich igazi nyelvzsonglórként erőteljesen ritmizált, képekben gazdag nyelvet alkalmaz. Az események, akár a pillanatfelvételek, gyors tempóban követik egymást. Az egyes epizódok elrendezése nem az időbeli sorrendnek megfelelően történik, hanem a múlt emlékfoszlányai keverednek a jelen és a jövő történéseivel. Az egész regény egy törésekkel, ugrásokkal és visszaemlékezésekkel átszótt kirakós, amelynek megoldása nem kis kihívás elé állítja az olvasót. Az egymást követő részek gyakran eltérő érzelmi hatást váltanak ki, hol megdöbben-tenek és összezavarnak, hol megríkatnak, hol pedig megnevettetnek minket.¹³ Az író nőnek remek érzéke van ahhoz, hogyan kell a drámai jeleneteket egy csipet humorral megfűszerezni. Így válik a nyelvi humor írói eszközzé, a kritika eszkövé, amely a kommunista múltú Oroszország és a nyugati világ fogyasztói társadalma ellen egyaránt irányul.

Annak ellenére, hogy az események a linearitás elvének mellőzésével követik egymást, a regény szerkezete mégsem tekinthető önkényesnek. A tudatos szerkesztést kétségkívül alátámasztja a szereplők lelki válsága és testi „leépülése” (pl. elhízása) között húzódó párhuzam. Természetesen ide sorolandó maga a Spaltkopf figurája is, amely a múlt és a jelen közötti kapocsként olyan részleteket tár az olvasó elé, amelyek nélkül a történetet lehetetlen lenne megérteni.

„A regény fontos tanúbizonysága annak, hogy Julia Rabinowich nemcsak egy új hazába, hanem az irodalomba is megérkezett.”¹⁴ Ez azonban nem mondható el Miskáról, a regény szereplőjéről, akinek „eleve elrendelt” belső ziláltságát az emigráció csak tovább mélyíti. Lélekben meghasadva nem boldogul az életben, ellenszenvvel viseltet mások, de legfőképpen önmaga iránt. Az emigráció és a belőle fakadó gyökértelenség ugyanis elrabolta tőle annak a lehetőségét, hogy valaha valahol is otthon érezze magát. Így egyre csak ingázik a széthasadt való-ság határán.

12 Lásd Shchyhlevska, Natalia: „»Spaltkopf« als interkultureller Roman. Zur Neuauflage des Romans Spaltkopf von Julia Rabinowich”. In: literaturkritik.de 10 (2011), http://www.literaturkritik.de/public/rezension.php?rez_id=15957, (2012.05.19.).

13 Lásd Andrea Tagschütz: „Julia Rabinowich: Spaltkopf”. In: Kultura-Extra, 2011.09.15., http://www.kultura-extra.de/literatur/literatur/rezensionen/rezension_julya_rabinowich_spaltkopf.php, (2012.05.17.).

14 Shchyhlevska: „»Spaltkopf« als interkultureller Roman”.

Vladimir Vertlib

Tranzitállomások

Amikor egyik nap beállítottam Zinajda Boriszovnához, a háza udvarába, mindjárt észrevettem, hogy valami nincs rendben. Az asszony többnyire vidáman üdvözölt, ilyesféleképpen: – Jó reggelt, fiatalember! Hogy aludtál? Szépeket álmодtál? – Most azonban csak szótlanul odabíccentett, az asztalra tette a pirogos ládát, egy zsebkendővel letörölte a verítéket a homlokáról, és nekiindult. Szokatlanul sápadtnak látszott, és gyakran meg kellett állnia pihenni. Elrontotta a gyomrát, mondta, amikor a szokott árusítóhelyünkhöz értünk, a fél éjszakát a vécén töltötte, fáradt és szédül, lázasnak is érzi magát. – Ma sűrűbben fog leváltani a férjem – mondta.

– Miért nem árulja ma a férje egyedül a pirogot? – kérdeztem.

– Mert gyakorlati dolgokra ti, férfiak, nem vagytok használhatók – válaszolta nyersen.

Úgy döntöttem, a legjobb békén hagynom Zinajda Boriszovnáat, fölöttem hát egy könyvet, és olvasni kezdtem.

Délutánig Zinajda Boriszovna férje körülbelül ötször segített be. Négy óra körül bejelentette, hogy ha hazament, ledől a szokásos délutáni szunyókálására, és hat óra tájban jön majd megint. Fél ötkor Zinajda Boriszovna fájdalmasan a hasára szorította a kezét, és hangos sóhaj kíséretében ezt mormolta: – Az ördögbe, mi ez? – S miután fürkésző pillantással méregetett, megkérdezte: – Gondolod, hogy le tudnál váltani egy negyedóra? Hiszen okos fiú vagy.

– Természetesen! – mondtam megtisztelve érezvén magam a belém helyezett bizalmától.

– Akkor csak ügyelj mindenre!

– Megbízhat bennem. Nem vagyok már dedós gyerek.

Futó mosoly suhant át Zinajda Boriszovna láztól és fáradtságtól meggyötört arcán. – Na, ha így áll a dolog, akkor viszlát hamarosan. Légy ügyes! – mondta, és ötszáz lírát nyomott a kezembe.

Alighogy egyedül maradtam, máris egyszerre több vevő is megjelent a „standomnál”: egy idősebb úr fehér öltönyben és szalmakalapban, aki egy rókavörös boxert vezetett pórázon, egy asszony, két, nagyjából korombeli gyerek, három

részlet

© Vladimir Vertlib: Zwischenstationen, Deuticke im Paul Zsolnay Verlag Wien 1999

húsz év körüli, vállig érő hajú fiatal férfi és egy Bucharából jött emigráns, akit látásból ismertem. Hamarosan belejöttem a dologba, kiszolgáltam őket a szép, barna csomagolópapírba pár kísérlet után már ügyesen becsomagolt pirogokkal, elvettem a pénzt, számoltam, és visszaadtam, és büszkén mondtam fennhangon az összegeket: quattrocento, duecento, seicento... Megtanultam olaszul a számokat, mert a szüleim közönségesnek és műveletlenségre vallónak tartották az ezresével való számolást. Laza testtartásban helyezkedtem el az összecsuksútható széken, jobb lábamat felhúztam, megnyálaztam az ujjam, amikor a bankjegyeket számoltam, s az aprót mintegy mellékesen-szórakozottan ejtettem a kis fadóbozba, amelyet Zinajda Boriszovna kasszájának használt. Vidám sustorgással és csengéssel gyüldögéltek a bankjegyek és az érmék. Híres kereskedőnek éreztem magam. Ígéretes üzleti karrier elején álltam; fontos ember voltam, aki méltán vonja magára mindenki figyelmét. Az idős férfi udvariasan megköszönte a kiszolgáltatást, a fiatalemberek a szökőkút közelében egy padon fogyasztották el a pirogjukat, az emigráns vállon veregetett és a barátjának nevezett. Arra gondoltam, hogy Rotschild is így kezdhetne, egészen alulról, utcai árusként.

Aztán egyszer csak mindenki fölszívódott, mentek a dolgukra. Elégedetten hátradőltem, vettem egy pillantást a kasszába, és... Kiáltani akartam, vagy még inkább ott helyben meghalni. Az aprópénz ott volt, de a bankjegyeknek egytől-egyig hűlt helyük. Kétségbeesve néztem körül, mintha segítséget vagy vigaszt várnék a járókelőktől. De senki nem vette észre a reszketésemet és a könnyeimet. Senki nem állt meg, még pirogot venni sem. Egészen magamra maradtam, és elveszettnek éreztem magam; egy szárnalmas, ostoba kölyök, aki hagyja, hogy ellopják a pénzét. Soha nem leszek kereskedő, koldusként fogom végezni – már ha Zinajda Boriszovna életben hagy.

Az imént pirogot vásárló fiatalemberek még mindig csevegve és nevetgélve ültek a padon, a szökőkút medencéje mellett. Időnként idepillantottak rám, szemérmetlenül vigyorogva, mintha csak gúnyolnának. Ők lopták el a pénzemet? Bizonyosan ők voltak; ki más lehetett volna? Az emigráns? Ezt nem tudtam elképzelni. Egy orosz csak nem fog meglopni egy másikat! A kutyás férfi? Egy ilyen idős, komoly és tiszteletre méltó külsejű úr nem lehet bűnöző. Az asszonyt és a két gyereket végig szemmel tartottam. Észrevettem volna, ha bármelyikük a kasszához nyúl.

Most mit csináljak? Menjek oda a két fiatalemberhez, és mondjam azt nekik oroszul, németül vagy héberül, hogy „Elnézést, lennének szívesek visszaadni a pénzt, amit elloptak tőlem, különben megnézhetem magam, ha Zinajda Boriszovna visszajön”?

Hirtelen rettenetes félelem kerített hatalmába. Ezek az idegenek, itt körülöttem, akiknek arcában csak most fedeztem fel a gonosz és fenyegető vonásokat, mindjárt rám rontanak, lerángatják az órát a csuklómról, elragadják az aprópénzt, a pirogokat, az asztalt és a székeket, magukkal hurcolnak, vagy talán teketóriázás nélkül belefojtanak a szökőkútba. Reszketve róttam a köröket az asztal körül, és sóvárogva vártam Zinajda Boriszovna visszatértét.

Végre megpillantottam, amint átvág az úton. Rám mosolygott, már messziről integetett; biztosabban és határozottabban lépdelt. A könnyeimet meglátva rögtön elkomorult az arca. – Mi történt? – kérdezte éles hangon. A kassza felé mutatam, és dadogtam valamit több tucat olaszról, veszélyes kinézetű tolvajokról és a maffiáról; alig tudtam kinyögni a szavakat.

– Eh, te ostoba, használhatatlan kölyök! – kiáltotta, ütésre lendítette a kezét, és fölpofozott.

– Hívjuk a rendőrséget! – mondtam, miközben két kézzel fedeztem az arcom a további ütések ellen.

– Miféle rendőrséget, te tökkelütött?! Nem legálisan árulom a pirogot. Nem tehetünk följelentést. Órák hosszat állok itt a tűző napon betegem, hogy megkeressem ezt a kis pénzt, te meg hagyod, hogy ellopják. Add vissza a maradék fél milját! Most rögtön! – Odaadtam neki a pénzt. Betette a kasszába, és lezökölt a székre. Láttam, hogyan hatalmasodik el fokról fokra egy enyhe reszketés a testén, hallottam, amint először hangosat sóhaj, azután zokogni kezd. – Túléltem Hitlert és Sztálint – jajongta. – Folyton lábbal tiportak rajtam. Az elvtársaim a pártban az arcomba köptek, amikor kiutazási engedélyt kértem. Az amerikaiak nem adnak vízumot. A férjem hasznavehetetlen alak. Most pedig öreg napjaimra még az utolsó fillérjeimet is ellopják ezek a nyavalyás spagettizabálók, mert egy félnótás kölyök nem volt képes figyelni rá. Ki tudja, nem te magad loptad-e el? Rólad most már bármit föl tudok tétélezni!

Azonnal kiürítettem a zsebeimet Zinajda Boriszovna előtt; kiraktam az asztalra, ami bennük volt: három üveggolyót, egy százlírás bankjegyet és egy zsebkendőt. Az asszony a kasszába tette a százlírást, és egyre csak sírt. – Meg akarok halni! Semmi mást, csak meghalni, hogy mindennek vége legyen. Meghalni!

A ruhája ujját húzgálva esedeztem a bocsánatáért; sokkal jobb lett volna, ha újra megüt vagy ellök magától. De csak annyit mondott: – Kotródj a szemem elől! Soha többé nem akarok látni!

A stand körül csoportosulás képződött. Aggodalmas és kíváncsi hangokat hallottam; volt, aki oroszul, volt, aki olaszul beszélt. Egy asszony, szintén emigráns, a védelmemre kelt: – De hát legföljebb tíz-tizenegy éves. – Sok lett nekem ez az egész. Elszaladtam, s utána sokáig tévelyegtem a városban, mielőtt haza mertem menni.

– Hogy jut egyáltalán eszébe ennek az ostoba libának, hogy dolgoztassa magának a gyereket? – mérgelődött apám. – Ha beteg, maradjon otthon. – Az pedig, hogy megpofozta, a lehető legnagyobb pimaszság. Az én gyerekekre rajtam kívül senki nem emelhet kezét!

A szüleim, Signor Coreanu a feleségével meg én a nappaliban ültünk, és a „balsorsomat” tárgyaltuk ki. Olyan csendben voltam, amennyire csak lehetett, és egy darab süteményt eszegettem, amelyet Carmentől kaptam.

– Egyáltalán mennyit loptak el tőle? – kérdezte Coreanu.

– Nem tudom – feleltem.

Carmen mondott valamit olaszul.

- A feleségem szerint Ostia régen sokkal biztonságosabb volt - fordított Coreanu. - Akkor az embereket nem vitte volna rá a lélek, hogy egy szegény emigráns asszonyt vagy egy gyereket meglopjanak. De ma Olaszország már nem az, ami valaha volt.

- Velem ilyesmi soha nem történt volna meg - jelentette ki némi szünet után apám. - Tőlem még soha nem loptak el semmit! De ez a gyerek...

- Hagyja most; elég volt neki, amin ma keresztülment - szakította félbe Coreanu. - Egyszerűen idő kell neki, hogy újra összeszedje magát.

Carmen egy újabb darab süteményt tett a tányéromra, és barátságosan mondott valamit, talán becézett.

- Ez így nem mehet tovább - szögezte le anyám, miután hazaértünk a szobánkba. - Ma csak egy lopás, holnap valami más. Védtelenek vagyunk itt, jogunk semmi; gyakorlatilag törvényen kívüliek vagyunk. A gyerek csak cselleng az utcán. Ősszel újra iskolába kell mennie; akkor mi lesz?

- És mit javasolsz? - kérdezte apa.

- Menjünk vissza Izraelbe. Mi értelme van ennek így tovább?

- Micsodaa?! - hördült fel apám. - Miután mindent feladtunk ott? Miután elhátároztuk, hogy eljövünk onnan, térjünk vissza dolgunkvégezetlenül? Felmondta a munkahelyeden. A lakásunk sincs már meg.

- Nos - mondta anyám némi töprengés után -, akkor megpróbálhatnánk talán újra Ausztriában...

- Mi keresnivalónk lenne ott? Olyan országban szeretnék élni, ahol a fiam nem számít idegennek, ahol jövője van. Ausztriában mindig csak „a zsidó” marad. Izraelben pedig az egész disznóólat, amivé az országot tették, még fegyverrel védelmeznie is kell. Nem; mondhatsz, amit akarsz, szó sem lehet róla, hogy viszsza menjek Izraelbe.

- Mindig csak te, te, te! - kiabálta anyám; hangja magasan, élesen, már-már hisztérikusan csengett. - Ha tényleg a fiad a fontos, döntsön ő.

S egyszerre mind a ketten engem néztek, én pedig megijedtem, mert nem igazán tudtam, mit akarnak tőlem. Apa fölállt, és mindkét kezét a vállamra téve a szemembe nézett: - Neked kell határoznod, fiam - mondta. - Térjünk vissza Izraelbe, Ausztriába menjünk, vagy tartsunk ki továbbra is itt? Mit tegyünk? Végtére is a te jövődről van szó.

Anyám pillantását kerestem. De komoly és zárkózott volt az arca.

- Nem tudom - mormogtam. - Szívem szerint olvasnék valamit, és éhes is vagyok.

- Most ettél meg két darab süteményt - mondta anya -, a könyveket meg úgyis visszük, bárhová megyünk.

- Hol szeretnél mostantól élni? - sürgetett tovább apám. - Izraelben, Ausztriában, itt, Olaszországban, vagy próbáljunk szerencsét Latin-Amerikában?

- Nem, nem! - engem magamat is meglepett, milyen halk és félénk volt a hangom. - Latin-Amerikába ne!

- Rendben, akkor ez a lehetőség ejtve. Itt akarsz maradni Olaszországban?

Az ellopott pénzre gondoltam, és megráztam a fejem.

– Akkor Izrael vagy Ausztria?

Sírva fakadtam. Izraelbe nem akartam visszamenni, és nem voltak jó emlékeim Ausztriáról sem; eszembe jutottak a sivár, vigasztalan lakások és a sok ember, akik gúnyosan „jöttment”-nek, idegen kölyöknek neveztek. Hangosan zokogtam.

– Sehová nem akarok menni – mindössze ennyit tudtam mondani.

– Szóval Ostiában szeretnél maradni – állapította meg apám.

Megint megráztam a fejem.

– Ez így nem logikus – szögezte le anya. – Ha sehova nem szeretnél menni, akkor itt akarsz maradni. Nagy fiú vagy már, át tudod látni az ilyen összefüggéseket.

Osszefüggéseket át tudtam látni, mégis adós maradtam a válasszal a szüleimnek. Még mindig bömbölve ide-oda kezdtem járkálni a szobában.

– Békén kéne hagynunk – vélekedett anyám.

Pillantásom a könyvekkel megpakolt bőröndre esett. Hirtelen ötlettől sarkallva megragadtam, és a megdőbönt Carmen mellett, pillantásomat a földre szegezve, kicsörtettem vele a szobából.

Lerohantam a lépcsőn, és átvágtam a piazzán. Zinajda Boriszovna pirogos standja nem volt ott a szokott helyén. Elszalasztja az esti vevőket, gondoltam, és mindez csak miattam. Erre a gondolatra ismét bögni kezdtem. Néhány asszony kérdezett tőlem valamit olaszul, amit nem értettem. Továbbloholtam a város felé, kifulladtam, sajgott a karom – biztos voltam benne, hogy hosszabb lett, mint volt. Ha még egy óráig cipelem a bőröndöt, gondoltam, simán el fogom érni az ujjam hegyével a lábujjaimat.

Az utcáról a kőlépcsőkön lementem a strandra, levettem, és a bal kezemben hoztam a szandálomat, míg a jobbal a bőröndöt vonszoltam a homokon.

Lement már a nap; a szürkületben szinte feketének látszott a tenger. A strand teljesen néptelen volt már. Föltúrtem a nadrágom szárát, két kézzel erősen fogtam a bőröndöt, és belegázoltam a vízbe. Most, a nyári nap végén melegebbnek éreztem, mint máskor. Mindkét karommal lendületet vettem, tettem egy fél fordulatot, és a tengerbe hajítottam a bőröndöt. Nagy toccsanás után elmerült, majd egy pillanatra ismét a felszínre bukott, mielőtt végképp eltűnt a megtörő, tajtékos hullámokban. Olyan érzés lett úrrá rajtam, mintha a legdrágábbat veszítettem volna el, amim csak volt. Elképzeltem, amint a könyvek megszívják magukat vízzel, semmihez sem hasonlító csomókká formátlanodnak, amint a só szétmarja a betűket, amelyek gyerekkorom hűséges kísérői voltak. S eközben rettentően sajnáltam magamat, és újra sírnom kellett; leültem a homokba, s anyám szavaira gondoltam, hogy tudniillik már nagy vagyok, és rájöttem, hogy igazában nem szeretnék nagy lenni, és hogy az élet állítólag szép és kellemes, amilyen sohasem volt, és nem is lesz soha.

Nyers és barátságtalan hang riasztott föl. Rövidnadrágos, kék csíkos pólót viselő sovány férfi tartott felém. Rohanni kezdtem, végig az úton visszafelé, ahogy csak a lábam bírta, át az utcán és a téren, a kapun és az udvaron, a kifeszített szárítókötelek alatt, be a házba. Fönt, a második emeleten nyitva volt az ajtó.

Apám szemrehányásokkal halmozott el. Megsérülhettem vagy meghalhattam volna, kiabálta. Eltévedhettem volna. Erőszak áldozatául eshettem volna. Én mindent mintha ködfüggönyön keresztül láttam volna magam körül. Végtelen egykedvűség áradt el bennem. Kiléptem a testemből; alig érzékeltem, ahogyan anya és Signor Coreanu a lelkére beszéltek apámnak, ahogyan Signora Carmen pergő nyelvvel magyarázott neki olaszul, alig ért el a tudatomig, hogy apám dührohama lassanként lecsillapult, hogy nyugodt, sőt gyöngéd lett a hangja, hogy békítőleg valami tréfásat mondott, és hogy anyám hozott valamit enni. Gyorsan és gépiesen befaltam, majd lefeküdtem, és rögtön elaludtam.

Néhány nap múlva elutaztunk. A szüleim a segítségem nélkül eldöntötték, hogy visszamegyünk Bécsbe. Signora Carmen búcsúzóul átölelt, újra bambinónak nevezett, és egy kis plüssmackót adott ajándékba. Sötétbarna mackó volt, kék üvegszemekkel. Udvariasan megköszöntem, de nem tudtam, mit kezdjek vele. Végtére is nagy voltam már az ilyesmihez. Signor Coreanu kezét szorított apámmal, és így búcsúzott: – Remélem, turistaként viszontlátom még.

Tatár Sándor fordítása

Vladimir Vertlib

Rosa Masur különös emlékezete

1941 decemberében elkezdtük leszaggatni a falainkról a tapétát. Le lehet kaparni alóla a tapétaragasztót, amelyből azután laktató levesszerűséget lehet főzni. Sokan haltak bele, hogy annyira fölfúvódtak a beleik ettől a kosztól.

Murka macskát addigra már elfogyasztottuk. Kosztik ütötte agyon kalapáccsal, miközben Selja szorosán tartotta, és sírt.

– Kicsi Murocskám – suttogta –, mindjárt vége lesz mindennek, és a macskamennyországba jutsz. Ott rengeteg hal vár. Egész nap lazacot, tőkehalat és pontyot ehetsz. Maga a cicák istene egy bálna; belőle folyton lakmározhatsz; a kiharapdált rész mindig újránő.

A macska nyávogott és szabadulni próbált. Amikor Kosztik megmarkolta a kalapács nyelét, és ütésre emelte, Murka elnémult, nem próbált többé harapni és karmolni, csak fölnézett ránk, mintha az irgalom jelét keresné az arcunkon. Tudtam, hogy megértette, mi vár rá.

– Halat! – kiáltotta Selja – Halat! – Ujjai végigcsúsztak Murka rühes szőrén és kiálló bordáin. Én a parketre szorítottam az állat nyakát. Kosztik végre lesújtott.

– Halat! – kiabálta Selja – Halat! Halat! Halat!

Beletelt némi időbe, míg fölfogta, hogy a piros foltok a karján: Murka vére. Azután eleresztette a még meg-megránduló testet, és bömbölve bemászott az ágyába. Nem mertem megérinteni.

– Hal? – Szomszédasszonyunk, Maria Petrovna állt az ajtóban. – Hallottam, hogy valaki halat emlegetett. Honnan tudott halat szerezni, Rosa Abramovna?

Míg a konyhában Murkát főztük, konyhakéssel és seprűnyéllel fölfegyverkezve kellett távol tartanom a szomszédokat.

Napi kétszázötven gramm kenyérfejadag a munkásoknak, százhuszonöt gramm a családtagoknak és a gyerekeknek. A lisztet fűrészpórral keverik. Néha soron kívül kiutalnak egy kevés csokoládét és vaját, grízt és tejet; egyre kevesebbet és egyre ritkábban. Kockákra vágom a kenyeret; egy kockát reggelire, egyet ebédre, egyet estére. A nagyobbik részt a gyerekeknek adom. A kenyeret megpirítjuk a tűzön, és forró vizet iszunk hozzá. A teánk már rég elfogyott. Ősszel még tudtunk csalánt gyűjteni, meg fonnyadt káposztaleveleket levesnek. Átutaztam a

részlet

© Vladimir Vertlib: Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur, Deuticke im Paul Zsolnay Verlag Wien 2001

fél városon, mert állítólag valahol még árultak kásánakvalót, tejet, sőt krumplit is. Többórás sorbanállás után többnyire hamisnak bizonyult a szóbeszéd.

A pénzünk már egyáltalán nem ér semmit. Egészen nyugodtan el is tüzelhetnénk vagy elhasználhatnánk vécepapírnak. Csak aranyat, drágaköveket vagy egy-egy karórát lehet a feketepiacon élelmiszerre cserélni. Elektromos áram, tüzelő és vezetékes víz nincsen már. A csővezetékek befagytak vagy elrepedtek. A folyóból merünk vizet, vagy havat hozunk be az utcáról. Még az ágyban sem vetjük le a kabátunkat. Kint az ablakpárkányon mínusz negyven fokot mutat a hőmérő; évtizedek óta ez a leghidegebb tél. A székeket kézhezálló hasábokká aprítom, amelyeket lassanként a szobánkban álló kis öntöttvas kályhába dugdosok. Amikor a bútoraink elfogynak, a könyveket tüzeljük el. Egypárat azonban nem hajtók a tűzbe; nem bírnék tovább élni nélkülük.

A kiadóm beszüntette működését. Most futószalag mellett dolgozom egy lőszergyárban, ahol légvédelmi ágyúk lövedékeit gyártják. Munkába menet mindig elhaladok olyanok mellett, akik nem bírták tovább, és igyekszem nem nézni a halottak arcába. Aki otthon hal meg, azt takarókba csavarva gyerekszánkókra rakják. Nap mint nap szánkók százai és ezrei. Szinte mindig nők azok, akik a mély hóban a város temetőibe vonszolják őket. A férfiak a fronton vannak vagy már halottak. Gyengébbek az asszonyoknál; ők halnak meg először.

Korán reggel megyek el otthonról. Síbotokkal a kezemben; másként járni sem volna erőm. Az ellenséges repülőgépek miatt a körülzárt városban tilos világságot gyűjtani. Tapogatózva haladok előre. Fekete foltok a házak a sápadt-szürke ég háttére előtt, fekete foltok a halottak a fakókék havon. S mindehhez a bombatalálatos házak kitört ablakain, üres folyosóin és lépcsőházain átsüvítő szél bömbölése. Ahogy világosodik a reggel, látom a falakon a belövések nyomait; leszakadt, lógó vezetékeket és a széltől az első emeleti párkányokig feltornyozott hókupacokat látok, kiégett villamosokat, teherautókat és buszokat.

A gyárban van áram. Dél tájban levest kapunk. Csak össze ne roppanjak a kimerültségtől! A mellettem jobbról és balról dolgozó asszonyokat már kétszer lecserélték; nem tudom, akiket leváltottak, meghaltak, vagy netán evakuálták őket a Ladoga-tavon át. A Wehrmacht csaknem teljesen körülzárta a várost; már csak a tó felé szabad egy folyosó. Engem vajon mikor evakuálnak? Akiket a német tüzérség ostromzárján átvágva teherautókon átvisznek a tó jegén a túlsó partra, azokat biztonságos keleti vidékekre szállítják, ahol van mit enni, és nincsenek bombázások. A jégen átvezető sávot, amelyről eltakarították a havat, az élet útjának nevezik. Sok halottat őriz a jég. A túlparton, mesélik, van kenyér és húskonzerv. Aki mohón teletömi velük a hasát, azt mondják, gyomorgörcsökben pusztul el. Jobb egyszer jóllakni és elpatkolni, mondják sokan, mint a fejadagokon tengődve lassan éhenhalni.

Gyerekeim a dermesztő hidegben várnak rám otthon. A jegygyűrűmet és az ékszereimet, amelyeket a Leningrádba való áttelepülésemkor kaptam ajándékba anyámtól, nekiadtam a szomszéd öregasszonynak, hogy vigyázzon a gyerekeimre, amíg a gyárban vagyok. Ismer egy tisztviselőt az élelmiszer-elosztó hatóságnál, akinél be tudja cserélni az ékszert kenyérré, sűrített tejre és hajdinára. Ezekből juttat nekünk valamennyit. Megengedheti magának, hogy nagyvonalú

legyen. A fia matróz az egyik hadihajón azok közül, amelyek a leningrádi kikötő bejáratánál horgonyoznak, és távol tartják e kikötőtől a németeket. Minthogy a haditengerészetnél szolgál, a szomszédasszony fia napi ötven deka kenyeret kap, ebből rendszeresen küld valamennyit az anyjának. – A pasas az élelmiszerelosztó hatóságnál – újságolja a szomszédasszony – elmondta, hogy a főnöke fogyókúrázik, hogy a külsejével ne vonja magára a lakosság gyűlöletét. A vezető pártfunkcionáriusoknak külön pékség süt édességeket bécsi receptek szerint.

Szomszédomnak, Lozaberidzének az apja már november végén meghalt. Halála előtt még megette a kanáriját.

Pár kilométerre innen, délre, a német csapatok arra várnak, hogy mindannyian éhen haljunk. Hitler földig akarja rombolni Leningrádot; a német vezetés azt akarja, hogy a Néva legyen a német–finn határfolyó. A „népességproblémát” magától megoldja majd az éhezés, vélekednek a németek. Összel lebombázták a város élelmiszerraktárait. Azóta borszíjakat és cipőtálpakat főzünk. Hihetetlen, mi mindent képes megenni az ember.

A német tüzérség nap mint nap lövi a várost, a levegőből pedig mindennap bombáznak minket. Tagja vagyok házunk tűzvédelmi csapatának. A gyújtóbombák átütik a tetőt. Nekem sikerült néhányat a padláson eloltanom – ezért kitüntetést helyeztek kilátásba. Ha meghalok, posztumusz kapom majd meg. Ha nagy kaliberű lövegből származó lövedék találná el a házunkat, semmi esélyünk nem lenne. Légiriadókor a gyerekeim ennek ellenére nem mennek már le a pincébe. Emlékszem, volt olyan, hogy egy nap négyszer volt légiriadó, s a rákövetkező éjszakán még háromszor. Kosztik túl gyenge ahhoz, hogy minden alkalommal lemenjen a pincébe, azután meg vissza a lakásba, Selja pedig egyáltalán nem fél már a szirénák vijjogásától és a körülöttünk becsapódó bombáktól. Most négyéves. Számára öröktől fogva volt és örökké tart a háború. A hétköznapi része az emberek erőszakos halála, vagy hogy egyszer csak összeesnek az utcán. Selja okos. – Ha te és Kosztik meghaltok – magyarázza –, kimegyek az utcára, és addig megyek, míg rendőrt nem találok, és ha találtam, azt mondom neki: Rendőr bácsi, a mamám és a testvérem már éhen haltak. Kérlek, vigyél engem egy árvaházba. – A lányom azt is elmagyarázza nekem, hogy ő nem zsidó. – Te zsidó vagy, mama, és Kosztik is az. Én nem! Én orosz vagyok! – Vajon elhiszik majd neki a németek, ha elfoglalják a várost? De nem foglalhatják el Leningrádot! Ott a flottánk a kikötőben. A Vörös Hadsereg védőgyűrűt vont Leningrád köré, tankcsapdákat ásott és -akadályokat emelt, bunkereket létesített és szögesdrótot feszített ki. A stratégiai fontos objektumok jól vannak álcázva. Legénység nélküli hólégballonokat engednek föl, hogy megzavarják az ellenséges repülőek tájékozódását. Csak az éhséget nem lehet elrejtteni.

Seljának a lépcsőn lefelé menet meg kell kapaszkodnia a korlát kovácsoltvas rúdjaiban. Olyan vékony a karja, mintha valaki lerágta volna róla a húst, és a csupasz csontot csomagolták volna vissza a bőrbe. Óvatosan lépdel egyik fokról a másikra. Minden emelet után kiadós pihenőt tart. A rettentő hideg ellenére sokat van lent az udvaron a vele egykorú gyerekekkel. Néha még nevet is.

Kosztik iskoláját lebombázták. Egyik osztálytársát a szeme láttára tépte szét egy gránát. A tetem elszenesedett darabjai a tölcsérforma kráter körül hevertek, amelynek közepén a halott gyermek iskolatáskája égett. Papírfecnik és ruhadarabok foszlányai hullongtak Kosztik lába elé. Valóságos csoda, hogy ő maga nem sérült meg. De amióta ez történt, nem hajlandó elhagyni a lakást. „Ha megölnék minket, legalább otthon haljunk meg”, mondja.

A tanítás egy fűtetlen légópincében folyik; a gyerekek több rétegnyi zekébe és kabátokba burkolózva ülnek ott, a hidegtől teljesen elgémberedett ujjakkal. Kosztik nem sokat veszít, ha kimarad ebből az oktatásból. Felöltözve fekszik az ágyában, az álláig húzott takaró alatt. Lesoványodott arcában óriásiak a szemei. Néha felolvasok neki: Puskintól *A kapitány leányát*, az *Anyegint*, *Lermontovtól a Korunk hőségét*; még Tolsztoj *Háború és békéjéből* is olvasok neki, de csak a békének szentelt fejezeteket, a háborúról szólóakat nem. Előfordul, hogy beszélni sincs erőm. Olyankor suttogok, vagy csak az ajkamat mozgatom. Kosztik elnézi ezt nekem; ilyenkor figyelmesen néz. Nem tudom, vajon mindent megért-e a tíz évével, mindenesetre tény, hogy újra meg újra ezeket a történeteket követeli, mert a 18. században játszódnak, vagy a messzi Kaukázusban, esetleg mondén szalokban, ahol mindenki franciául beszél.

A folyónál emberek. Zörgős csontú testük több réteg kelmébe, téli és nyári ruhákba bábozódva. Már csak a nedves szélről kell megvédeni valahogy a csontváz embereket. A távolból, a gyér fényben úgy festenek, mint a csókák a jégen. Egy pont körül keringnek és tolongnak türelmetlenül. Körülbelül húsz méterre a parttól, ahol már elég mély a folyó, léket vágtak a jégbe. Az emberek azon vitatkoznak, ki kerüljön előbb sorra a vödrével. Messziről feketének látszik a víz, akár a tinta. Valaki összeesik; úgy tolják odébb a jégen, mint egy darab fát, vagy egyszerűen fekvé maradványként a vízbe lógó kézzel, amelyről lehántotta és elsodorta az egyujjas kesztyűt az áramlat. Amikor este magával viszi valaki, a szerencsétlenül jártak egyszerűen letéredeznek a jéggé fagyott ujjai.

Az emberek gyerekszánkókra rakják a vödröket, és a rámpán fölvenszolják a rakpartra. Ha a nap áttör a felhőtakarón, megcsillannak a szájuk sarkában és az állukon nőtt kis jégcsapok; ilyenkor még sápadtabbnak hatnak a koplalástól elkeskenyült arcok. Később egy teherautó járja végig az utcákat, és begyűjti az útközben összeesetteket.

A férfi vagy aggastyán, vagy félig még gyermek. Nem tudom megállapítani; az emberek kortalanok lettek. Csak annyit látok, hogy még csizma sincs rajta – talán elcserélte valami ehetőre –, csak cipő, amilyenben egyébként ősszel szokás járni. Egyik lábáról a másikra áll.

A parton, a kőmellvéd mögött milicista posztol. Túlságosan bő egyenruhájában szinte játékkatonának látszik.

A férfinak nincs annyi ereje, hogy fölemelje a vizesvödröt; a hóban vonszolja előre a fülénél fogva, a víz ki-kiloccsan, és furcsa jégábrákkal rajzolja ki megtett útját. Feltűnik, hogy a férfi dühös, már-már kihívó pillantással méregeti a rendőrt. Végül elereszti a vödröt, és térdre rogy. Minden ereje elfogyott.

A milicista közönyös mozdulatlansággal figyeli a férfi haldoklását. Tudja, hogy a férfi elterült és ott marad majd a hóban. A milicista talán arra gondol, milyen haszontalan dolog, hogy épp most, épp itt kell álldogálnia.

A férfi közben újra föllállt, és a milicista arcába mered. Az áthelyezi a testsúlyát a másik lábára. A férfi nagy levegőt vesz. – Kurvafattyak! – kiabálja. – Kuttyák! Dögkeselyűk!

A milicista egy szál cigarettát és gyufásdobozt kotor elő a kabátzsebéből. Ám az ujjai nem engedelmességek; kicsúszik a kezéből a gyufaskatulya. Lassan hajol le érte.

– Győzni fognak! Már látom jönni őket! Látom a sisakjaikat. A horogkeresztes zászlókat. Sieg heil!

A milicista mereven nézi a férfit. A gyufásdoboz még mindig lent hever a hóban. A cigaretta a milicista alsó ajkára ragadt.

– A bolsevikoknak végük! Minden összeomlott, amit Lenin, az a szifilisz pszichopata létrehozott!

Honnan lehet ereje a férfinak így ordítani? Az emberek közönyösen mennek el mellette. A milicista visszadugta a cigarettát a kabátzsebébe, száját-orrát betekeri a sáljával. Lassú, óvatos léptekkel, mint egy felhúzható baba, leóvakodik a rámpán a folyóhoz.

– Le a szovjethatalommal! – üvölti hadonászva a férfi. Erre már morajlás söpör végig a tömegben. – Dobjátok egyszerűen a vízbe a féleszűt! – hallom egy asszony hangját. Csak úgy melleleg jegyzi meg. Érzelemmentesen. – Milicista elvtárs, vegye már őrizetbe ezt a fasisztát! – így egy férfihang. A milicista kevesebb mint tíz méterre a férfitől megáll, és figyeli a dolgok menetét.

– Ha Hitler bevonul Moszkvába, az egész politikai bizottság egykettőre a bitón fog himbálózni! – kiabálja a férfi.

A milicista rezzenéstelenül hallgatja.

– Tartóztass le, tartóztass le, tartóztass le! – A férfi nyelvet ölt a milicistára, és feléje támolyog. – Tartóztass csak le, te, vén kurva és kéjenc kecskebak fattya! Tartóztass le, sátán cimborája! Vigyél a fogdába; német kém vagyok! – Azután elhagyja az ereje. Összeesik, parányi jégkristályok örvényét kavarva fel.

Kész, ez föl nem áll többé, gondolom magamban. De azután látom, ahogy az ember pár pillanat múlva a hasára fordul, végső erejét összeszedve föltérdel, látom, ahogyan kicsúszik alóla a térdelő lába, s megint a földre zuhan, ám azután, hogy, hogy nem, megint csak áll.

A milicista mozdulatlanul figyel.

– Le a zsidó bandával! Le Sztálinnal, ezzel a mocskos zsidóval! Vesszen Sztálin, a grúz zsidó!

Ekkor, egészen váratlanul, megmozdul a fölhúzható bábu.

– Most már elég, polgártárs – mondja halkan a milicista –, kövessen!

A letartóztatott hálásan indul el megváltója nyomában. A börtönökben, mondják, jobb az ellátás, akit pedig kivégeznek, az túl van mindenben.

Mását, a barátnőmet ritkán látom. Az ostromgyűrűbe zárt városban nem látogatják egymást az emberek; takarékoskodnak az erejükkel. Szinte teljesen

megszakadt a kapcsolatom minden baráttal és ismerőssel. Mása soha nem jön hozzánk. Súlyos dizentériában szenved; lesóványodott testén fekélyek képződtek. Nincs tüzelője, és rajtam kívül senkije, aki törődne vele. Viszek neki kenyérmorzsákat meg egy kis búzadarát, de semmihez nem nyúl. – A gyerekeidnek nagyobb szükségük van rá, mint nekem – mondja –, meg aztán van még önérzetem is. – Úgyhogy inkább beszélünk az evésről; káposztalevesről, hússal és tejjel, csokoládés süteményről és őzraguról, ámbár soha életében nem evett még egyikünk sem őzragut.

Mása vallásos lett. Lefekvés előtt mindig elmormol egy még gyerekkorában megtanult imát. Most egy ikon lóg a falán. Sejtelmem sincs, honnan szerezhette ezt a képet az aranyglóriás Szűz Máriáról. A háború előtt nem volt tanácsos ilyen kegytárgyakat nyíltan mutogatni. Ma már senki nem törődik ezzel. Mása napjában többször imádkozik. – Ha meghalok, tiéd lehet az ikon – mondja.

– Nem szabad a halálra gondolnod – tiltakozom –, mert a végén tényleg meghalsz nekem, és ezt nem teheted velem.

Kitér az ölelésem elől.

– Ha meghalok, a tieid lehetnek az élelmiszerjegyeim.

Nemrég Mása még mérnöként dolgozott egy gyárban, de egy ideje már nem tud bejárni.

– Kórházba viszlek – mondom neki.

– Oly mindegy, hol halok meg. Nem akarok kórházba menni. Ott sincs több enivaló, és csak más haldoklókkal vagyok körülvéve. Inkább maradok itt egyedül.

Olyan határozottsággal beszél, amely eleve kizár bármilyen vitát. Minden alkalommal úgy búcsúznak el, mintha utoljára látnánk egymást.

A németekre gondolok, akik pár kilométerrel odébb a szállásukon ücsörögnek, és arra várnak, hogy ne legyünk többé. Biztosan falják a savanyúkáposztát és a virslit, sört isznak, és kinevetik az oroszokat, ezeket az alacsonyabb rendű embereket, akik inkább fölfordulnak a régi fővárosukban, hogysem megadnák magukat. Megfogadom magamban, hogy soha többé egyetlen német mondatot sem fordítok le. Soha többé nem hagyja el német szó az ajkam. Később azután elfelejttem ezt a fogadalmamat, minthogy a teli has elkényelmesít és eltompít, no meg a mondatok absztrakt képződmények csupán. Ha megerőltetjük magunkat, nem érezzük a mögöttük álló embereket.

Egy napon aztán Mása tényleg meghal. Már tudom, hogy megtörtént, amikor megmászom a lakásához vezető lépcső kikopott fokait. Az ajtó nyitva, a helyiségek egytől-egyig üresek. Még az ikon is eltűnt. Mása arca békés, szeme félig nyitva, karjai merevre vannak fagyva. Kezei görcsösen kapaszkodnak a kabátja redőibe.

Lepedőbe bugyolálom a testét, és lehúdom az ágyról. Könnyebb, mint gondoltam. Mint egy darab deszkát, úgy lehet levinni az utcára, és szánkóra fektetni.

Hosszú az út a temetőig. Elszántan küzdök a szánkó súlya és a metszően hideg szél ellen. Minél több körülöttem a szánkót vonzó asszony, annál közelebb járok a temetőhöz. Az út minden megtett lépéssel nő. De én még nem halhatok meg. A gyerekeim miatt nem. Számolom a lépéseimet. Ha elértem százig,

megállok majd pihenni. Ha elértem a százat, nulláról kezdem újra a számolást. A szántalpak csikorgó súrlódása a havon olyan, mint amikor valaki az utolsó kanál hajdina- vagy köleskását kapargatja ki egy tányérból.

Egy viaszsapadt arcú asszony beírja Mása nevét a halottaskönyvbe. Megint egy éhes szájjal kevesebb, megint valamivel több jut az életben maradottaknak. December utolsó napjaiban fölemelték valamicskével a kenyérfejadagot. A temetőigazgatóság épülete előtt úgy kell sorban állnom, mint egy élelmiszerbolt előtt. Mindenesetre itt legalább nem tolakszik senki.

Mása holttestét, másokéval együtt, egy szánra fektetik, amelyet néhány asszony húz. A szántalpak nyoma csaknem a földig belemélyed a hóba. Fasor vezet el a sírkövek és síremlékek között. E mögött a terület mögött egy irdatlan nagy gödör ásít. A szélére érve megdöntik a szánt. Azután némi földet és meszet lapátolnak a halottakra. A következő transzportig.

A temetőből hazafelé menet Mása arcát látom magam előtt. El-elmosódik a kép, majd újra élesen összeáll. Nyílik és csukódik a szája, mintha csak beszélne hozzám vagy rázna valamit. Egy kenyérmorzsát azokból, amelyeket vittem neki, és amelyekhez soha nem nyúlt. „Ha vége lesz a háborúnak, csináltatok neked sírkövet, és fölállítatom a tömegsír fölött”, ígérem meg neki.

Fölvijjognak a szirénák. A járókelők a légópincékbe igyekeznek. Kelletlenül tünedeznek el a házkapuk mögött. Én azonban továbbmegyek. „Száz. Kilencvenkilenc. Kilencvennyolc”, a hideg ellen kendőkbe bugyolált cipőm orrára szegezett tekintettel számolom a lépéseimet. A csizmámat elcseréltem kenyérre. Cszozogva járok, akárha sítalpakon, lábammal magam előtt tolvá a havat. Így minden lépésem kis vakondtúrást torlaszt föl, amelyek utána tüstént szét is omlanak. A bombák fütyülő hangjával és a detonációkkal nem törődöm. Ekkor hirtelen meghallom magamban Mása belülről jövő hangját. Úgy cseng, mint azelőtt, még a blokád előtt, hangosan, tisztán és korholó keménységgel: „Meg akarod ölni magad, Rosa?! Én meghaltam, de te élsz, és felelősség van a válladon. Vigyázz az életedre; én veled maradok, és amíg csak élsz, kísérni foglak.”

Fölemelem a fejem. Kevesebb, mint száz méterre tőlem egy házat por és hó alkotta fehér felhő burkol be, mintha hatalmas adag porcukrot dobtak volna le rá. Lángok csapnak fel a tetőből. Először szürkén, majd feketén gomolyog a füst. Megdőlnek, azután komótosan, akárha lassított felvételen, leomlanak a falak. Gyorsan bemenekülök egy kapualjba, és letapogatózom a pincébe vezető sötét lépcsőn.

A február különösen hideg napokat hoz. Az egyik ilyen dermesztően hideg napon nincs kenyér a boltunkban. Az emberek beletörődve veszik tudomásul. Nincs erejük panaszkodni. És mi értelme volna fölizgatniuk magukat? Ezen a napon sokan halnak meg a házunkban. Két nap múlva, vasárnap, Selja eltűnik az udvarból.

A gyerekek az udvaron békét játszanak: apa, anya, gyerek. Terített asztal. Tortácska, rumos golyó és húsgombóc formájúra gyúrt hólabdák; kés és villa gyanánt jégcsapok. December utolsó hetében Selja ki se tette a lábát a lakásból. Magam mellé vettem az ágyba, és a testemmel melengtettem. Mióta a kenyérfej-

adagot napi harminc dekára emelték a munkások és húszra a családtagjaik és a gyerekek számára, Selja jobban érzi magát. A folyosó ablakából lenézve látom őt futkározni. Ötévesen csak a jelen pillanat a fontos.

Tízpercenként kíváncsorgok a folyosóra, hogy az ablakból lenéznek az udvarra. Legkésőbb egy óra múlva fölhozom, nehogy megfázzon. Ha megbetegszik, nincs esélye a túlélésre. Ezenkívül vasárnap nem szívesen mozgok többet az okvetlenül szükségesnél; legszívesebben magam köré gyűjtöm a két gyereket, hogy lefekhessek, és kipihenhessem magam. Behunyom a szemem. Naumra gondolok. Milyen szerencsés az én férjem! Távol a fronttól, Habarovszkban egyhangú, de kényelmes kaszányaéletet él. Kívánságát, hogy vezényeljék át a leningrádi frontra, nem teljesítették.

A négyuszögletes udvarban a gyereklábak kemény masszává taposták a havat. Akinek van még annyi ereje, nekifut, és, akárha jégtükrön, végigcsúszik az udvaron. Némelyik gyerek még a fölfordított szemeteskukákra is felmászik. A kukák üresek: a blokád alatt nincs hulladék. Mindent felhasználunk és újrahasznosítunk.

Pillantásom ismét az udvaron játszó gyerekekre esik. Körözve cikázó színes foltok. Táncoló prémsapkák a téli délután bágyadt napsütésében. Selja sapkáját nem látom. Visszamegyek a szobánkba, és lenézek a Fabricsnaja utcára. A konyhaablakból végigpásztázom a mellékutcát, amely a Fabricsnajától a házunk előtt vezet az egykori, most lőszerraktárnak használt templomhoz. Selja sehol.

– Kosztik, láttad Selját?

Értelmetlen kérdés. A fiú egész nap a szobában volt. Néha föláll és tesz pár lépést. Lassan visszatér az arcába a szín. Most már sárgás, nem falfehér.

Lemegyek. Lehetőség szerint igyekszem elrejteni a riadalmamat, kihúzom magam járás közben, s igyekszem gondtalannak és könnyednek látszani, hogy meg ne ijesszem a gyerekeket.

– Gyerekek, nem tudjátok, hol van Selja?

– Nincs már itt – mondja egy hatévesforma kislány.

– Azt én is látom. De hová ment?

– Borjkával mentek el – mondja az egyik gyerek.

Borjka nyolcéves fiú a szomszéd házból.

– Kint az utcán láttam őket – meséli az egyik fiú. Úgy ül egy fölborított szemeteskukán, akár egy hintalovon. – Egy férfival beszélgettek, a Borjka meg a Selja. A krapek hadonászott.

– Miféle férfival? – suttogom jeges rémülettel. Csak most el ne ájuljak!

– Egy nagydarabbal.

– De hogy nézett ki?

– Nagy volt.

– Mennyi idős lehetett?

– Nem tudom.

Elfordulok. Várhatunk használható személyleírást egy ötévestől? Keresztül-sietek az udvarunkat az utcával összekötő átjárón, ki a Fabricsnajára. Előremegyek ötven lépést. Majd vissza. Száz lépés a másik irányba. Seljának nyoma sincs...

– Nem látott egy kislányt? Egy ötévest. Sötétkék kabát van rajta, és egy nyolc-éves fiúval volt.

– Nem én. Sajnálom – mondja az utcán megszólított asszony. – Nem figyeltem senkire.

– És maga?

– Sajnálom. Forduljon a katonai rendőrséghez.

De még nem a milicistákhoz megyek, hanem vissza a házukhoz, és föl a lépcsőn a lakásunkba. Hirtelen milyen gyorsan tudok futni! Mintha még mindig hatvankét kilót nyomnék, nem negyvenegyet, most is erős volna a lábam, energikus és virgonc volnék, akár a háború előtt. Párosával veszem a lépcsőfokokat. A jeges téli levegő valósággal horzsolja a nyakamat.

– Volt itt Selja, Kosztik? – a kérdésem köhögésrohamba fullad.

– Nem, mama.

Kétségbeesetten rogyok le Kosztik ágyára. Átölelem a fiamat, és arcomat az álláig fölhúzott takarójába fúrom.

– Biztosan visszajön nemsokára, mama! – simogatja meg Kosztik a fejemet. – Selja túl intelligens ahhoz, hogy egy emberevő magával csalhassa.

Ezzel Kosztik kimondta a rettenetes szót. Fölugrok, kirohanok a folyosóra, dörömbölök emeletünk többi lakásának ajtaján, végigkérdzem a szomszédokat – hiába: semmi.

– Selja! – préselem ki magamból nagy nehezen a kiáltást. – Selja! – Végigsiklalom a tekintetem a csavart vonalú lépcsőkorról, a lépcsőfordulókon, le a földszintig és a homályló pincéig.

Az emberevők kedvenc áldozatai a gyerekek. Hús nem sok van ugyan rajtuk, de őket a legkönnyebb rászedni és magukkal csalni: elmennek az „idegen bácsival” a lakására, ahol állítólag nyalánkságok várják őket. A nagyobb gyerekek hamar gyanút fognak. A fiatalabbak azonban hagyják elcsalni magukat, és a fazékban végzik.

A város alatti katakombákban működik, így mesélik, az emberhús fekete-piac. Ott a székhelye az ember- és a hullaevő királyoknak: legendás alakok, senki nem tudja a nevüket; onnan küldik ki vadászatra a fogdmegeiket. Az ilyen rémmesékben nem hiszek, a kannibalizmus viszont tagadhatatlan realitás. A kannibálok fél éve talán még tudósok, orvosok, mérnökök, újságírók vagy írók voltak. Gondolatban az ország jövőjével foglalkoztak, kongresszusokra utaztak, disszertációkat írtak vagy tűzoltókként emberéleteket mentettek. Szerető családapák voltak, filantrópok, pacifisták, vagy éppen kérlelhetetlenül szigorú moralisták. Ha valaki azt mondta volna nekik, hogy pár röpke hónap múltán kisgyerekeket fognak földarabolni és fazékban a tűzre tenni, az arcába csaptak volna az illetőnek.

– Istenem, ne hagyj, hogy Seljának baja essék. Ne hagyj, hogy Seljával az történjen! – kiabálom.

„Az történjen, az történjen”, válaszol gúnyosan a visszhang a lépcsőházban.

Morkovin jut eszembe, a férjem volt kollégája, aki pár héttel ezelőttig ugyanabban a löszergyárban dolgozott, amelyikben én. Morkovin kidolgozta a kannibalizmusnak egy elméletét.

– Ha meg akarjuk nyerni a háborút, Rosa Abramovna – magyarázta egyszer nekem –, átmenetileg föl kell függesztenünk a magatartásunkat egyébként szabályozó etikai kódexet. Bizonyára elismeri, Rosa Abramovna, hogy barbár ellenséggel van dolgunk, és hogy ezt a háborút olyan elkeseredett kíméletlenséggel vívják, mint még egyet sem a világtörténelemben.

– Mire akar kilyukadni, Anton Ivanovics?

– Nyilván feltűnt önnek, kedves Rosa Abramovna, hogy ma már senki nem háborodik fel azon, ha a levegőből ártatlan gyermekekre és asszonyokra bombákat szórnak, amelyeknek épp az az egyedüli rendeltetésük, hogy megöljék ezeket az asszonyokat és gyerekeket. A németek bombáznak minket, most pedig a britek kezdik bombázni a németeket. Ezt a hadviselés legitim módjának tartjuk, halottainknak a biztos éhhaláltól és a kapitulációtól való megmenekedés érdekében való elfogyasztását azonban elítéljük. Nyilván azt fogja a szememre vetni, hogy az ilyen megfontolások cinikusak. De jogosulatlanok is? Új-Zélandon a maorik megették az ellenségeiket, és ezzel együtt sokkal békésebb nép voltak, mint állítólag oly nagyon civilizált nyugat-európai szomszédaink. Természetesen erkölcstelennek tartom, ha valaki embert öl azért, hogy megegye. De mi van a rengeteg halottunkkal, akiket tökéletesen haszontalanul kaparunk el a tömegsírokba?

Akkor nem válaszoltam neki. Később megtudtam, hogy Morkovin megeszette az éhezésbe és a kimerültségbe belehalt nagyapját. Morkovin és felesége nem jelentették rögtön a halálesetet, hogy még néhány napig megkapják a nagyapa élelmiszerjegyeit. Az ilyesmi teljesen általános volt; sokan tették ugyanezt Leningrád-szerte. Morkoviné ott hagyta a hullát az ágyban fekve. Eltelt néhány nap. Akkor Morkovin levágta a nagyapja fél karját, és a belőle főzött levessel megmentette a felesége életét. Megbeszélték, hogy azt mondják majd a temetőigazgatóságnak, a nagyapa egy légítámadáskor veszítette el a karját. Csakhogy nem vitték a temetőbe a nagyapát; egyre csak halogatták, egyik napról a másikra, majd ismét a következőre tolták, s közben megették a másik karját, azután az egyik lábát, és később minden egyebet is, a máját, a tüdejét, a szívét... Végül csak a csontváz maradt belőle. Nem emlékszem már, hogy derült ki a dolog, de ott helyben agyonlőtték mindkettőjüket. Gyorsított eljárás emberevőknek. A bírósági tárgyalás fölösleges.

– Selja! – rikácsolom rekedten.

Barnára mázolt ajtón dörömbölök a szomszéd házban. Újabb csalódás. Borjka nem vitte föl magával Selját a lakásukba. A fiú anyja nem osztja az aggodalmamat.

– Emberevők? – Egyszerre gúnyosan és keserűen hangzik a szájából a szó. – A mi Borjkánkat nem eszi meg egykönnyen senki; előbb fog ő befalni valakit. Abszolút nem tudok hatni a gyerekre; idősebbekkel bandázik, huligánokkal, kis bűnözőkkel! El sem tudja képzelni, miféle szavakat tanult tőlük. Még én magam is belepirulok ... De elő fog kerülni, meglátja.

Nem igazán nyugtat meg. Elbúcsúzom, és visszamegyek a házunkhoz, s közben dühösen-kétségbeesetten hibáztatom magam, amiért Seljára mindig kevésbé figyeltem oda, mint Kosztikra. Selja a robusztusabb és a problémátlanabb kettejük

közül. – Add, hogy még életben legyen! – kiáltom, és sírva fakadok. – Mostantól egyformán bánok a gyerekeimmel. Megígérem! – Azután elmormolom az összes zsidó imát, amelyekre még emlékszem...

Pár héttel korábban fogtak el a Fabricsnajában egy emberevőt. A legrosszabb fajtából, egy friss húsrá utazót, aki nem hullákat lopott el, hanem embereket ölt. Két katona rúgta be a lakása ajtaját, és valóságos vágóhíd tárult a szemük elé. A mennyezetről megnyúzott testek lógtak. Az emberevő megpróbált kiugrani az ablakon. A katonák visszarángatták a párkányról a szobába. – Ilyen utolsó mocsokra nem pazarlunk golyót. Azt a németek kapják – mondta állítólag az egyik katona. Az emberevőt a saját heverőjén fojtották meg.

Ismét körülnézek lent az udvaron. – Selja még mindig nem jött vissza – jelentik a gyerekek. S én már ismét az utcán vagyok, a házunk előtt. Átvizslatom a Fabricsnaját meg néhány mellékutcát. A most hadianyagot termelő villanykörtegyár udvaráról kisodor a kapun a munkások műszak után kifelé igyekvő tömege. Vasárnap is dolgoznak. Késő délután van. Sötétség száll le a városra. Tehát mégiscsak el kell mennem a milicistákhoz, noha tudom, hogy az eltűnés bejelentése hiábavaló. Az ismeretlen férfi egy fantom, magasság, kor és arc nélkül. Ha meg akarta ölni Selját, bizonyosan rég megtette már.

Befordulok a sarkon. A milicisták állomáshelye nincs messze. Járókelők mellett imbolygok el; összeütközöm valakivel. Valaki szitkokat szór rám. A szemem sarkából két gyereket látok. Az utca túloldalán, az ellenkező irányba, a Fabricsnaja felé mennek. Ránézek a kislányra. Lehetne akár Selja is. Továbbmegyek, s beletelik pár másodpercebe, amíg fölfogom: valóban Selja az. Odakiáltok. A két gyerek megáll, s miközben feléjük szaladok, zavarukban a földet bámulják a lábuk előtt. De miért húzzák be a nyakukat, és miért emelik föl védekező mozdulattal a karjukat?

– Hol voltatok?! – ennyit sikerül kiprészelnem a torkomból. Annyira ki vagyok fulladva, hogy előregörnyedve az oldalamba kell szorítanom a kezemet.

– Csak a színházban – mondja sírós hangon Borjka.

– Hooool?? – kérdem, miközben ismét fölegyenesedem.

Selja átkarolja a lábamat, és büntudatosan néz föl rám. – Ne haragudj – csipogja.

– A házunk előtt egy bácsi mondta, hogy a Bolotnajában egy gyerekdarabot játszanak – meséli félénken Borjka. – Piroska és a gonosz farkas a légoltalmi pincében. Ingyen beengedtek.

A Bolotnaja alig tíz percre van a Fabricsnajától. A blokád alatt is lehet színházba és moziba menni. Még koncertek is vannak.

– Annyira tetszett! – lelkenedik Selja. – A farkasnak kis bajsza volt. Amilyen Hitlernek. Piroska ruháján pedig vörös csillag volt.

– Engedélyt kellett volna kérned! – ripakodom rá magamból kikelve Borjkára. – Nem rabolhatod el csak úgy a lányomat! Hogy képzelted egyáltalán!? – A kis gonosztevő azonban válasz helyett sarkon fordul és elszalad. Én fölemelem a kislányomat, és magamhoz szorítom, ő a nyakam köré fonja aprócska karjait.

Primus-Heinz Kucher

Vladimir Vertlib – az írás a „kulturális köztes térben”

A valóság számomra csupán annak kopár és száraz felszíne, amit én a valóság mögötti tulajdonképpeni igazságként felismerni vélek.¹

1.

Vladimir Vertlib 1995-ben megjelent első regénye, az *Abschiebung* ('Kiutasítás') óta az osztrák, és egyáltalán a német nyelvű irodalom egyik legproduktívabb és legérdekesebb hangja. Négy regény, számos elbeszélés, irodalomkritika és fordítás tanúskodik az 1966-ban Leningrádban (Szentpétervár) született szerző valóban figyelemre méltó munkásságáról, folyamatos jelenlétéről, ami által be is került a Wikipedia internetes lexikonba mint orosz-zsidó származású osztrák író. Vertlib 2006-ban Chamisso költészeti docentúrához jutott a drezdai Technische Universitätén. Ezáltal rá, illetve a szövegeire már nem érvényes, amit a migrációs háttérrel rendelkező irodalmi kontextusban oly gyakran megállapíthatunk: miszerint a migráns írók ott állnak a küszöbön, abban a köztes térben, amikor már odatartoznak, de igazán még nem vesznek róluk tudomást, kritikus, amolyan félig egzotikus rezervátum státusban, ami ellen jogos a tiltakozás.² A szerző alapvetően meghatározó tapasztalatai kétségtelenül a sokszoros emigrációból erednek (az egykori Szovjetunióból Izraelbe, majd több „köztes állomás” beiktatásával az Egyesült Államokba, onnan Németországba, végül Ausztriába), amelyek mind gyermek- és ifjúkorához, amint Karl-Markus Gauß mondta, a gyermekkor „őseredeti szorultságaihoz” kötődnek.³ Ezekhez társulnak a nyelvi-kulturális tapasztalatok, amelyek az öniróniával, egyben öntudattal, de mégsem tolatkodóan vállalt zsidó származással egyetemben gazdag és komplex alapot, szokatlan perspektívát biztosítanak számára. Egy interjúban Vertlib világossá

1 Vladimir Vertlib: „Der subversive Mut zur Naivität”. In: Kurt Neumann (szerk.): Die Welt, an der ich schreibe. Ein offenes Arbeitsjournal. Wien, 2005. Különszám. Átdolgozott kiadás: Spiegel im fremden Wort. Die Erfindung des Lebens als Literatur. Dresdner Chamisso-Poetikvorlesungen, 2006. Anette Teufel és Walter Schmitz utószavával. Dresda: Thelem, 2007, 23–26. o.

2 Vö.: Leslie A. Adelson: „Against Between – Ein Manifest gegen das Dazwischen”. In: Heinz L. Arnold (szerk.): Text + Kritik, Sonderband IX (2006): Literatur und Migration, 36–46. o. Továbbá: Feridun Zaimoğlu/Julia Abel: „Migrationsliteratur ist ein toter Kadaver. Beszélgetés”. Uo.: 159–166. o.

3 Karl-Markus Gauß: „Die große Wanderung. Vladimir Vertlibs Roman 'Zwischenstationen'”. In: Literatur und Kritik 2000.

teszi: „Zsidóként és bevándorlóként bizonyos dolgokat másként élek meg, mint akik már generációk óta itt (azaz Ausztriában, P. H. K.) élnek, így számukra az ide tartozás kérdése fel sem vetődik.”⁴ Vertlib egy egész sor kortárs szerzővel osztozik a multikulturális és többnyelvű származásban, ami olyan irodalmi-esztétikai tőke, amelyik meghatározza és – a hetvenes-nyolcvanas évekhez képest – el is tolja a kortárs irodalom koordinátáit. A következőkben irodalmi fejlődésének állomásait, a tematikus aspektusokon túlmenően irodalmi és nyelvi technikáit vizsgáljuk meg, s néhány példa révén tesszük vita tárgyává.

2.

*Ott ültünk hát a fullasztó, kissé
lepusztult, füsttel teli váróteremben.
A szomszédos helyiségből számos
írógép monoton kattogása szűrődött át.*⁵

Ezzel a két tömör és sallangmentes mondattal kezdődik *Abschiebung* című első regénye, amelyek a kései hetvenes évek várótermeinek univerzálisan fojtó légkörét, tipikus hangkulisszáit idézik fel. Egy oroszországi emigráns család éli át a bevándorlás traumává vált álmának utolsó napját, a kudarcot vallott „amerikai álmot”, egy olcsó irodai váróteremben, a kiszolgáltatottság terében. Az egyes szám első személyben megszólaló elbeszélő a kitoloncolás előtti utolsó órákat jegyzőkönyvezi, visszaemlékezik, s minket, olvasókat bepillantani enged a szinte naplószerűen intim feljegyzéseibe. Látjuk, és a szövegben végig is követhetjük, amint a kezdetben – tematikailag és narratológiaiilag egyaránt – egyenes vonalú perspektíva, illetve a vele korreláló nyelv hamarosan egyre inkább összesűrűsödik, összetetté, elidegenedetté és játékosan megkomponálttá válik.⁶

Tematikai szempontból két dimenzió kerül előtérbe: az egyik oldalon, tágabb értelemben, az identitás meglehetősen bonyolultnak bizonyuló kérdése, amely családon belül a zsidó gyökerek és az egyébként nem ortodox, szekuláris beállítottságok játéka az asszimilációs-pragmatikus életstratégiákkal szemben. A másik oldalon, konkrét értelemben, pedig egy tizenöt éves fiú drámája áll, akit kiragadnak környezetéből, meghitt mindennapjaiból, és nagyobb, számára egyáltalán nem mindig plauzibilis szándékok örvényébe kerül. Amíg például az elbeszélő és az olvasó számára egyaránt érthető, hogy a cionista érzelmű apa a szabad kivándorlás érdekében kifejtett aktivitása miatt az egykori Szovjetunióban több évnyi börtönbüntetést kap, addig első pillantásra mégiscsak meglepő, hogy ugyanez

4 „Heimat im Zwischenbereich. Vladimir Vertlib im Gespräch mit Ellen Presser”. In: Illustrierte Neue Welt 4/5 (2006), 6–8. o., idézet: www.neuewelt.at/archiv/A-2006-04

5 Vladimir Vertlib: *Abschiebung*. Salzburg-Wien: Otto Müller, 1995, 5. o.

6 Vö.: Anette Teufel, Walter Schmitz: „Wahrheit und »subversives Gedächtnis«. Die Geschichte(n) von Vladimir Vertlib”. In: Vladimir Vertlib: *Spiegel im fremden Wort*, 201–253. o., különösen a 204. o. sk., ahol „az elidegenedésekről és álarcokról” mint „Vertlib elbeszélői univerzumának konstitutív elemeiről” van szó és amelyben a szerzők az állítólag világosan identifikálható elbeszélői ént „mindig maszkírozottnak” írják le.

az apafigura Izrael földjén, vándorlásuk első állomásán sem találja helyét, és cionista felfogását egyre inkább „örök félreértésként” értelmezi. A zsidók hazájának kultivált és projektált képére a mindennapi élet megszervezése tekintetében zavartság és idegenség vetül, amit a fiú számára felfoghatatlanul az apa orientális sokként él meg. Úgy tűnik, a családi odisszea, amely a további *köztes állomások* leghangsúlyosabb része, e stációk mindegyikében változó formában megjelenő félreértésként válik vezérmotívummá, a gyökértelessé válás és a migráció alapvető tapasztalatát fogalmazva meg: a szembekerülés megtapasztalását a hatalom bürokráciájával, ami szorosan összefonódik a kulturális hierarchizálódással, ami még Izraelben is érezhető, s ezáltal vetődik fel kényes témaként a második dimenzió, nevezetesen az a paradoxon, hogy az orosz-zsidó család léte kvázi összeegyeztethetetlen a zsidók legfontosabb otthonterével, Izraellel. Csak sokkal később tudjuk meg, mi ennek a paradoxonnak az alapja: az antiszemita uszítások családi emlékezetben megőrzött hosszú, életveszélyes története, ami kaotikus menekülésekkel, válásokkal, traumatikus sérülésekkel párosul. Vertlib felvillantja és megvilágítja az efféle emlékeket, például, amikor az elbeszélő az anyját, illetve az ő emlékeit szólaltatja meg, midőn elmeséli, miként égették el az olyan családi emlékeket, amelyek esetleg kompromittáló jelleggel bírhattak: „A múlt [többek között a pajeszt viselő dédapa fényképe, a szerző megjegyzése] elégett, nekem csak a töredékes emlékek maradtak ... A zsidó emlékek eltűnni látszanak. Nincs többé rabbi [...] nincsenek zsidó anyák tucatnyi gyerekekkel, az imakönyvek, naptárak elégték, a házak, melyekben valaha generációk éltek, a földdel váltak egyenlővé ...”⁷

Narratológiaiailag igen érdekes a könyv felépítése: a szöveg ugyanis voltaképpen két szövegből, illetve szövegszintből áll: az egyik az elbeszélő történet, beleértve a töredékes visszatekintéseket, amelyekből nem áll össze az Egész, a másik pedig a – formailag és az elbeszélés perspektíváját illetően világosan konnotált – napló és a feljegyzések szövege, ami a folyó szöveget fontos helyeken töri meg, még több hitelességet biztosítva az elbeszélői instanciának, amennyiben az Ént egyértelműen exponálja, szóhoz juttatja, s ezt a kurziválás révén Vertlib vizuálisan is megjeleníti. A napló még meghozandó döntéseket anticipál, noha nyíltan még nincsenek kimondva. Fölvetődik például a kérdés, mit tesz majd a család, ha, mint várható, megtagadják tőlük az amerikai letelepedési engedélyt. A regényszövegben szó sincs a Németországba való visszatérésről, ahonnan a család elindult az Egyesült Államokba, miután a segéd munkásként dolgozó apát megverték, amint kitudódott zsidó származása, ellenkezőleg, 1980. július 22-én (jó egy hónappal 1980. augusztus 30., a kitoloncolás napja előtt) ezt jegyzi fel: „Otthon folyamatos a vita. A szüleim ingadoznak a különféle lehetőségek között: illegálisan itt maradni és illegálisan dolgozni, vagy illegálisan átmenni a határon Kanadába, és az egészséget újra megpróbálni. Végül mégis abban egyeztek meg, hogy újra kérvényezik a németországi beutazást.”⁸

7 Vertlib: Abschiebung, 124. o.

8 Uo., 76. o.

A szöveg ily módon is két szinten beszél, a valóság kétféle értelmezésének a nyelvén, ám anélkül, hogy az egyik mellett döntene. A realitásnak elbeszélői szövegre és autentikusnak tűnő feljegyzésszövegre felosztott párhuzamos, önmagának elsősorban ellentmondó látásmódja révén állandóan lebegtetni azt, ami valóságként konfigurálódik.

Az, hogy a regény végén Németország kerül szóba végső és új célként, s a regényt a müncheni repülés zárja, egyedül arra vezethető vissza, hogy az Egyesült Államokban még amerikai-zsidó kapcsolatok révén, többszöri próbálkozás után sem sikerül megszerezni a remélt tartózkodási engedélyt, s küszöbön áll a kitoloncolás. Ez utóbbit végül az apa igényli, természetesen a valós hatalmi viszonyokat teljességgel félreismerve, s mindez a „Deportation Hearings” során még a kihívott rendőrök által okozott megalázó fizikai erőszakhoz is vezet. E rész a szövegben éppoly erős, mint amennyire része a valós bevándorlói mindennapok tapasztalatának, ami tudvalevőleg túlmegy a Vertlib-szövegen, és hátborzongató referencialitást állít a térbe.

3.

Bevándorlói hétköznapiak, remények és csalódások, összevisszaság („*a fejben, akárcsak az életben, nagy a káosz*”)⁹; ez áll a *Zwischenstationen* ('Tranzitállomások', 1999) című második regényének középpontjában is, ami néhány oldal után az első regény párjának bizonyul, s akként is bontakozik ki. A nagyanyját még egyszer szeretné látni, ezért 1993-ban Szentpéterváron meglátogatja, a regény cselekménye ebből kiindulva mutatja be tizenkét köztes állomás révén az elbeszélő családtörténetét a Szovjetunióból való 1977-es kivándorlást követően, megteremtve az első regény előtörténetét, szisztematikusan és megbízhatóan írva le azt, amire abban csupán epizódszerűen utal. A regényt nevezhetnénk a korunk emigráns-egzisztenciája veszedelmeiről szóló epizód-útiregénynek is, amelynek cselekménye dokumentum jellegű, de nem nélkülözi a fantáziát sem, sokkal inkább burjánzik a sok pontos, részletekbe menő megfigyeléstől és eseménytől, amelyeket Vertlib Dinevhez és Trojanowhoz hasonlóan egyfajta hálózat térképévé állít össze. E megfigyelések, amelyek egy képzeletbeli térkép jelöléséhez hasonlóak, s amelyekből vonalak látszólagosan kusza hálózata indul ki, majd tér vissza, hogy a továbbiakban csomóvá álljon össze intratextuálisan, az ifjú elbeszélő „építési területek” iránt érzett bűvöletének megfelelően egy kézenfekvő Egész töredékeit képezik, anélkül, hogy az Egésznek teleologikus perspektívája lenne, főként nem művelt polgári értelemben. Az osztrák világba, mi több, a „vidéki” világba (Salzburg) történő integráció sem köszönhető ilyesfajta projektnek. Alkalmanként azt állítják a szövegről, hogy egyáltalán nem regény, hanem inkább „autentikus történet”, vagy egyfajta regényes tudósítás¹⁰, elfeledve, hogy

9 Vladimir Vertlib: *Zwischenstationen*. Regény. Wien-München: Deuticke, 1997, 7. o. Ez a rész az elbeszélő kurzívval jelölt leveléből származik.

10 Vö. például Anne M. Zauner: „Vladmiri Vertlib. Zwischenstationen”. In: www.literaturhaus.at/buch/rez/vertlib.

a kortárs regény (de a regény tulajdonképpen mindig is) rejtetten vagy nyíltan ütközik a rá vonatkoztatott esztétikai paraméterekkel. Számomra döntőbbnek tűnik tehát a belső és külső architektúrája, s ezt figyelve feltűnik, hogy Vertlib narratív (és nem csak tematikus) regisztere konzekvensen fejlődött.

Az éppen adott állomást apró epizódok sorozata tölti ki, behozva a nagyvilágot, illetve a valóságot egy hat-, majd tizenegy-, végül tizenötéves fiú családjának látókörébe, aki ifjú legényként állja ezt, s így is alakítja megtapasztalhatóvá a történelmet és annak drámaiságát. A regény főbb állomásai Bécs, Amerika (New York és Boston), továbbá Amszterdam, Izrael és Ostia, vagyis figyelemre méltó topográfiai és környezeti teret és világot fed le.

A történelmet megtapasztalhatóvá tenni – Vertlib ezt számos találkozás során bemutatja: például, amikor a hatéves elbeszélő első Bécs-tapasztalata során Brigittenauban, az úgynevezett Russenschloßban egy idős asszonnyal, Frau Bergerrel találkozik, aki lakását kis múzeummá alakította át. De micsoda múzeum: relikviák, családi albumok gyűjteményévé, többek között Adolf Hitler fotójával. „De ne mondd el a szüleidnek, hogy megmutattam a Führer fotóját!”¹¹ Az egyébként az idegenektől ódzkodó és az orosz-zsidó kivándorlók közötti belső rivalizálástól terhes, tompa környezetben az első barátságos találkozása egybeesik a bűn rejtőzködve jelen lévő ismeretével, amelyeket – a saját családjával szemben is – abban az egyenruhában követtek el, amelyiket oly büszkén és szívélyesen mutattak meg neki, s ez jelzi, anélkül persze, hogy bárki is nyíltan kimondaná, mily mélyen magától értetődő volt a feldolgozatlan múlt a hetvenes évek elején, rányomva bélyegét az osztrák kedélyességre.

Vagy, ugyancsak Bécsben, találkozik egy ortodox zsidó családdal, ahol az étkezési előírások formájában egy idegen világ nyílik meg előtte, amelyik, bár ő is belőle származik, hamarosan újra be is záródik.

A liberális Hollandiában, egy rövid állomáson, amelyet az ifjú elbeszélő Amszterdam ellenére is az egyhangúsággal köt össze („A négy hónapból, amit Amszterdamban töltöttem, elsősorban az unalom maradt meg az emlékezetemben”¹²), végül is azt a lehangoló tapasztalatot szerzi, hogy a skandináv világ (Dánia és Norvégia) is, ami nem egyszerűen nem antiszemita számítás, hanem egyenesen liberális, nyitott világgént értelmezik (félre), orosz zsidók számára, főként ha Ausztriából érkeznek, sem helyet, sem megértést nem tud biztosítani, amiért is Izrael, mondja az elbeszélő apja, kényszerből „kap még egy esélyt”: „Készen áll visszafogni az igényeit, földadni az utópikus vágyait, a realitással szembenézni, még egy esélyt adva az országnak. Nem tudtam szabadulni a gondolattól, hogy apa sokkal inkább magával beszélt, mintsem anyával vagy velem.”¹³ A „tisztán orientális káosz”¹⁴ körülményeihez való nehéz és rövid akklimatizálódás, valamint az elbeszélő és dörzsöltebb barátai által egy autóbusz-merénylet miatt egy arab gyalogos ellen elkövetett otromba bosszúja után

11 Vertlib: Zwischenstationen, 52. o.

12 Uo., 91. o.

13 Uo., 98–99. o.

14 Uo., 113. o.

természetesen ez a próbálkozás is kudarcba fullad, szinte azonnal újra elhagyják az országot. A projektált bevándorló pályafutás és annak a konkrét mindennapokkal való nyilvánvaló összeegyeztethetlensége, ami éppen Izraellel kapcsolódik oly különösen szembeszökően egybe, így egy további kudarcba fulladt „alija” révén válik kerekké. Akármennyire is diszparátnak tűnnek e kis epizódok – Anna Mitgutsch szerint a „töredékesség” miatt „az elbeszélő ív nem áll össze folyamatos regény-cselekménnyé” –, a végén mégiscsak plauzibilis módon illeszkednek egy nagy tervbe, amelyben a tulajdonképpeni menekülési pontot nem az amerikai álom, nem a hősies projektek testesítik meg, hanem sokkal inkább a mellékes színterek, a kóborlásra, de egyben felnövésre és érésre ítélt Én kicsi történetei, azé az Éné, amelyet a nomád életmód mellett is meglepő módon kevés kár ér.¹⁵ A végén pedig, hogy a várakozásokkal ellentétben integrációra kész tiroli kalapos osztráknak mutatja magát, aki bécsi fogalmak szerint kész „vidékre” költözni, tudatában lévén ennek a narcisztikus gondolkodásmódnak, nyilván a nomád egzisztenciával való ironikus leszámolás: „A végét az egész könyv abszurd parafrázisának érzem.”¹⁶

4.

A teljes áttörést Vertlib a *Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur* (‘Rosa Masur különös emlékezete’, 2001) című regényével érte el, amiért Adalbert von Chamisso-díjat és Anton Wildgans-díjat is kapott, a kritika a regényt szinte egyhangúlag mint merész és sikeres próbálkozást ünnepelte és értékelt.¹⁷ Vertlib, amint a cím is jelzi, egy női elbeszélő hangját helyezi a középpontba, egy (fehér)orosz zsidó nőét, akinek eredeti neve Rejsese, s vele merül el egy teljes évszázad történelmének eszelős mélységeibe, hogy – Bachmann *Franza*-könyvének geológus fivéréhez némiképp hasonlatosan – lehántsa az egymásra keresztben letelepedett rétegeket. Meghatóan ábrázolja a gyermekkori emlékeket, amelyek az első világháború idejére nyúlnak vissza, „amikor a fák még az égig értek”¹⁸, majd különböző viszontagságok és traumák következnek, amelyek az emlékezőmunka révén maradnak jelen idejűek, összekötve – írja A. Kissler a FAZ-ban – a „legsúlyosabb

15 Vö. Arianna Thomalla: „Zehn Jahre Exil-Odysse”. In: Rheinischer Merkur, 2000. 08. 02., vagy Anna Mitgutsch: „Odyssee durch Zwischenräume. A harminchárom éves Vladimir Vertlib leírja az élet lakhatatlanságát”. In: Der Standard, 1999. 07. 10. Mitgutsch bevezetesként kihangsúlyozza, nem csupán „szereplőkben és cselekményekben gazdag a regény, hanem felismerésekben is, amelyek rávilágítanak az ember egyik alapvető 20. századi tapasztalatára – a lakhatatlanság tapasztalatára”.

16 Kirstin Breitenfellner: „Holloraitulijöötuliahihi”. In: Der Falter 11 (1999), 69. o.

17 Lásd például: Alexander Kissler: „Miss Jahrhundert. Vladimir Vertlibs Rejsese erzählt”. In: FAZ, 2011. 06. 21. A szerző a regényt és az általa evokált kozmoszt Joseph Roth-tal és Isaak B. Singerrel tartja összevethetőnek. Udo Taubitz „az igazsággal és hazugsággal játszott értő játékot” emeli ki, amiért is „a regény valódi eposszá terebélyesedik”. In: Der Falter, 2001. 01. 17., 65. o. Günther Stocker azt írja, hogy a kompozíció művészeté, az egyes jelenetek sűrítése, anélkül, hogy az egész átcsúszna anekdotába, a nyelvi modulációs kompetencia éppúgy a helyén van, „mint a kommunista bürokrácia nyelve és a hivatalos német műltfeldolgozás érintettség-zsargonja...” Günther Stocker: „Aus dem Zeitalter der Extreme. Vladimir Vertlibs neue Roman”. In: Literatur und Kritik 355/56 (2001), 91–93. o.

18 Vladimir Vertlib: *Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur*. Wien-München: Deuticke, 2001, 41. o.

térben az összeegyeztethetlenségeket, amelyekből az emberi lét van gyúrva”. A következőkben pedig földolgozva mindezt az ugyan ironikusan megalapozott, de a soá tapasztalatából kiindulva a tabuval való leszámolással is felérő németországi bevándorlással, egy kisvárosba (Gigricht), amelynek zsidó közössége a náci terror áldozatává vált, s „rossz lelkiismeretén” most a keleti bevándorlás révén kíván enyhíteni. E bevándorlók a megszenvedettet nem megszépítő, de a túlélésnek és az új idegenségnek értelmet adó iróniával és viccel fegyverkeznek fel az érintettség jól alkalmazott zsargonjával, a város 750. jubileuma alkalmából alaposan kiszámított oral history dokumentációval szemben, a Svjetlana nevű kurva szavainak megfelelően, aki szerint „a döntő kérdések [...] ésszel nem oldhatók meg”.¹⁹ Folyamatosan váltogatja az időbeli szinteket, igaz, Leningrád megszállásának traumatikus tapasztalataira állandóan drámai hangsúlyt helyez, így sikerül Vertlibnek filmszerű bepillantást nyújtania „a komikus és tragikus tökéletes egyensúlya”²⁰ [Schmidt-Dengler] révén egy évszázad részben paranoid hétköznapi valóságába. Hogy ezt a valóban létező egyensúlyt tekinthetjük-e tényleg tökéletesnek, azért abban jogosan lehet kételkedni. Láthatjuk például az eleinte derék, a szovjet iránt lelkesedő Masur őrnagyot, az elbeszélő fivérét, aki 1939-ben betér egy zsidó családhoz, hogy Sztálin elvtárs kiválóságáról győzködjé őket, majd némi vodka elfogyasztása után jiddisül beszélve hagyja el a házat, míg végül röviddel a náci Németország támadása után, 1941 júliusában, egy rágalom alapján mint román kémét kivégzik (11. fej.). Nem sokkal később nyomasztó és durva oldalak következnek a megszállt Leningrádban állítólagosan dívó kannibalizmusról, ami főként a gyermekeket érintette.²¹ Végső pozitív kifejelete ellenére igen hatásos epizód fiának, Kostiknak az 1953-as letartóztatása, aminek alapja ugyancsak egy rágalom volt, de politikai alapokkal, továbbá egy végzetes elírás miatt zsidóellenes jelleggel is bírt, s végül Rosa Masur írásbeli beavatkozása révén, amelyben korai ifjúsága fogalmazási készségét csillogtatja meg – a könyv humorosabb részeként –, majd ezt követően egy Sztálinnal folytatott személyes beszélgetés után végül is szerencsés véget ér.

5.

Negyedik regényének címe *Letzter Wunsch* (2003) (*Végakarát*), és valóban arról szól, hogy a főszereplő, Gabriel Salzinger teljesítsen egy végakaratot, nevezetesen a saját apját: azt, hogy egy német kisváros (a Masur-regényből ismert Gigricht) temetőjének zsidó részében temessék el. Ebből a nem éppen izgalmas vagy különleges kiinduló helyzetből hamarosan kibontakozik egy szélesebb panoráma, ami a két férfi (apa és fia) jelenlegi és múltbeli történeteiből a huszadik századi német-zsidó együttélés problematikusságát, zavartságát dolgozza fel.

19 Uo., 16. o. Lásd azt a részt, amelyben Rosa Masur a dokumentációs szándékot a következőképpen kommentálja: „ezeknek az embereknek mindent be lehet mesélni. Nem olyan éles a szemük, mert soha nem tekintettek abba a sötétségbe, amelyen nekünk sokszor keresztül kell tapogatoznunk az életben.” (39. o.)

20 Wendelin Schmidt-Dengler, fűlszöveg.

21 Vertlib: Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur, 277. o. skk.

A kívánság teljesítésének útjába ugyanis váratlan, a közép-európai gondolkodási hagyomány számára nehezen érthető akadályok állnak. Például az elhunyt anyja 1933-ban, a növekvő antiszemitizmus elleni tiltakozásként a katolikusból áttért férje hitére, a zsidó vallásra. A jelzésértékű áttérést egy reform-rabbi végezte, ami által az apát a főként orosz, de amerikai bevándorlók sem tekintették „teljes zsidónak”, így a rendes zsidó temetést nem engedélyezték. Az a komolyság, amellyel ezt a (legitim, de ortodox szempontból az 1933-as kontextus miatt mégis vitatott) álláspontot védelmezik, megmutatja, milyen irányba megy a szöveg: az emlékezet-diskurzus és az identitástudat paradox-nevetséges tapasztalatokkal terhelt keresztvezésébe, amit nem kevésbé terhel az individuális és a kollektív történelem. Felvetődik a többes identitás súrlódásmentes lehetőségének kérdése, vagyis hogy lehet-e az ember egyszerre német és zsidó, részben osztrák, mi a zsidó lét, miként nem akadályozza az egyik a másikat, miként nem korlátozza az egyéni élettervet: „A keresztény európai nem létezne, ha nem lennének zsidók, a zsidók sem léteznének gójok nélkül. Én mindkettőt magamban hordozom, a zsidót és a gójt. Mint egy labirintusban, úgy tévelygek a tükrök között.”²²

A kezdetekben inkább szintelen, látszólag átlagos alakból – Gabriel kissé emlékeztet Italo Svevo inetto-figurájára, egy biztosító sikertelen munkatársa, hamarosan racionalizálják is, továbbá hozzájárul a válásához, mert egy orvosi vizsgálat gyógyíthatatlan spermiumhiányt állapít meg nála, egy kvázi genetikai hibát –, tehát ebből az átlagos figurából Vertlib egy meglepő, színes kaleidoszkópot állít össze, ami a regényt oldalról oldalra sűrűséggel és referenciával táplálja.

A szöveg strukturális narratológiai keretét, akárcsak a korábbi regényekben, itt is a családi történet emlékezetének és a jelen tapasztalati világának az átfedései képezik, nevezetesen az apa – más regényekből már szintén ismert – kudarcos izraeli bevándorlási kísérlete 1947–48-ban („Izrael nem németeknek való ország”²³) és a kilencvenes évek Németországa és Ausztriája. Ez teszi lehetővé a szerző számára, hogy váltogassa az idő és a referencia szintjeit, s az olvasóban mégsem alakul ki az érzés, hogy parttalanná válik, szétcúsúszik minden. Ellenkezőleg, Vertlibnek sikerül az epizódokat, visszatekintéseket összefűznie, ezzel biztosítva a „hőse” látszólagos patchwork-identitása számára a plauzibilis, mélyebb megalapozást, a már szinte teleologikus perspektívát, amelybe en passant még Rosa Masurt is bele tudja építeni.²⁴ Az ortodox zsidó identitáselvárásokkal – „apám melyik része nem zsidó? [...] Hol van ez a negyed, ez a nőági mag, ami nőről száll nőre és annyira kíméletlen, hogy még a halál után is kitagadtatik a temetőből?”²⁵ – az elbeszélő Én sokáig próbál racionálisan szembeszállni, beszél a zsidó közösség képviselőivel, a nyilvánosságához fordul, de ott csak antiszemita kárörvendés lesz a része. Minden hiába, pedig még exponált helyeken, például egy izraeli látogatás során is fellép a németországi zsidó élet kontinuitásának nevében, a tolerancia jegyében. Egy Belgiumból származó ortodox zsidó ellenvetéseire, aki

22 Vladimír Vertlib: *Letzter Wunsch*. Wien-München: Deuticke, 2003, 317. o.

23 Uo., 58. o.

24 Uo., 255. o.

25 Uo., 150. o.

Tel-Avivban megpróbálja meggyőzni arról, hogy Európa „oly sok zsidó vérével átítatott földjén” lehetetlen élni, azt válaszolja: „...elmagyaráztam, miért éljenek a zsidók Európában, beszéltem a kulturális sokszínűségről, a kettős identitásról, a zsidó jelenlét kontinuitásának kívánságáról, az új Németországról és arról a fiatal generációról, amelyik kész szembenézni a múlttal.”²⁶

A gigrichi közösség szigorúsága elleni tiltakozásképpen Salzinger végül a cseles oldalát mutatja meg, s miután személyes elégtételt vesz nagyapja egykori üzletének árjásítóján, egy barátja segítségével kiássa apja koporsóját, autóval a holland partokhoz szállítja és a kaddis elmondása után a tengerbe veti, kvázi megközelítvén a teljesíthetetlenül maradt utolsó kívánságot, amit a saját közössége megtagadott.

6.

Vertlib regényei, amelyekhez az utóbbi években egy novelláskötet (*Mein erster Mörder – ‘Első gyilkosom’*, 2006), egy esszékötet (*Spiegel im fremden Wort – ‘Az idegen szó tükrében’*, 2007) és két újabb regény (*Am Morgen des zwölften Tages – ‘A tizenkettedik nap reggelén’*, 2009 és *Schimons Schweigen – ‘Simon hallgatása’*, 2012) is csatlakozott –, s amely a kritika részéről egyértelmű elismerésben részesült (FAZ, *Süddeutsche Zeitung* stb.)²⁷, új szemszöggel, motívumokkal és témaválasztásokkal gazdagították az osztrák és német irodalmat – s ezt nagyjából mindenki elfogadja –, amelyek a látszólag kitaposott és bejárt ösvényeket, vagyis az emlékezet és identitás diskurzusát a nomád családi élettörténetek sokszínű tapasztalataival, a kudarcot vallott, félbeszakított, vagy akár sikeres kivándorlásokkal és bevándorlásokkal köti össze, ezáltal különleges hitelességet, mértékadó, sőt szuggesztív erőt bontakoztatva ki. Ezt egy immár tízéves köztes mérleg mutatja, egy frissítő, nem csupán Ausztriára fókuszáló spektrum. Vertlib témaválasztása esztétikai szempontból is érdekes, mégpedig azért, mert megmutatja, milyen hosszú lélegzettel bír a szerző, de az olvasót mégsem fárasztja, s folyamatosan arra csábít, hogy az elbeszélés és fikció határát ne választóvonalként értelmezzük, hanem rugalmasan, ami tudvalevőleg Fred Wander számára is elbűvölő volt az elbeszélésben.²⁸ A Vertlib összes regényében központi szerepet játszó családi kozmosz, egyrészt a gazdag életrajzi és családi tárházából merít, ami ugyanakkor tárháza a tébolyító és felfoghatatlan európai érintkezési és konfrontációs kultúrának, a permanens fenyegetettségének, megkísérelt szétrombolásának, de makacs

26 U.o., 248. o.

27 Vö.: Sabine Berking: „Unter der Käseglöcke: Die Geschichten von Vladimir Vertlib”. In: FAZ, 2006. 04. 03. A szerző hasonlóságokat állapít meg Máraival, Rothtal és Hertha Müllerrel. Verena Auffermann: „Ein schöner Bastard. Im richtigen Land, zu der falschen Zeit mit der falschen Sprache”. In: *Süddeutsche Zeitung*, 2006. 11. 02. Auffermann egyrészt a történetek rögzítését emeli ki, másrészt a „hideg pillantást”, amellyel a történeteket „megmenti a sorsvesztéstől”. Thomas Kraft: „Der Jude und der Goi. Wanderschaft. Über den österreichischen Schriftsteller Vladimir Vertlib”. In: *Freitag*, 2005. 05. 13. www.freitag.de/2005/19/05191401.php

28 Vö.: Fred Wander: „Wie man eine geschichte erzählt”. In: Uő: *Der siebente Brunnen*. Frankfurt/M.: Fischer, 1994, 7–14. o.

életösztönének is. Másrészt persze nem lehet mindezt csupán erre redukálni. A családi konstellációk, ahogyan Vertlib vázolja őket, a hitelesen megszenvedett történet mellett utalnak mindenekelőtt azoknak a családi kötődéseknek az emigrációs tapasztalatokkal összefonódó folyamatos megkérdőjeleződésére, amelyek már nem nyújtanak védelmező háttérrel. Az erősödő erózió végigkíséri az elbeszélő szereplőket, meghatározza az individuális észlelést, akárcsak a strukturálisat, amennyiben a halmozódó nomád életprojektek erre mennek vissza, s lépésről lépésre eltolódást okoznak a „saját” és az „idegen” jelentésében, anélkül azonban, hogy ez, legalábbis az írás szintjén, korlátozást jelentene. Ellenkezőleg. Ugyanis Vertlib saját szavaival mondván a kortárs irodalomban „már nem létezik a saját és az idegen ellentéte”, s e kijelentésével egyetért – egy párhuzamos interjúban – Dinevvel, aki szerint az új világok, amiket a világgyűjtők, hisz ők kétségtelenül azok, tehát ők gyűjtögettek össze, alaposan felkavarták a német és az osztrák irodalom „témaszegénységét”.²⁹ Ebből a szempontból kell értelmezni a „köztes” és a „határátlépő” mások, például Zaimoğlu által elvetett dimenzióját, amely mellett Vertlib poétikai előadásában hangsúlyosan elkötelezi magát, s ami javarészt kölcsönzi regényeinek és elbeszéléseinek a sűrűségét, nyelvi vonzerejét, ironikus distanciáját és szükségszerűségét – mint ahogyan legújabb életrajzi és műösszegző regénye (*Schimons Schweigen*) is mutatja: „Írói hazám a határvidék, az egyidejűség és az egymásmellettség. A tényt, hogy soha nem lehetek biztos a nyelvemben, hogy „bizalmatlan”, vagy legalábbis kritikus vizsgálat tárgyává kell tennem olyan szavakat és megfogalmazásokat, amelyeket mások intuitív magabiztossággal használnak, előnyként értékelem. [...] Az emigrációba kényszerült emberek számára a haza szinte mindig köztes világ, vagy – még inkább – valós fikció.”³⁰

Mesés Péter fordítása

29 Vö.: „Fremde Blicke. Scharfe Blicke. Braucht die österreichische Literatur Zuwanderung?” In: Buchkultur 89A (2003), 11–13. o.

30 Vladimir Vertlib: *Spiegel im fremden Wort*, 59. o. Az idézet Tatár Sándor fordítása.

Dimitré Dinev

Angyalnyelvek

Svetljo

Svetljo nem kapott különszobát. Faráccsal kerítettek el neki egy sarkot, és úgy ült benne, mint egy ketrecben. Ha a mennyországban már kapott helyet, a földön egy ketrecel is beéri az ember. Svetljo mindenesetre beérte vele. A farácson át látta a világot, és a dolgok, amiket látott, napról napra ismerősebbnek tűntek. Tudott ülni, és ha megkapaszkodott a fában, már állni is tudott. A mennyezetről már nem hulltak csillagok, de azok úgysem ízlettek neki. A rács sem ízlett különösebben. Ami legjobban ízlett, az sajnos még mindig a rács túloldalán volt. Ott ugyanis minden ízt meg lehetett találni. Legédesebbnek a szabadságot találta Svetljo. Sajnos túl ritkán élvezte. Többnyire ült a ketrecében, s a szabadságot darabonként kapta a rácson át, és főleg gumi alakban élvezhette. Gumiból volt a sündisznó, a kacska, a medve, a szamár, a nyúl, és ez néha nagyon unalmas volt. Olyankor inkább maga bömbölt vagy morgott, vagy csorgatta a nyálát, vagy rázta a rácsot. Néha pedig sikerült elkapnia anyja haját, és az már nem volt olyan unalmas. A legtöbb változatosságot nővére kínálta. Papírgalacsinokkal dobálta, és ez szórakoztató volt. Ütögette a fejét egy léggömbbel, és ez is szórakoztató volt. Labdával már nem volt annyira szórakoztató, műanyag karikával pedig végképp nem. Svetljonak sírnia kellett. Ekkor azonban nővére rögtön egy csörgőt mutatott neki, sőt meg is kapta tőle. És van-e szebb dolog e világon, mint egy csörgő?

Svetljo a rácshoz ütötte, és csörgött, és valahányszor hozzáütötte, csörgött, sőt még ütögetés nélkül is csörgött. Egyszerűen nem volt szebb dolog, mint a csörgő. De mégis volt valami. Szebb volt szinte minden, amit nővére a kezében tartott, és nem akart odaadni neki. A csörgő csak akkor volt a legszebb, mikor már nem volt a kezében semmi. Ezzel együtt is nővérével volt neki a legszórakoztatóbb. Ő tette a legtöbb dolgot Svetljo szájába is. Néha bogarakat, néha legyeket és döglött darazsakat, egyszer pedig még egy kukacot is. Akkor egy másik gyerek is ott volt a nővérével, és mindketten nézték, ahogy evett. – Látod, megnyertem a fogadást. Most azonnal veszel nekem egy limonádét – mondta nővére az illető gyerekeknek. – Köszönöm, öcsi – mondta Svetljonak, és még egy puszit is adott neki. Svetljo nagyon boldog volt. Nem akarta, hogy elmenjenek. Felállt, rázta a rácsot, bömbölt utánuk. De elmentek. Csak a nővére tudta ilyen gyorsan boldoggá, egyszersmind ilyen boldogtalanná tenni.

Első nagy utazását 1969. szeptember 15-én tette Svetljo. Egyéves és három hónapos volt, és apjával együtt elutazott Szófiába. Apja magával vitte, hogy előben hallhassa Todor Zsivkov elvtárs ünnepi beszédét a belügyminisztériumi szervek alapításának 25. évfordulója alkalmából. Hajnalban keltek. Egy hátizsákba berakták Svetljo üvegét, Svetljo cumiját, magát Svetlajt és egy csörgőt. A hátizsákot apja a hasára akasztotta, és így szálltak fel a vonatra. A vonatban érdekes volt, de olyan szépen ringatózott, hogy Svetljo elaludt. Mikor kinyitotta a szemét, már Szófiában voltak. – Látod, kisfiam, ez a főváros. Egy nap majd ide költözöl, és minden Mladenov reszketni fog tőled – mondta neki Jordan. Svetljo nem értette, amit apja mondott, de tetszett neki, hogy hallja a hangját. Ezt halk morgással értésre is adta, és rögtön szájába tették a cumit. Jordan izgatott volt. Bárhová nézett, elvtársakat látott a népi milícia kék egyenruhájában. Kék volt a tér, amelyen Dimitrov elvtárs mauzóleuma állt, kis mennyország terült el a mauzóleum előtt. Kollégái a földi mennyországot akarták megteremteni, és ezt akarták megmutatni Dimitrov elvtársnak, Zsivkov elvtársnak, a pártvezetésnek és az egész népnek. Isten nem, egyedül csak ők teremthették meg az embereknek a mennyországot, és ez volt az élő bizonyíték. Jordan szeme könnybe lábadt. – Látod, kisfiam, ott van fenn, a tribünön. Az Todor Zsivkov elvtárs. – Svetljo nézett, néhányszor megszívta cumiját és elaludt. Zsivkov elvtárs beszélni kezdett: – Véletlen, hogy ez az ünnep egybeesik a szocialista Bulgária 25. évfordulójával? Nem, ez nem egyszerű véletlen. Ez olyan tény, amely a proletárforradalom győzelme és vívmányainak szilárd és megalkuvás nélküli szükségessége közti megbonthatatlan kapcsolatra emlékeztet, és mindig emlékeztetni fog rá. A szocialista forradalom Bulgáriában már győzelme napján létrehozta védelmének szervét, a népi milíciát. A népi milícia szerveibe pártunk olyan embereket vesz fel, akik leghűségesebb fiai közé tartoztak, [...] akik fegyverrel a kézben harcoltak a diktatúra, a monarchofasiszta burzsoázia likvidálásáért és a proletáriátus diktatúrájának megteremtéséért. – Zsivkov szavai behatoltak Jordan húsába, és mélyen befűrődtak csontjaiba. Jordan teste megremegett. – Leghűségesebb fiai – ismételték ajkai, és nyitva maradtak. Minden egyes szót magába akart inni. – Ezalatt a huszonöt év alatt a belügyminisztérium szervei is hosszú és dicsőséges utat tettek meg. Fő érdemük a nép szolgálatában, hogy a népi milícia és az állambiztonsági szolgálat a párt által rájuk rótt nagy küldetést... – nagy küldetést – ismételte Jordan húsa – teljesítették, teljesítik, és nem kétséges, hogy a jövőben is teljesíteni fogják, és a szocialista Bulgária külső és belső ellenségeinek mindennemű ellenséges akcióját meg fogják akadályozni, és likvidálni fogják... – Zsivkov beszélt, Svetljo aludt, Jordan álmódott. – A harc ismert formái mellett az utóbbi években különösen aktívvá vált az ideológiai területen folytatott aknamunka. Az imperializmus ideológiai beszivárgása a szocialista országokba a legkülönbözőbb formákban zajlik, és el kell ismernünk, hogy rendkívül ügyesen csinálják... Ideológiai frontunk egy emberként harcol az imperializmus ideológiai beszivárgása ellen, és ezt a harcot még elszántabban kell folytatnia. Egyúttal ez a harc lesz állambiztonsági szerveink tevékenységének egyik vezérfonala is. Ez persze szükségessé teszi munkájuk bizonyos fokú átszervezését, és megköveteli az állambiztonsági

szolgálat további és mielőbbi ideológiai megerősítését. Elvtársak! A világ két gyökeresen ellentétes társadalmi rendszere közti harc történelmi tapasztalata azt mutatja, hogy az ellenforradalom elsődleges célja a kommunista párt vezető szerepének aláásása vagy likvidálása és az állambiztonsági szolgálat szerveinek kiiktatása. Ez a tény már önmagában élesen rávilágít, hogy e viharos időkben nincs és nem is létezhet szocialista társadalmi rend a párt vezető szerepe és az állambiztonsági szolgálat szervei nélkül, mert az állambiztonsági szolgálat olyan, mint a proletárdiktatúra acélkardja! – Acélkardja – ismételte Jordan, és bal szeme éles sarkában könny csillant. – Állambiztonsági szolgálatunk szüntelenül tanult a dicsőséges Csekától... A testvéri barátság és együttműködés szerveink és a szovjet szervek között valamennyiünknek nagy megtiszteltetés – hallotta Jordan, és Zarev ezredesre gondolt, a szobájában lévő egyetlen portréra, az egyetlen kézre, amely volt neki, és amellyel személyesen törölte le a portréről a port. Az egyetlen nagy emberre gondolt, akit ismert. Csak ezután hallotta újra a hangot. – Mély meggyőződésünk, hogy Bulgáriában a diadalmasan előretörő szocialista forradalmat soha nem fogják felkészületlenül hátba támadni, mert a belügyminisztérium szilárdan és tántoríthatatlanul fedezi hátunkat – ők azok az emberek, akiről azt mondja a költő, hogy ellenük még nem találtak fel páncéltörő töltényt – hallotta Jordan, és Marinára gondolt és Marina szavaira, amelyek mindig szíven ütöttek. De miért gondolt éppen most Marinára, miért? – Éljenek és erősödjenek a belügyminisztérium szervei, hogy ellenségeinket megfélemlítsék, népünknek pedig örömet hozzanak – hallotta Jordan, és arra gondolt, hogy ő mennyi örömet hozott már a népnek, de a nép erről mit sem tudott. Aztán jött az éljenzés. Svetljo felébredt. Rengeteg arcot látott maga körül, csupa üvöltő, ijesztő arcot, és megijedt. Szeme kitágult, feje lilára színeződött. Nem kapott levegőt, és már úton volt, hogy igénybe vegye a mennyországban kijelölt helyét. Ekkor látta meg Jordan. – Mi van veled, kisfiam? Mi van? – kérdezte, kicsomagolta, és rázni kezdte. A gyerek azonban nem adott ki hangot magából. Kétségbeesésében Jordan Svetljo szájába dugta az ujjait, hogy így juttassa levegőhöz, és így vette észre, hogy Svetljo lenyelte a nyelvét. Gyorsan kihúzta a torkából. Svetljo köhögött párat, és újra lélegezni kezdett. Nem sírt, csak a szeme maradt tágra nyitva. Jordan lassan megnyugodott, visszacsomagolta a hátizsákba, és ment a pályaudvarra. Svetljo szeme azonban a vonaton is nyitva maradt. Nem aludt el, nem sírt, nem nevetett, csöndben volt, és nézett.

– Még soha nem volt ilyen jó gyerek – állapította meg otthon Marina. – Mi történt vele?

– Meghallgatta Todor Zsivkov elvtársat – mondta Jordan, és nem tett említést az incidensről.

– Na persze, világos – mondta Marina, és ágyba fektette Svetljét. – A proletárdiktatúra acélkardjának nevezett minket – gondolta büszkén Jordan. – Acélkard, az akarok lenni. – Még mindig a beszéd, a szavak hatása alatt állt. Beleivódtak a húsába. Jordan megremegett. Figyelte Marinát. Valami vonzotta hozzá. Egy szó volt az: beszélni akart. Ezt akarta a húsa. És megfogta Marina kezét. A szót Marina nem látta, csak a húst látta, amely közeledett feléje.

– Hagyjál! Ma nagyon fáradt vagyok – mondta, és elhúzta a kezét.

– Beszélni akarok veled – akarta Jordan mondani, ehelyett azonban azt mondta: – De hát nem vagyok acélból.

– Néhány napig ki fogod bírni. Nem tegnap óta vagyunk házasok – mondta Marina, és lefeküdt. Behunyta a szemét és várt. Nem fordult elő gyakran, hogy megtagadta magát az urától. Várta a hús ostromát. Érezte a szagát. Az erőszak szagát. Itt senki nem segíthetett neki. Apósa és anyósa már nem voltak a közelben. Mégsem félt semmitől. Csak behunyta a szemét, és készen állt. Nem birsalma, nem szilva, nem hó szagát érezte. Az erőszakét. De nem félt.

– Az a dolgunk, hogy az ellenséget megfélemlítsük, a népnek pedig örömet hozzunk. Szépen beszélt Zsivkov elvtárs. Nagyszerű beszéd volt. Feltétlenül el kell olvasnod. Holnap az újságban – mondta Jordan, és kiment az erkélyre. – Gyűlöl engem – gondolta, és cigarettára gyújtott. Az enyhe éjszaka megnevezhetetlen zajokkal és szagokkal volt tele. És benne is enyhesség honolt, és ő is megnevezhetetlen szagokkal és zajokkal volt tele. Ő megpróbálta, de Marina hallani se akart róla. Azt hitte, hogy le akar feküdni vele. Vonat fütyült, és sokáig vonult a szeme előtt. Sem ablakot, sem fényt nem lehetett látni rajta. Tehervonat volt. A vagonok, mint megannyi kattogó árnyék, amit a mozdonyhoz kapcsoltak. Egy rövidebb, sötétebb, kattogó éjszaka vonult el Jordan mellett. Még egyszer hallotta fütyülni, aztán eltűnt. – Soha többé nem nyúlok Marinához. Acélból leszek – így gondolta Jordan, mert egyszerű fából faragták.

Mióta Svetljo visszajött Szófiából, szinte rá se lehetett ismerni. Nem sírt, nem nevetett, nem bömbölt, nem morgott. Csak nézett tágra nyitott szemmel, és csöndben volt. Már nem ette meg a bogarakat, amiket Dragomira a szájába dugott, és kimásztak és felmásztak a fejére, és ha tudtak repülni, elrepültek, és nővére egyik fogadást vesztette el a másik után. – Nagyon unalmas lettél, öcsi – mondta, és büntetésből magára hagyta, de Svetljót már ez sem érdekelte. Már a csörgő sem tudta izgatni. Ha ott volt, jó, akkor játszott vele, és a csörgő csörgött. Ha nem volt ott, úgy is jó volt, akkor meg nem játszott vele, és nem csörgött. Olyankor nézett tágra nyitott szemmel, és csöndben volt. Már egész jól tudott járni, de önszántából ritkán ment át a szobákon vagy ki a balkonra. Ott találtak rá, ahol utoljára hagyták.

– Nem volna rossz, ha Dragomira is élőben hallhatná Zsivkov elvtárs valamelyik beszédét. Legközelebb őt vidd magaddal – viccelődött Marina eleinte, de csak eleinte, csak egy-két hétig. Aztán napról napra nyugtalanabb lett. Eltelt egy év, és Svetljo még mindig olyan volt, ahogyan visszatért Szófiából: néma, csöndes és bámész. Marina megvizsgáltatta. – Kicsit lassú felfogású, de különben teljesen normálisnak látszik. Csak türelem, elvtársnő, minden rendben lesz – nyugtatták az orvosok. – Lassú felfogású! Még hogy az én fiam lassú felfogású! Majd én megmutatom ennek az orvosnak – mérgeződött Jordan otthon. Akkor keze közé fogta Svetljót, és beszélni kezdett hozzá. – Én vagyok a te papád. Pa-pa. Ez meg a ma-ma. Ez meg a nővéred. Most pedig mondd szépen, kisfiam, ki vagyok én? – Svetljo ránézett, aztán a mamájára, aztán a nővére, kinyitotta a száját, és köpött egyet. – Ne köpdöss, kisfiam, hanem beszélj, beszélj! Tudsz te! – Jordan ezután azzal próbálkozott, hogy legalább egy nevetést kicsaljon belőle. Vicces pofákat vágott, kidugta a nyelvét, morgott, a hátán lovagoltatta, vagy csiklan-

dozta. Svetljo nevetett, de csak a csiklandozásra. A többit nem találta nagyon szórakoztatónak. – Én már nagyon sok embert szóra bírtam. Téged is szóra foglak bírni, kisfiam, biztatta magát Jordan. De eltelt egy év, és mintha Svetljo ezalatt az idő alatt sem talált volna semmit, amiről érdemes lett volna beszélni. Továbbra is csöndes volt, szótlan és bámész. Az orvosok már nem tudták, hogy mit mondjanak, azok pedig, akik már megismerkedtek Jordannal, zsenikről papoltak, akik nagyon későn kezdtek beszélni, és hogy tehetséges emberek esetében általános, hogy ilyen sok időt hagyjanak az első szónak. Marina tehát már egy szavát sem hitte el az orvosoknak, és elvitte Svetljót egy jósnőhöz, akiről anyjától már sokat hallott. Cigányasszony volt, és Sultanizának hívták.

Marina életében először látogatott el a romanegyedbe, mégis könnyen megtalálta a házat. Mindenki ismerte.

Az udvaron, amelynek nem volt kerítése, egy kecske kérődzött, egy férfi cigarettázott, hat gyerek játszott és négy téglá védelmében egy kis tűz égett. A téglákon bádoglemez feküdt, amelyen éppen napraforgómagokat piritottak. A férfi késével levágott egy darabot egy abroncsból, és a tűzbe dugta. Aztán a gyerekekkel veszekedett, akik hangosan sikítózva, újra meg újra megpróbálták átugrani a bádoglemez felett. A ház tetején, egy ferde kémény árnyékában seszínű macska szendergett. A levegőben parányi korompelyhek és legyek kergetőztek. Hasonlóan röpködtek, hasonló könnyedén szálltak le a földre, a házfalra, a kecskére, az emberekre. Mindössze utóbbiaknak nem sikerült, hogy előbbieket megtanítsák a zümmögésre.

– Sultanizához jöttem – mondta Marina, és ujjával letörölt egy koromfoltot Svetljo arcáról. A férfi szívott egyet cigarettájából, és fejével a ház felé bökött. A gyerekek körbevették Marinát. – Hoztál nekünk cukorkát, néni? – kérdezte a legidősebbik lány. – Beteg a gyereked, néni? Pedig milyen szép gyerek! Engedd, hogy játsszon velünk, és rögtön meggyógyul – mondta egy másik lány. Marina csak most vette észre, hogy az összes gyerek lány. A két legkisebbiken semmi nem volt, a szájukban lévő cumitól eltekintve. Meztláb és anyaszült meztelenül szaladgáltak az udvaron, és ha elestek, fenekükre rátapadt a por, így pedig lépésről lépésre felöltöztek.

– Hagyjátok békén a jóasszonyt! – parancsolta a férfi, és a gyerekek szétszéledtek az udvaron. Marina belépett a házba, és máris az egyetlen szoba közepén találta magát. A fal előtt hímzett, enyhén kancsal tekintetű Jézus osztott áldást két ujját elveszített fél kezével. Sultaniza egy párnán ült a sarokban, és éppen rizsszemeket választott el a minden csomag rizsben megtalálható szennyeződésektől. Haját narancssárga kendő alá rejtette. Cserzett-kerekded arca a napraforgómagok színét viselte. Nagy fülei alatt két finom ezüst fülbevaló forgott fáradhatatlanul körbe-körbe. Szinte hallani lehetett a bűgásukat.

– Manapság csak szemetet lehet kapni az üzletekben. Az embernek már a rizspucolástól is megvakul a szeme – mondta Sultaniza, felemelte a fejét, és véraláfutásos szemeivel Marinára nézett. – Mutasd a gyerekedet. Szépecske. Oszt mije hibázik? – Nem akar beszélni – mondta Marina.

Sultaniza benyúlt egy batyuba, kivett belőle valamit, amit a szájába tett, és némán mozogni kezdte vékony, lila ajkait. Szeméből néhány néma könnycsepp

buggyant ki. – Fúj, fúj – mondja Svetljonak. – A kutyák egyék meg, aki téged így megijesztett. Egy kutya megmurdelt, egy ember megszületett. Szívós leszel, mint egy kutya. A kutyákat a férgek eszik meg, az embert a félelem. Svetljo maga fogja elharapni a félelmet. Szívós leszel, mint egy kutya. Most még kicsi, most még csak egy szaros seggű. Kitépjük a nyelvét, és odaadjuk a kutyáknak. Akkor majd új nyelve fog nőni, vékony, pikkelyes, mint a gyík farka. Kitépjük azt is, méghozzá egy keresztúton. Azt majd a madarak falják fel. Csak akkor fog kinőni a harmadik nyelve. Azt meghagyjuk neki, hogy elénekelhesse ezt az énekecskét: Valamikor három nyelvem volt. Kutyáknak adtam az elsőt, madaraknak a másodikat. A harmadikat megtartom, mert azt csak az angyalok kapják meg – énekelte Sultaniza, és a combján lovagoltatta Svetljót. Aztán Marinához fordult. – Nagy félelem van a te gyerekedben, súlyos félelem, nehéz, mint az ólom. Azon egy szó sem jut át. Látod-e, hogy sírok? Ez az ő félelme. De kiszedem belőle. El fog tartani egy ideig, mert tetszik neki a gyereked. Jó húsrá talált, de kiszedem, és megetetem a macskákkal. Gyere, most öntök neki ólomgolyót. – Kimentek az udvarra, és beköztözték Svetljo szemét. És ugyanabban a tűzben, amelyiken a napraforgómagokat piritották, öntöttek neki egy ólomgolyót. Nem látott semmit, csak az ólom sistergését hallotta a vízben, szépnak találta a hangot, és elmosolyodott. Aztán megint látta a kecskét, a férfit, a hat gyereket, az anyját és Sultanizát. Visszamentek a szobába.

– Kösd ezt a golyót a nyakába, és amikor kimondja az első szót, dobd bele egy folyóba, és ne nézz hátra – mondta Sultaniza, és odaadta az ólmot Marinának, aki éppen mondani akart valamit. – Egy év múlva beszélni fog – folytatta Sultaniza. – Ha pedig nem – tette hozzá, és közben mosolyogva nézett Svetljóra –, akkor kitépjük a nyelvcskáját, ő pedig már tudja is, hogy ki fogja megkapni. – Svetljo elmosolyodott, és ujjával az udvarra mutatott.

– Köszönöm, Sultaniza elvtársnő – mondta Marina, és letett a földre egy doboz bonbont.

– Ne nekem köszönd, hanem neki – mondta Sultaniza, és a hímzett Jézusra mutatott, akinek jobb kezén még mindig csak három ujj volt, cserébe mintha kevésbé kancsalított volna.

Marina megkönnyebbülve távozott a házból. Elköszönt a férfitől és a hat lánytól, kapott egy marék napraforgómagot, még egyszer felnézett a tetőre, amelyen még mindig ott feküdt a szesínű macska, érezte az égett gumi szagát, és nem tudta, mitől érzi olyan otthonosan magát. Legszívesebben meztelenre vetkőztette volna Svetljót, és odaküldte volna a lányokhoz, hogy velük játsszon, sikítozzon és ugráljon a bádoglemez felett, míg csak teljesen fel nem öltözteti a por. Ehelyett sietnie kellett haza, remélve, hogy férje soha nem szerez tudomást erről a látogatásról. Így tehát gyorsan megfordult, és szaporán megindult a buszmegálló felé. Ekkor egy öreg roma jött szembe vele, akinek olyan mélyek és számosak voltak a ráncai, hogy először beléjük kellett nézni, csak úgy lehetett megtalálni az öreg száját, szeméit, sőt az arcát is. Alighogy másfelé néztél, újra ki kellett ásni. Fején fehér zsebkendő volt sapkává átalakítva, és szüntelenül a legkülönfélébb rovarok szálltak le rá és fel róla. Kezeiben faágat tartott, amelyen a leveleken kívül még néhány szem sárga ringló volt látható. – Rossz kölkei! Az én fámról törték le. És

miért, kérdem én? Megkapták volna a gyümölcsöt úgyis. De nem, nekik le kellett törniük. Rossz kölkei – kezdte, és az ággal eltorlaszolta Marina útját. – Láttalak, amikor jöttél, és szeretnélek megkérni valamire. Te most bemész a városba. Van nekem ott egy barátom, több is, mint barátom, a testvérem, a vértestvérem. Egyszer felvágtuk az ereinket, és összekevertük a vérünket. Látod-e, itt ezt a sebet... Ez akkorról való. Ő mindig eljött hozzánk, és mulattunk, ahogy ma már senki nem tud mulatni. Ma már alig jönnek hozzánk bolgárok. Ő azonban mindig eljött. „Ha szükséged van valamire, Ali, gyere hozzám”, mindig ezt mondta. De nekem semmire nem volt szükségem. Most már több mint húsz éve nem láttam. Lehet, hogy meghalt. De lehet, hogy él. És szeretnélek megkérni, hogy ha véletlenül ismered vagy találkozol vele, add át neki az üdvözlömetem. Mondd, hogy Alitól van, a Fürgétől. Így mondd, és ő érteni fogja. Megtettem volna magam is, de nem találtam meg a házat. Lebontották. A neve Stanoj. Stanoj Mladenov. Ma már nincsenek ilyen emberek. Erre szerettelek volna megkérni – mondta a férfi, és utat nyitott Marinának.

– Ha hallok róla, át fogom neki adni az üdvözlöletedet. Ígérem neked, nagyapó – mondta Marina. – Köszönöm, és maradj egészséges, te is meg a fiad is – mondta a férfi, majd folytatta beszélgetését az ággal.

Svetljo viszont sem ágakkal, sem emberekkel nem beszélt továbbra sem. Tudta már, hogy az, aki folyton a büszkeségének nevezte, az apja volt, és Jordannak hívták. Tudta, hogy a szép hangú és szomorú szemű nő az anyja, és Marinának hívják. Tudta, hogy a lány, aki sokszor olyan undoknak találta, a nővére, Dragomira, aki már iskolába jár, és ezért egy piros táskája is van. Tudta, hogy az, aki kukoricáról és szőlőről mesél neki, Svetlin nagypapa, az pedig, aki szereti megmutatgatni neki a csillagokat, Dragomira nagymama. Tudta, hogy az, aki a legfinomabb kalácsot süti, Anastasija nagymama, az pedig, aki szemüveget hord és olyan sokáig nézegeti az újságokat, Ognjan nagypapa. Végül tudta, hogy őt magát Svetljónak hívják, hogy már ötéves, és hogy még mindig nem tud beszélni. De valahányszor azon tanakodott, hogy mondjon valamit, nem talált semmit, amiről érdemes lett volna beszélni. Hiszen így is olyan jól elboldogult! Ő értett mindenkit, ők meg értették, hogy mit akar. Csak egy ujjra volt szüksége. Rámutatott valamire, és már meg is kapta, amire szüksége volt. Azzal a hat lánnyal talán beszélt volna, de azóta se látta őket. Ők csak játszani akartak vele, nem pedig, mint a többiek, csak arra használni a játékot, hogy szavakat csaljanak ki belőle. Svetljo tehát továbbra is megtartotta magának a szavakat, és elrontotta a játékukat.

Egy forró augusztusi napon történt. Marina néhány napra a szüleinél hagyta Svetljót, ő pedig ült a konyhában jólnevelten, márványkalácsot majszolt, és figyelte, ahogy Ognjan nagypapa egy egészen éles ollóval szétvagdossa az újságokat. Hangosan szólt a rádió, és egy hang bömbölt belőle, amely Svetljónak nagyon ismerősen csengett. Tetszett neki. Nagymamának viszont nem tetszett, és kiment az erkélyre, hogy kiteregessen.

– Hallod, unokám – mondta Ognjan nagypapa –, hallod, hogy Zsivkov elvtárs hogy fossa magából megállás nélkül a hülyeséget. Ez a beszéd holnap benne lesz az újságban, de jaj annak, aki vele törli ki a seggét. Nekem most sikerült új megoldást találnom. Előfizettem a „Vadászat és halászat” című folyóiratra. Végre egy

újság, amit az első oldaltól az utolsóig aggály nélkül lehet vécépapírnak használni. Csak a borítója nem alkalmas rá, túl kemény.

– Zsivkov – ismételte Svetljo halkán, de nagyapja nem hallotta. – Zsivkov elvtárs lent is, fent is kakál – mondta Svetljo, és nevetett.

– Pontosan, kisunokám – erősítette meg Ognjan, aztán egy olló csattanását és egy kiáltást lehetett hallani. – Anastasija, azonnal gyere ide! És hangosítsd föl, kérlek, még jobban a rádiót.

– Megőrültél? – válaszolta Anastasija, de azért bejött. – Ezt hallgasd meg! – mondta Ognjan, és Svetljóra kacsintott. Svetljo megértést mutatott. – Zsivkov elvtárs lent is, fent is kakál, kakál estétől reggelig – variálta tovább.

– Jaj, édes Istenem, beszél! – Anastasija Svetljóra vetette magát, és összevissza csókolgatta. – Mondjál még valamit, kincsem – biztatta.

– Játszani akarok a lányokkal, és átugrálni a tűzön – mondta Svetljo.

– Milyen lányokkal, kincsem?

– Ott, ahol a tűz meg a kecskék voltak, meg egy nagyapa faággal a kezében, oda akarok menni.

– Nem akarsz még egy szelet kalácsot?

– Azt is akarok – mondta Svetljo, rögtön kapott egyet, és két kézzel esett neki. – A bogarak nem finomak. A kalácsod finom, de a bogarak, azok fúj! Kakaizük van. Aki lent is és fent is tud kakálni, az Zsivkov elvtárs – próbált Svetljo a nővérétől hallott dallam szerint énekelni. A dal szövege eredetileg így szólt: – Aki buta és hülye és undok, mint egy bogár, az a kis Svetljo.

– Drága kisunokám – hajolt fölé Ognjan nagypapa –, megígérsz nekem valamit? A kettőnk titka marad, és minden alkalommal kapsz érte egy kis csokoládét. Ígérd meg nekem tehát, hogy ezt a dalt a Zsivkov elvtársról csak itt, és csak nekem fogod énekelni, és különben senki másnak. Együtt is fogjuk énekelni, de kérlek, hogy sehol máshol ne énekelj. Megígéred? – Svetljo a sok-sok csokoládéra gondolt, amit itt fog bezsebelni, és ünnepélyes ígérte adta. Így kezdett el Svetljo beszélni.

Jordant a katonai rendőrségen érte utol a hír. Éppen egy földrajztanárt hallgatott ki, akit azzal gyanúsítottak, hogy vicceket terjeszt Zsivkov elvtársról és az egész pártbizottságról. Jordan csak azt akarta megtudni tőle, hogy ki e nevetséges történetek kitalálója, és kinek a megbízásából hozza forgalomba őket. Igazában nevetségesen kevés volt, amit Jordan akart tőle.

A szobának, amit erre az alkalomra kiszemeltek, rácsburkolatú villanykörtéje és vasajtaja volt, ablaka viszont egy sem. A falakról helyenként lemállott a világoszöld vakolat, itt-ott néhány barna foltot is lehetett látni, de különben egészen rendben volt. Jordan és a tanár kényelembe helyezkedtek az egyetlen asztal melletti két széken. Egyetlen láb, egyetlen támla, egyetlen ülés sem nyirkogott. Másutt nehezen lehetne ilyen minőségű bútort találni. Még csak nem is inogtak. Ez azonban kevésbé volt meglepő, mivel csavarral rögzítették őket a padlóhoz.

Nem volt tehát semmi, ami kettejük beszélgetését zavarhatta volna. Csak néha-néha hallatszottak át kiáltások a szomszéd szobából, de azok annyira tompák és annyira idegenek voltak, mintha teljesen más világból származnának.

– Sajnálom, elvtárs, hogy ennyire borzalmas ez a szoba. A mellette lévő sokkal kedélyesebb, abban ablak is van, mosdótál is... Szívesen ajánlottam volna fel neked, de sajnos éppen foglalt – magyarázta Jordan még bejövetelükkor.

Hogy megkönnyítse a tanárnak a gondolkodást, rögtön át is adott neki egy megfogalmazott szöveget, amelyben már fel volt sorolva néhány név, és a tanárnak csak alá kellett írnia őket. Melléje még egy üres lapot is adott a tanárnak, amennyiben úgy döntene, hogy saját ihletből ír valamit. Nem kell műalkotásnak lennie. Néhány név is elég, és a tanár akkor rögtön hazamehet. Néhány név vagy egy aláírás. Válasszon csak nyugodtan. Ezek voltak Jordan utasításai. A tanár gondolkodott. Jordan figyelte, és azon tanakodott, hogy milyen módszert alkalmazzon nála. Magas, vékony alkat, keskeny váll, hosszú orr, nagy száj, rossz fogak, apró szemek. Nem volt ez fontos fickó, különben Jordan előbb megfigyeltette volna. De szívesen tudna néhány olyan emberről, akik örömet lelik a politikai viccekben. Az efféle információk soha nem árthatnak, gondolta Jordan inkább unottan, mert nem okoztak neki örömet az efféle alakok.

– Szép tantárgy a földrajz. Az ember csak nézi, nézi a térképen azt a sok országot, és kedvet kap, hogy beutazza őket. Különösen a nyugatiakat. Szinte vonzzák az embert, nem igaz, elvtárs – mondta Jordan, és ujjával dobolt az asztalon.

– A vicceket én magam találtam ki. Nem tudok ártatlan embereket bemártani – mondta a tanár határozottan. A hangja nem remegett, a kezei nyugodtak voltak, de az elszánt emberek nem így beszéltek. A fickó csak jó szándékú, ez minden. Még fájdalmat sem kell okozni neki. „Remélhetőleg nem tévedek, különben megint nem tanulok semmi újat”, gondolta Jordan, és igyekezett visszaemlékezni, hogy mikor tévedett utoljára. „Csak Marinánál, csak nála”, mondta magában. „Remélhetőleg most is, remélhetőleg.” A tanár egy sóhajt hallott.

– Én hiszek neked, elvtárs, de tőlem megkövetelik, hogy ellenőrizzem az igazságot. Félsz a fájdalomtól? A fájdalom mindig őszinte. Ezért elvárják tőlem, hogy fájdalommal ellenőrizzem a szavak őszinteségét. De ne félj, nálad gyorsan fog menni. – A tanár ezután öt ütést hallott. Jordan ötöt ütött a vasajtóra. Egy katonai rendőr nyitotta ki, aki egy kannát és egy köteg rongyot adott át neki. Aztán megint becsukódott az ajtó. A rongyoknak különböző színük és mintájuk volt, a kanna sötét volt és bűdös. A tanár figyelmét most már egyetlen részlet sem kerülte el.

– Nem szeretem a benzinszagot. Gyerekként még szerettem. Most már nem – mondta Jordan, és egy lila színű pamutrongyot húzott ki a kötegből. – Add ide a bal kezedet. Nem kell félned – parancsolta szelíden. Először a lila színű ronggyal tekerte be a tanár kezét, aztán egy pirossal, végül pedig egy fehérrel, amelyen különböző virágok voltak láthatók.

Úgy nézett ki, mintha a kezét nagy, házilag barkácsolt bokszesztyűbe bújtaták volna. Emez összement egy kicsit, amikor Jordan leöntötte benzinnel.

– Gondolkozhatok még egy kicsit? – kérdezte a tanár. – De minek, hiszen én hiszek neked – válaszolta Jordan, és egy doboz gyufát vett elő a nadrágzsebéből.

A tanár hallotta a gyufa sercenését, és már fogta is a ceruzát, és előrehajolt, akár egy diák, és gyorsan megtöltötte nevekkel a lapot. Bal kezéről kis benzincseppek hullottak a padlóra. Nem lehetett hallani őket, csak a ceruza kaparászását.

A vasajtó megint kinyílt, belépett a katonai rendőr, aki a kannát hozta, és súgott valamit Jordan fülébe. A ceruza abbahagyta a kaparást. A bekötözött kézről leesett egy csepp, aztán még egy. A tanár csak most hallotta meg a csöpögést.

– Ez igaz? – kérdezte Jordan a kollégáját, és közben még mindig a fogolyra nézett.

– Ez a szintiszta igazság, felügyelő elvtárs – üvöltötte a tanár, aki azt hitte, hogy őt kérdezték. A csöpögést már nem hallotta. Csak a két ember nevetését.

– Beszél, végre beszél – ujjongott Jordan, és átölelte először kollégáját, aztán az összezavarodott tanárt. – A fiam beszélt, érted, a fiam – rázta meg Jordan. A tanár semmit nem értett, de öröme őszinte volt. Nem sokkal ezután hazamehetett. Noha óránként kezet mosott, bal kezének még napokig benzinszaga volt.

Iskren

Sdravka már másnap átköltözött a fiához, Mladenhez. Két munkás, egy teherautó és egy délután elég volt, hogy összes holmiját átvigyék az új lakásba. Annyi éven át reménykedett benne, most néhány óra alatt teljesült, és mintha hirtelen kiradírozták volna a várakozás éveit, egyszeriben fiatalnak hatott. Egy kézlegyintés, és az évek sivár, magányos és fölösleges álomként törölődtek ki életéből. Tegnap még sóhajtozva ment ki a temetőbe, ahol utolsó panaszait is túlvilágra küldte, ma szálegyenesen és tetterősen állt új lakása közepén, s botjával és erőteljes hangjával vezényelte a munkásokat. – A díványra vigyázzatok, azt az uram rendelte egyenesen Bécsből, szegénykém, mi mindent kellett már kiállnia! Ezt nevezem minőségnek, nem, mint a mai bútorok. Vigyorogjatok csak, vigyorogjatok... Oda tegyétek, a székeket meg oda, az asztal ide, közel az ablakhoz. Kell a fény, mikor levelet írok... a kép is ebben a szobában marad. Szép kép, ugye? Így nézett ki Plovdiv valamikor, mikor a férfiak még tartottak tőlem. Nagyon jól csináljátok, nagyon jól. Óvatosan a poharakkal, azok még a kocsmámból vannak. Annyi részegét túléltek, kár volna, ha éppen titeket nem élnének túl. Hú, ez meleg volt a tányérokkal! Vigyázzatok, nagyon magas a vérnyomásom, nem szabad felizgatnom magamat, azt mondták az orvosok. De még soha semmi értelmeset nem mondtak. Egyedül az öreg Feuchthecht doktornak hittem. Az úriember volt... Mit fújattok úgy, nehogy már egy ruhásszekrény nehéz legyen! Nevetnem kell. Még ha egy valamirevaló férfi lapulna benne, akkor igen, de így?! Én azelőtt úgy tologattam ide-oda, ahogy tetszett, de ilyenek vagytok ti, férfiak. Csak fújtatni tudtok vagy meglapulni... Tegyétek le és hozzátok a többi holmit, és ha készen vagytok, iszunk egy kupica barackot.

És amikor készen voltak, ittak egy pálinkát, aztán még egyet. És amikor Mladen hazajött az irodából, a teherautó még mindig ott állt a ház előtt, a két munkás az asztal mellett parkolt, és a lakásban főtt káposzta szaga áradt. A munkások talpra ugrottak, hogy üdvözöljék Mladenov elvtársat. Sdravka egy szabad

helyre mutatott az asztal mellett. – Hol van az unokám? Ha nincs dolgom, nem fogok ám itt maradni! – kerepelte. – Dorothea ma este hozza el a szüleitől – felelte Mladen.

És amikor megmászta a lakásához vivő két emeletet, a hasa tele volt, a ház pedig már nem volt olyan üres, mint azelőtt.

Dorothea szülei eleinte, általános meglepetésre, tiltakoztak a költözés ellen. Főleg az apja, Micho. – Udvar nélküli lakásban nem lehet lakni. Csak falak vannak körülöttem, csak falak – dörmögte, pedig a saját udvarán sem a fákkal, sem a növényekkel nem törődött soha.

– De lesz fürdőszobátok, és mindig lesz meleg vizetek. Télen pedig nem kell majd szénét és fűtőolajat venni. A lakásban központi fűtés van. És az udvart meg a házat se veszítitek el. Kiadhatjátok, és lesz belőle mellékesetek – sorolta Dorothea az előnyöket.

– Szarok én a pénzre, lányom, te ezt nem érted. Nincs annál szebb, mint mikor éjjel kimész a saját udvarodra, elszívsz egy cigarettát, és a csillagok alatt pisálhatsz. Az maga a boldogság! Nem, én nem megyek oda. Meg fogok fulladni azok között a falak között.

Felesége, Dotschka, akire minden gond hárult, látta az új lakás előnyeit, de egyelőre hallgatott, abban a reményben, hogy lányuk majd megtalálja a megfelelő érveket.

– Az Ivan barátod is ilyen lakásban lakik – jutott eszébe Dorotheának.

– Ivan barátomat hagyd ki a játékból – üvöltötte Micho. Dorothea azonban tudta, hogy jó helyen keresgél. Nem adta fel, győznie kellett, csak az anyja miatt is. Elég ideig nézte, hogyan lett ebből az életvidám nőből lassanként kísértet, amely éjszaka olykor átösont a házon, magával beszélgetett, és véresre vakarta láthatatlan hangyáktól ellepett testét. Szeme előtt anyja kísértetével, vérében az apja elleni haraggal Dorothea elég meggyőző volt, és győzött. Szülei három hét múlva átköltöztek az új lakásba, a házat pedig kiadták egy fiatal munkáscsaládnak.

Michónak nem volt könnyű megbarátkoznia az új lakáshelyezettel. Néhányszor megtörtént, hogy éjszaka részegen akart hazamenni, elvétette az utat és a régi házban kötött ki, az udvarra pisált, felnézett a csillagokra, és utólag semmire nem emlékezett. Annál inkább emlékezett rá a munkáscsalád, hogy háromszor is alva találtak rá a paradicsomágyásban. És hogy egyszer behatolt a házba, és ledőlt az alvó házaspár ágyára. E félreértéseket idővel azonban mind elsimították, és Micho megszokta az új lakást. Ebben döntő szerep jutott a felfedezésnek, hogy erkélyéről szívesen köpdösött le az emberekre vagy dobta le a cigarettacsikkeket, és hogy az alatta és fölötte lévő emeleteken elég szomszéd akadt, aki bármikor hajlandó volt inni vele egyet.

Dorothea szülei így most Sdravka lakásában laktak, Sdravka a fiával és az unokájával lakott, és mindenki elégedett volt az új lakáshelyezettel, legfőképp a kis Iskren, akinek nagyanyja mindennap a rendelkezésére állt. Szeretett a felügyelete alatt játszani, mert Sdravka nagymama gyakran elszundított, és akkor ő zavartalanul hintázhatott a nagy varrógépezet pedálján, turkálhatott a dobozaiban és ládáiban, vagy porcukorból kis dombokat építhetett a szőnyegen, azt képzel-

hette, hogy megjött a tél, és vele a hideg szél, amely végigsöpört a dombokon, a szél pedig ő volt, Iskren, és teli tüdőből fújt végig a dombokon. Iszonyúan erős szél volt, és aztán iszonyú erősen fájtak a fülei, ha nagyija felébredt, és csontos kezeivel megragadta. – Most majd még jobban fogod hallani a szelet – korholta, miközben a fülét húzta. Néha csak tette, hogy alszik, és elcsípte Iskrent, amint éppen arra készült, hogy kalapáccsal essen neki nagyanyja porcelánfiguráinak. Aztán megint hallotta a szelet, sírt, zokogott, és hüppögve fenyegetőzött, hogy elmeséli anyjának és apjának, milyen csúnya az ő nagyija, amit Sdravka csak nevetéssel nyugtázott. Ennyire csúnya volt. Iskrennek mégis tetszett, hogy vele töltheti a napokat. Ha az idő szép volt, ő pedig jól viselkedett, sétálni mentek. Parkokban sétáltak, dombokra kaptattak fel, és meglátogattak egy helyet, amelynek temető volt a neve. Úgy nézett ki, mint egy park, de nagyon csöndes volt, és hinták meg csúszdák meg körhinták helyett táblák, kereszték, angyalok és csillagok voltak benne kőből vagy vasból, amelyek ideálisak voltak bújócskára. Némelyik előtt gyertyák égtek, és Iskren szerette elfújni őket, ha úgy érezte, hogy senki nem figyel, mások előtt eledel hevert, amely a legkülönfélébb madarakat vonzotta oda, és civakodásuknak csak Iskren tudott véget vetni. A kőtáblák némelyikén emberek fényképei voltak, de akárhányat nézett végig, Iskren soha nem talált ismerős arcot közöttük. A legtöbbjüket még nagyanyja sem ismerte. És Iskren úgy döntött, hogy akkor ez az ismeretlenek parkja.

E halmok sírok voltak, és nem illett rájuk lépni és tiporni, mert emberek pihentek bennük. Ravasz emberek ezek, gondolta Iskren, mert nem az ágyukon pihennek, mint más emberek, hanem alatta, ráadásul az ő ágyaik alá be sem lehet lesni. Az egyik ilyen ember a nagyapja, Stanoj volt, aki, noha nagyanyja folyton beszélt hozzá, soha nem mert benézni az ágya alá, amit Iskren tökéletesen meg tudott érteni.

Csak néhány fényképet ismert róla, melyeket nagyanyja odahaza rejtegetett, és soha nem adott ki a kezéből, miközben megmutatta neki őket. A sírkövén viszont nem volt fénykép, és Iskren elhatározta, hogy egy nap odafesti nagyapját a kőre, és így szerez örömet nagyanyjának, mert észrevette, hogy mindig könnyes lesz a szeme, ha ezen a helyen időznek, ebben a csúszdák, hinták és körhinták nélküli parkban, telis-tele ismeretlenekkel.

Jól megértették egymást, ő és a nagyanyja, sok újat tanult és látott, amióta Sdravka velük lakott. A legszigorúbb titoktartás mellett még moziba is elvitte. Ez egy olyan hely volt, ahol fényes nappal éjszaka lett, és egy hatalmas lepedőn, amelyet vélhetőleg takarózásra szántak, óriásemberek bukkantak fel. És ahol Iskren mindannyiszor elaludt. Mikor felébredt, megint nappal volt, az óriások eltűntek, és nem maradt utánuk más, mint néhány apró, áttetsző csepp a nagyanyja orcáin, néha még ennyi sem. Néha nyom nélkül tűntek el, és csak a nappal maradt vissza, melegebben és vakítóbban, mint azelőtt valaha is. Várt rá a sok-sok csúszdájával, hintájával és játékával, várta, hogy Iskren megint hozzászokjon a fényhez, és minden kincsét megmutassa neki.

Egy ideje mindenki arról beszélt a házban, hogy hamarosan németül fog tanulni, és minél tarkábbak lettek a fák levelei, annál gyakrabban beszéltek róla. – Az unokám német óvodába fog járni – dicsekedett nagyija minden adandó alkalom-

mal a szomszédok előtt. Iskren, hogy tudatlanságát leplezze, félszegen lesütötte a szemét, de ámuló, elismerő és dicsérő pillantásaikat élvezte. A német tehát olyasvalami, ami mindenkinek tetszik, valami, ami közszeretetet vív ki, mihelyt tudja az ember. Valószínűleg anyja is csak arra vár, hogy megtanulja, és akkor ígéretéhez híven összes szeretetét megadja neki. De hogyan lehet ezt a valamit megtanulni? Ez a kérdés foglalkoztatta képzeletét, és számba vett mindent, amit már megtanult életében. Ezek a következők voltak: kanállal és villával enni anélkül, hogy a szája mellé menjen, triciklit hajtani, fogat mosni, egyedül vécére menni, kitörölni a popsit és az ágyban egyedül aludni. Így tehát azt képzelte, hogy németül tanulni olyan izgalmas, mint triciklizni, néha olyan félelmetes, mint egyedül aludni, néha pedig fárasztó, ám dicséretes, mint fogat mosni és popsit törölni.

Szeptemberben történt. Iskrent nagyon korán ébresztették, és mindenki odagyűlt köré, apja, anyja, nagyanyja. Anyja fehér inget adott rá, vadonatúj kék rövidnadrágot, amelyet tarka hőzentrágerrel biztosítottak, és vizes fésűvel fésülte meg.

Apja mellette állt és mosolygott, nagyanyja egy széken ült, és tanácsokat osztogatott. Iskrennek először kellett igyekeznie a reggelivel. Alig ette meg a mákos kifli felét, már indulnia kellett. Cserébe kis táskát akasztottak a vállára, benne egy almával meg egy szendviccsel. A táskán egy oroszlán képe volt, amely mintha őt védte volna. Derűs nap volt, de azért mégsem annyira derűs, mint amelyek mozi után vártak rá. Nagyanyja megállt a ház előtt, és integetett. Iskren visszaintegetett, és kis híján elszomorodik, ha nem vet egy pillantást a táskájára. De ott volt az oroszlán, amely elkísérte, megvédte, és engedte magát megsimogatni. Akkor apja bal, anyja jobb kézen fogta, és elindultak. Az utak frissen mosottak voltak, és ott, ahol tócsák képződtek, madarak gyűltek össze, és ittak belőlük. Iskren sajnos nem tudta elkergetni őket, mert a szüleivel ment. Egy saroképület előtt, rajta nagy ablakokkal, szülők és gyerekek színes seregletét pillantotta meg. A fiúk meg voltak fésűlködve, a lányok hajában csatok csillogtak, különböző színű masnik ragyogtak, vagy hajuk copfba volt szelídítve. Az összes gyereknek hasonló kistáska volt a vállán, mint Iskrennek, mind szótlan volt és gyanakvóan nézett, vagy elbújt a szülei közé. Csak két lány vihorászott a sárga házfal mellett, ők nyilvánvalóan ismerték egymást. A csoportból kivált egy asszonyság, és elébük jött. – Jó reggelt, Mladenov elvtárs. Nagyon örülök, hogy az önök gyereke a mi óvodánkba fog járni. Ő az? – kérdezte.

Igen, ő volt az, és hirtelen elszomorodott, az oroszlán már nem védte meg, és a szülői kezek elérhetetlen magasságba emelkedtek. Szülei valahol odafenn az asszonysággal beszélgettek, akinek láthatólag az volt a feladata, hogy az összes gyereket bezárja. Szóval ahhoz, hogy németül tanulhasson, először bezárják az embert. És Iskren már nem is akart németül tanulni.

– Hogy hívnak? – kérdezte az asszonyság. – Iskrennek.

– Jól fogod érezni magad nálunk, Iskren. Most gyere velem. – Én otthon is jól érzem magam, mondta, de észrevette, hogy szülei már menni akarnak. – Haza akarok menni, mama – bömbölte hangosan. Anyja visszajött, letörölte könnyeit, és elmagyarázta neki, hogy milyen szép és vidám az óvoda, és hogy délben jön majd a nagy, hogy hazavigye, és addig már nincs is olyan sok idő.

Aztán megkérdezte Iskrent, hogy szeretne-e örömet szerezni neki, mert ha igen, akkor legyen jó és szorgalmas, és menjen oda bátran a többi gyerekekhez, mert ha jó és szorgalmas és bátor, ő is még jobban fogja szeretni. Iskren örült volna ennek a szeretettöbbletnek, és odament a gyerekekhez, akik ugyanolyan elkeseredetten léptek be az idegen házba, mint ő. Egyesek még az orcáikat törölgették, mások némán figyelték, hogy mi zajlik körülöttük. Iskren könnyeit már letörölték, így hát figyelt. Mindenkit egy nagy helyiségbe tereltek, amely két részből állt. Az egyikben sok kis szék volt, a másikban kis asztalkák és rengeteg játék. Sajnos mindenkinek helyet kellett választania valamelyik széken. Iskrentől jobbra egy szőke, rövid hajú lány ült le, akinek a homloka fölé katicabogár alakú hajcsat volt tűzve. – Engem Lenának hívnak, és ki nem állhatom a sírást. Téged hogy hívnak?

Iskren megmondta a nevét. – Akarsz a barátom lenni?

Iskren nem tudta, de beleegyezett. Azután az asszonyoság erős hangját hallották. Elmagyarázta nekik, hogy ő az óvónőjük, Pischmanska elvtársnő, és hogy együtt fognak németül tanulni, hogy a „Dobro utro“-t németül úgy mondják: „Guten Morgen“, és hogy erre hogyan kell felelni. – Guten Morgen, Kinder – mondta hangosan.

– Guten Morgen, Genossin Kindergärtnerin – felelte a gyerekek fele, akikhez Lena hozzátartozott, Iskren viszont nem, mert Lena katicabogara minden figyelmét lekötötte. Az óvónő elvtársnő azonban addig ismételte, míg mindenkitől hallotta a választ. Aztán elmagyarázta, hogy akinek vécére kell mennie, emelje fel a kezét, és mondja azt: „Ich muß hinaus“. Alighogy elismételte a mondatot, Lena felemelte kezecskéjét, és kiment. Iskrennek iszonyúan hosszúnak tűnt ez az idő, már-már elpityeredett, de aztán kinyílt az ajtó, és Lena csillogó szemmel jött vissza. – Fontos mondat, meg kell jegyezned – mondta, miután leült mellé. Az óvónő elvtársnő ezalatt különféle képekre mutatott, amelyek a táblán függtek, és Iskren nyugtalanul fedezte fel, hogy németül mindennek, amit ismer, más neve van. Még a nyulakat sem nyulaknak hívták, még a katicabogaraknak sem katicabogár volt a neve. Ebben a szobában az egész kinti világ más nevet viselt, és ettől megijedt. Felemelte a kezét. – Ich muß hinaus – mondta. Ment, pisilt, megbizonyosodott, hogy a vécé, a mosdótál, a víz nem változott, és valamivel nyugodtabban ment vissza. Ott azonban már a napot, a holdat és a csillagokat is máshogy hívták. Csak Lenát hívták továbbra is Lenának, őt pedig továbbra is Iskrennek, és ez volt az egyetlen bizonyossága. Tőle balra Anton ült, aki mindezt még kevésbé értette, és akit mindenki kinevetett. De aztán jött a szünet, és sokan megtapasztalták, hogy nem volt jó Antont kinevetni, Anton ugyanis nagyon erős volt. Néhány gyerek már a földön feküdt, egy ing már elszakadt, Anton már az egyik fiú mellén ült, pofonokat osztott neki, és maga nevetett. Iskren már azt gondolta, hogy ez is a némettanulás része, de akkor Pischmanska elvtársnő beavatkozott és kijelentette, hogy kinevetni valakit és verekedni valakivel nagyon csúnya dolog, és hogy mostantól mindenki, aki ilyet csinál, meg lesz büntetve.

A szünetben minden gyerek a táskájába nyúlt, és kivette belőle a reggelijét. Iskren a magáéban az ígéretnek megfelelően egy vajas kenyeret és egy almát talált. Lena a magáéból egy csokoládét vett elő, és olyan élvezettel kezdte maj-

szolni, hogy Iskren az almáját és a kenyerét is elfelejtette. – Kéred a felét? – kérdezte Lena csámcsogva. Iskren kérte. Lena cserébe az egész kenyeret követelte, de Iskrent ez egyáltalán nem érdekelt. – A táskámban van egy kiskutya – suttogta Lena –, akarod látni?

Iskren semmit a világon nem akart jobban látni.

– Előbb azonban meg kell kérdeznem, hogy van-e kedve bemutatkozni neked. Ő már csak ilyen.

Lena körülnézett, résnyire kinyitotta a táskát, fél szemmel belelesett, sűgött valamit, megint becsukta a nyílást, és közölte, hogy a kutya éppen el van foglalta, de egy más alkalommal biztosan sikerűlni fog. A szűnet után mindannyian egy közös játékot játszottak, elénekelték egy dalt, és már dél volt. Kint az utcán néhány szűlő várakozott. Sorra jöttek a gyerekekért, de amíg Lena mellette volt, Iskrent ez nem érdekelt. Ekkor azonban Lena anyja is megjött, egy második Lena, mindössze nagyobb termettel és hosszabb hajjal. – Köszönj el a barátodtól. – Lena elköszönt és ment, hátra sem nézett. Iskren úgy érezte, hogy becsapták és elhagyták. Senki nem jött érte, senki nem gondolt rá, és továbbra is ott kellett maradnia egy világban, ahol mindennek más volt a neve. Pischmanska elvtársnőnél már csak ő maradt meg két másik gyerek. Iskrennek már-már remegett a szája, de akkor meglátta nagyanyját, amint botjára támaszkodva jött feléje. – Nagyon lassú vagy – mondta neki durcásan.

Egész délután két vágy harcolt benne, a vágy, hogy soha többé ne kelljen németűl tanulnia, mert e német nyelv annyira megváltoztatta a világot, hogy egyszerűen fárasztó és ismeretlen lett, ismeretlenebb még azoknál is, akik a temetőben fekűdtek, meg az a vágy, hogy Lenát viszontlássa. És ez a vágy erősebb volt, még az elváltozott és ismeretlen világnál is erősebb.

Iskren most már örömmel ment óvodába. És már nem haragudott, ha nagyanyja elkésett, és ha így történt, elfoglalta magát a szobában lévő játékokkal, amiket csak akkor kapott meg, ha németűl meg tudta mondani a nevűket. De már nem félt a német nyelvtűl és a gonosz varázssal elváltoztatott nevektűl, mert már mindet kitalálta. Még Elisabeth Pischmanska elvtársnőt is megszerette, akinek loknis barna haja, furcsa szeművege és hegyes, örökké szortyos orra volt. Éppen ez a pirosló keretbe foglalt orr tetszett neki annyira. Mint minden gyerek, ő is tudta, hogy Pischmanska elvtársnő Ausztriából származik, több mint húsz éve hozzáment egy bolgár férfihoz, idáig követte, és azóta egyszer sem látta a hazáját. Azt viszont Iskren sem tudta, hogy Pischmanska elvtársnőt egy nap, mikor honvágya már elviselhetetlennek tűnt, erős nátha támadta meg, amelytűl teljesen soha többé nem szabadult.

És minél erősebb volt a honvágya, annál erősebb volt a náthája is. Iskren nem tudhatta, hogy Pischmanska elvtársnő azért is volt különösen kedves hozzá, mert segítséget remélt Mladenov elvtársától, hogy végre kiutazási engedélyt kaphasson. Ilyesmirűl azonban senkinek sem kellett tudnia, a legkevésbé Iskrennek.

– Mindennek két különbűzű neve van. Csak nekűnk nincs. Ez nem igazságos. Nekűnk is lehetne egy olyan nevűnk, amelyet csak mi ketten tudűnk. Neked Koko lesz a neved, nekem pedig Lili. Mostantűl, ha Lenának szűlítász, nem fogok válaszolni. Egyetértesz, Koko? – javasolta Lena egy nap. Iskren egyetértett,

igazában mindennel egyetértett, amit Lena, most már Lili, javasolt neki. Lehetett bármilyen ötlete, uzsonnázhatott a szünetben bármit, Iskren szemében minden jobbnak és kívánatosabbnak tűnt, mint amije neki volt. A szüneteket kiváltképp élvezte, mert Koko és Lili olyankor teljes nyugalomban társaloghattak és cserélhettek titkokat. Igaz ugyan, hogy a szüneteket továbbra is Anton uralta, aki a leggyorsabban falta be reggelijét, hogy a legtovább játszhasson vagy lebirkózza a neki ellenszegülő gyerekeket, amiért sokszor kellett arccal a fal felé állnia, hogy viselkedéséről elgondolkodjon. Ő azonban nem gondolkodott el róla, inkább próbálta billegetni a fülét, amit egyedül csak ő tudott. Iskren, hogy Kokónak és Lilinek több nyugalma legyen, mindig felajánlotta Antonnak a reggelijét, ami remekül működött, Lilinek azonban nem tetszett.

Lili nagyrabecsülését merő véletlenül vívta ki Iskren. A tanítónő egy nap megkérdezte, hogy ki hol sétál a legszívesebben, és minden gyereknek németül kellett válaszolnia. Amikor Iskren került sorra, közölte a tanítónő elvtársnővel, hogy nem tudja németül a szót. – Akkor mond bolgáru! – biztatta az óvónő. – Én legszívesebben a temetőben sétálok – jelentette ki Iskren. – Biztos vagy benne? – kérdezte csodálkozva a tanítónő.

– Biztos – erősítette meg Iskren. – Hát jó, ezt a szót úgy mondják...

A szünetben aztán nagyon jó volt hozzá Lili. Egész reggelijét neki ajándékozta, és már-már megmutatta neki a táskájában hordott kutyáját, ha az nem vált volna éppen láthatatlanná, a kutya ugyanis bármikor képes volt erre, amiért Lili most meg is korholta. – Koko, én még soha nem voltam temetőben. Egyszer elviszel magaddal? – kérdezte. Koko semmi jobbat nem tudott elképzelni, mint hogy Lilivel bújócskát játsszon a temetőben. Boldog volt. Végre ismert valamit, amit Lili nem. – Elfújunk majd egy csomó gyertyát – mondta. Lili elégedetten mosolygott. A szünet után nagyon vidám játékot játszottak a gyerekek. Körbe álltak, és megfogták egymás kezét. Középen állt Iskren, a körön kívül Anton. Iskren volt az egér, Anton a cica. – Maus, Maus komm heraus – kellett Antonnak mondania – nein, nein, komm herein – válaszolnia Iskrennek. Anton ezután megpróbálta áttörni a kört, a többi gyereknek pedig meg kellett akadályoznia. Mikor Antonnak végre sikerült bejutnia a körbe, Iskren kibújt, így most már nem állta meg helyét az addigi mondóka. Anton nem értette, hogy miért, és más gyerek vette át a szerepét. Ez így ment egészen ebédig, és nem egy egérből zsákmány lett. A gyerekek boldogok voltak, Pischmanska elvtársnő pedig egyszer sem fújta orrot.

– Nagyi, menjünk a temetőbe – mondta Iskren, mikor Sdravka érte jött.

– Nagypád nagyon fog örülni, ha németül mondasz neki valamit – felelte Sdravka. Vártak a buszra, aztán felszálltak, benzint szagoltak, kiszálltak, és máris a temetőben voltak. Hideg, da napfényes novemberi nap volt. A legtöbb fa és bokor már lerázta leveleit. Most ott heverték a fasorokban, letompították a lépteket, tovább tágították a csönd körét, és telt, egyhangú szagot küldtek kíséretül. Se légy, se darázs nem zümmögött már, tücsök se ciripelt, és gyík se melegedett a köveken. Az Iskren által korábbról ismert madarak közül sem volt meg már mindegyik. Csak a szürkék meg a feketék maradtak. És mindegyiknek két neve volt. Nem ismerte mindegyiket, de tudta, hogy lennie kell második nevüknek, hiszen még neki is van: Koko! És ez a név nagyon tetszett neki. Csak azoknak,

akik a földben feküdtek, nem volt második, csak egyetlen egy nevük. Ott állt kőbe vésvé, és már nem lehetett megváltoztatni. – Nagyi, mi van erre a kőre írva? – kérdezte Iskren. Sdravka megállt, megnézte, válaszolt. – És ezen a keresztben? – folytatta Iskren, nagyanyja pedig válaszolt neki, botjával egyenként rámutatva minden betűre. – Ez egy A, ez meg egy S, ez egy E, ez egy N – mondta. – Ez itt még egy A és még egy B, itt egy C – mutatta most Iskren, miközben szaladgált a sírok között. Aztán kisujját a kivésott betűkbe dugta, követte a formát, és megpróbálta a földbe rajzolni. – Ez egy S, ugye, nagyi? – tudakolta. Sdravka azonban már a férjével beszélt és nem figyelt, így hát Iskren lerajzolt még egy betűt.

– Stanoj, most nagyon nagy meglepetésem van a számodra. Itt van Iskren unokád, és németül akar mondani neked valamit. Vigyél el nagyapához, mondta, németül akarok beszélni veled. Képzeld csak el, ő a legkisebbik, és már okosabb, mint te. És hogy gondolsz rád! Nem csodálatos?... Gyere, Iskren, mondj valamit a nagyapádnak németül – szakította félbe Sdravka Iskren foglalatosságát. Iskren piszkos kézzel odaállt a sír elé, egy ideig zavartan meredt a kőre, aztán azt mondta: – „Maus, Maus komm heraus“, neki pedig most azt kell felelnie, hogy „nein, nein, komm herein“ – fordult nagyijára felé.

– Ne várj a válaszára. Én se várok. Beszélj csak tovább – mondta Sdravka. Iskren pedig beszélt tovább, és elmondott minden szót, amit németül tudott, és mikor elfogytak, újakat talált ki.

– Hallod, Stanoj, hallod, micsoda unokánk van nekünk? Gyönyörűség ránézni. Legyél veled te is boldog, jó párom.

Sdravka hangja elhalkult, és Iskren már nem hallotta, hogy mit mond. Láta, hogy a betűk között, amiket a földre írt, egy giliszta tekergőzik, és széttaposta.

– Hol piszkoltad így össze a kezedet? – kérdezte Sdravka. Iskren a betűkre mutatott, és Sdravka elolvasta férje nevét.

Még néhány látogatás a temetőben, és Iskren ismerte a bolgár ábécét. Még néhány, és tudott olvasni, egy nap pedig, éppen leesett az első hó, rájött, hogy minden szót, ami eszébe jut, vesszővel a hóba tud karcolni. E csúszdák, hinták és körhinták nélküli helyen, ezen az ismeretlenekkel teli helyen Iskren megtanult írni-olvasni. Hol tanulhatott volna meg jobban, mint ott, ahol mindenkinek csak egy neve volt, ahol a betűk olyan biztosan és mélyen ültek a kövekben, hogy bármikor találkozhatott velük, és bármikor megérinthette őket az ujjával. És ahol nem törölték le őket, és a hóval sem olvadtak el.

Sdravka nagyon örült ennek, mert a moziban most már nem kellett gyötörnie a szemét, és Iskrennel felolvastatta a feliratokat, ami sok nézőt idegesített, Sdravkának pedig veszekednie kellett velük, és néha elszalasztott valamennyit a filmből, de még ezt is szívesebben választotta, mintsem hogy adósuk maradjon. A teremben azonban rendszeresen akadtak olyanok is, akik csak lassan, vagy egyáltalán nem tudtak olvasni. Az ilyenek pedig odagyűltek kettejük köré, és hálásan füleltek Iskren szavaira, amit Sdravka széles mosollyal és büszke pillanattal figyelt.

Lili befolyása e sikerek ellenére sem szűnt meg Iskren fölött, és mihelyt belépett az óvodába, Iskren újra Koko volt, és nagyon boldog. Lilinek egyszerűen

mindent elhitt. Elhitte, hogy apja úrhajós, és Lili már kétszer járt vele a holdon, ahol egy barátnője is van, aki a köldökén át beszél. Elhitte, hogy Liliék házában van egy szoba, Lili apjának a dolgozószobája, ahol minden a levegőben lebeg, és ahol Lili szívesen festeget a mennyezetre. És bár még egyszer sem látta, még mindig szilárdan hitte, hogy Lili a táskájában egy kutyát rejteget. És mikor egy nap Lili közölte vele, hogy holnap már nem tud óvodába jönni, mert aznap éjjel meghal, Iskren ezt is elhitte, és egész nap szomorú volt, és bizalma még akkor sem rendült meg, mikor másnap épségben látta viszont Lilit. Mert mindenre volt magyarázat, és Lili mindig a legszebbeket tudta anélkül, hogy egyetlen másodpercig gondolkodott volna.

Lili egy nap kis könyvet hozott magával, benne sok-sok képpel, és a szünetben felolvasott belőle Iskrennek. Iskren elvette a könyvet, belenézett, és látta, hogy abból, amit hallott, egy szó sincs benne. Ebből azonban nem arra következtetett, hogy Lili nem tud olvasni, inkább elhitte, hogy minden könyv még egy sokkal szebb történetet is rejteget a megszokott betűk mögött, és ahhoz csak Lilinek van hozzáférése. Ez pedig még pótolhatatlanabbá és csodálatraméltóbbá tette Lilit, mint addig bármikor is.

Adamik Lajos fordítása

Wolfgang Müller-Funk

Vándorúton

Dimitré Dinev *Angyalnyelvek (Engelszungen)* című regényéről

1. A családregény visszatérése

Az utóbbi években a családregény műfaja – elsősorban a reprezentatív regények körében – újraéledt. Amitav Goshs *Der Kristallpalast* ('A kristálypalota') című regényére gondolok, ami Burma utóbbi néhány évszázados történelmét tekinti át egy család történetén keresztül, vagy Julia Franck (*Die Mittagsfrau* – magyarul 'Miért nem küldtél az angyalok közé?'), Siri Hustvedt (*The Sorrows of an American* – 'Egy amerikai szenvedései') és Michael Köhlmeier (*Das Abendland* – 'Napnyugat') sikeres regényeire. Vagy Esterházy Péterre, aki öntörvényűen saját szerteágazó arisztokrata családján keresztül ábrázolja Magyarország történetét (*Harmonia Caelestis*).

Családregénynek átmenetileg azt a regényt fogom nevezni, ami legalább három generáció horizontját fogja át – nagyszülők, szülők és gyerekek –, továbbá a rokonok és barátok körét is felöleli. Mint Dimitré Dinev *Engelszungen* ('*Angyalnyelvek*') című regénye, ami Bulgária történetének a két világháború közötti időszakkal kezdődő, a szocialista realizmuson átívelő, 1989-ig tartó korszakát tekinti át az ország második legnagyobb városa, Plovdiv két családjának történetén keresztül.

A huszadik század német nyelvű irodalmának két fontos szerzője is írt reprezentatív értékű családregényt: természetesen Thomas Mann *A Buddenbrook ház* és Heimito von Doderer *A Strudlhof-lépcső* és *A slunji vízesés* című regényeire gondolok, amik a maguk módján mércét állítottak a műfaj követői számára.

Nyilvánvalóan a társadalmi regények esztétikai logikájával áll összefüggésben az a törekvés, hogy az irodalom egy bizonyos társadalmi konstelláció térnyerésének médiumává váljon. A család és a falu nemcsak bizonyos anakronisztikus vonásokban hasonlítanak egymásra, hanem abban a körülményben is, hogy teljességet kívánnak ábrázolni, egy egész világot mutatnak be kicsiben, és ezáltal az ábrázolhatatlant, a modern társadalmat teszik láthatóvá annak minden elvont és bonyolult tendenciájával együtt. A családregény azt hiteti el velünk, hogy a teljességet ábrázolja, egy kultúrát, egy társadalmat en miniature, méghozzá megkettőzve: egyrészt olyan metaforikus képként, ami a társadalom komplex struktúráit a család konkrétan megragadható belső viszonyaira fordítja át, másrészt

metonimikus-kauzális vagy szinekdochikus-szerves részként.¹ Ez két különböző, bár egymást átfedő, ábrázolási mód, melyek különböző olvasói stratégiákat feltételeznek. Valószínűleg a metonimikus az izgalmasabb és feszültségterhesebb, mert egyfajta különbségtételt tesz lehetővé az ábrázolható rész és az ábrázolhatatlan egész között.

Ez a logika nagyjából megfelel annak a realizmuskoncepciónak, amit Lukács György képviselt a hegeli esztétika hatása alatt Brechtrel és másokkal szemben.² Marxista nézőpontból a család tűnt a visszatükrözés legalkalmasabb tárgyának, a család jól megjeleníthető volt úgy, mint a társadalom válságainak és ellentmondásainak tükre.

Dínev regényében két családról van szó, amik – a világháború utáni osztrák és német állapotoknak megfelelően – kiscsaládok voltak. Ez a kispolgáriság egyébként már Joseph Rothnak feltűnt a szovjet forradalom utáni társadalomban.³ Történetük – és ez teszi a regényt műfajának klasszikus képviselőjévé – három generációt ölel fel, a három generáció élete a világháborúk előtt kezdődik és a jelenkorig tart. A két család családfája az olvasó tájékozódásának megkönnyítése érdekében megtalálható a regény függelékében. Először is ott található a kommunista időkben felettébb privilegizált Mladen Mladenov családja. A tulajdonukban lévő vendéglő lehetővé teszi a fiú oktatását és gyors felemelkedését az új rendszerben. Mladen, aki a kommunista ranglétrán egyre magasabbra kerül, tulajdonképpen Isabellát, a nagyvilági életet élő, hivatalosan nem létező elit prostituáltat szereti, de Dorotheát, a mérsékelt tehetséges színésznőt veszi feleségül, aki nagyon szerény viszonyok közül jött. A szocialista realizmusnak is megvannak a maga társadalmi különbségtételei. Kettejük házasságából születik egy fiú, Iskren, a regény két főhősének egyike – az orosz forradalom történetének alapos ismerői számára bizonyára feltűnik az Iskolára, Lenin folyóiratára tett utalás.

A másik, társadalmilag szintén jól szituált, de jelentős mértékben alulpozicionált család ura is kommunista funkcionárius, aki lépésről lépésre emelkedik feljebb a kommunista titkosszolgálati karrier létráján. Jordan a korlátolt, furfangos és brutális falusi embert testesíti meg, míg apja egy tévedésből partizánná vált férfi, nagyapja pedig pópa. A polgárőr egy szóke kalauznóval házasodik össze, akinek polgári családja a kommunizmus idejében kegyvesztett lett. A testvéreket is figyelembe véve a két családban összegyűlik a modern társadalom teljes szociális spektruma.

A docens elvtárs egy régi fakó, rendszerellenes újságot használt WC-papírnak. A groteszk egy olyan rendszer jellemzésére szolgál, amelyben önkény, nyárspolgárság, képmutatás és butaság uralkodik. Kísértést érez az ember, hogy Joseph Rothnak a forradalom utáni Oroszország jellemzésére szolgáló „nyárspolgármunkás” képletét alkalmazza az 1945 utáni Európa kommunizmusára, ami itt Bulgária példáján keresztül jelenik meg.

1 Wolfram Groddeck: Reden über Rhetorik. Zu einer Stilistik des Lesens. Frankfurt/M.-Basel: Stroemfeld/Nexus, 1995, 205–220. o. és 233–267. o.

2 Lukács György: „Es geht um den Realismus”. In: Das Wort, 3:6 (1938), 112–138. o., 192–230. o.

3 Joseph Roth: Gesammelte Werke 4 kötet. Köln: Kiepenheuer & Witsch, 1975, 3. kötet, 971. o.

Ha a Mladenov család az ország polgári hagyományát eleveníti fel, akkor az Apostolov család a kispolgárit. Család- és otthontalan azonban Miro, akinek fogantatása Mária szűz fogantatásának megfordításaként értelmezhető. Miro egy a kommunizmusban letartóztatott nőnek és egyik őrének, aki mind a kommunizmus, mind a későbbi posztkommunista kora kapitalizmus alvilágának ura volt, törvénytelen fia. Különös folytonosság. Miro a gyökértelen és gyökértelenné tévő ember a regényben, még ha a Bécsi Központi Temetőben végzi is egy emléksírban: „»Szűzen fogantam«, szerette származásáról mondani, de még jobban szerette szidni azokat, akik érdeklődtek efelől, mert szidalmazni minden nyelven kiválóan tudott. Valójában Újvidék börtönében szülte az anyja, ami valóban csodával volt határos. Mert csak kövek, vas és asszonyok voltak körülötte. Néha még megérintette az eső, néha a szél. Ezen túl látszólag senki. Így hát csak néhány nagyon magas beosztású hivatalnok jött szóba. Mivel azonban maga sem tudta, melyik ejtette közülük teherbe, a legmagasabb rangú mellett döntött.”⁴

A jugoszláv Miro, ha ezt a logikát követjük, az új időszak üdvözítője, a sírhelyéhez elzarándokló prostituáltak és otthontalanok istene, isten és Mária fiának hibrid változata, korának gyermeke, aki Ödön von Horváth szavával élve „tulajdonképpen sokkal idősebb, különösen lelkileg”.⁵ Gyermeke, perverz anygala egy olyan kornak, amely még ezer szálon kapcsolódik a kommunizmushoz, és mégsem ennek a kornak a gyermeke már, hanem egy átmenetnek a korán tönkrement fia, míg Iskren és Svetljo, a kommunista családi házak fészekahagyója az áttelepülést végül mégis átvészeli – az anyagnak köszönhetően.

A regény felépítése teljes mértékben egy kettős családi történet logikáját követi. Ahogy a fejezetek sematikus áttekintése is mutatja:

Miro: Miro élettörténete a 2000 szentestéjén bekövetkezett haláláig. A cselekmény helyszíne: Bécs.

Svetljo: Svetljo, a fiatal, munkanélküli, anyagilag lerobbant bolgár menekült a bécsi Praterben bolyong és elmegy Miro sírjához a Központi Temetőbe. Időpont: 2001. 12. 30., szilveszter előtt egy nappal.

Iskren: Iskren, a fiatal, munkanélküli, anyagilag lerobbant bolgár menekült a bécsi Praterben bolyong és elmegy Miro sírjához a Központi Temetőbe. Időpont: 2001. 12. 30., szilveszter előtt egy nappal.

Svetljo: Svetljo születése Plovdivban, visszapillantás a család történetére.

Iskren: Dorothea Mladenova halvaszülése, Iskren születése, 1968-ban. Visszapillantás a család történetére.

Svetljo: Gyermeke- és fiatalkor, az Apostolovok családtörténete.

Iskren: Gyermeke- és fiatalkor, a Mladenovok családtörténete.

Svetljo: Fiatalkor, szexuális szocializáció, az Apostolovok családtörténete.

Iskren: Fiatalkor és szexuális szocializáció.

Svetljo: Tanulmányok és szerelmek, a család hanyatlása.

4 Dimitré Dinev: Engelszungen. Bécs: Zsolnay, 2003, 8. o.

5 Ödön von Horváth: Ein Kind unserer Zeit. Gesammelte Werke. Szerk. Traugott Krischke. 3. kötet. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1970, 7. o.

Iskren: Tanulmányok és szerelmek, az apa halála, megérkezés Bécsbe.

Svetljo: Katonaság, elhagyja Bulgáriát és megérkezik Traiskirchenbe.

Miro: Svetljo és Iskren Miro sírjánál állnak és megtalálják azt a helyet, ahol eltölthetik a szilvesztert.

Párhuzamos szerkesztés, kerettörténet, ismétlés, egybeesés és keresztezés a legszembeötlőbb elbeszélői technikák ebben a párhuzamos családregényben. Az 1968 és 2001 között játszódó tulajdonképpeni cselekményt, ami helyenként a világháborúk előtti időszakra is visszanyúlik, időben keretezi az első, illetve második és az utolsó fejezet, amelyek 2001. december 30. és 31-én játszódnak. A két család közötti kapcsolat rendszeresen felvillan, az apák találkozásában a plovdivi kórházban, ami egy anonim politikai harcba torkollik, az apák és a fiúk feleségeiben (Isabella, Lena, Radost), Svetljo és Iskren anyjának zavaros találkozásában, valamint a regény végén, 2001 szilveszterén Bécsben. Svetljo és Iskren Központi Temetőbe tett látogatásában pedig egy fiatalkori rituálé ismétlődik meg (például mikor Svetljo nagyanyjával a temetőbe megy, ahol a nagyanya halott férjével beszélget).

A progresszív életstílussal kiegyezett család először is azért tűnhet anakronisztikusnak, mert itt genealógia, identitás, hagyomány és ezekkel együtt térbeli zártság jellemző. De ahol a család válságba jut, ahol hanyatlása a marxista-leninista társadalmi rendszer összeomlásával esik egybe, ott feloszlása a társadalmi szétesés látéletévé válik. Ez legalábbis az egyik lehetséges olvasata Dinev regényének, amit a két apa egyike, a nagyérdemű elvtárs, Mladen Mladenov, a helyi pártvezetés főnöke mond ki: „Így beszélt Mladenov elvtárs, aki a kommunizmust akarta építeni, és ehelyett egy háromemeletes házat épített. És amit mondott, félelmet ébresztett benne, mert a kommunizmus valójában hasonlított egy házhoz, és ki garantálja, hogy az is, ha egy napon felépül, nem áll-e majd üresen, és nem érzi-e magát az ember olyan egyedül benne, mint Mladen érezte magát a házában. Nem, Mladenov elvtárs nem beszélhetett így magának, mert ő volt a párt erkölcsi példaképe. És ennek az erkölcsi példaképnek volt egy felesége, aki a bolondok házában ült, egy fia, akit egyre idegenebbnek érzett, egy bátyja, aki számára nem volt mondanivalója, egy nővére, akivel nem akart találkozni, egy apósa, aki illegális üzleteket folytatott, és aki halállal fenyegette, és maga pedig már azóta nem nevetett, mióta nem kopogtathatott többé azon az ajtón, amin Isabella névtáblája függött.”⁶

A két család, és ezáltal az általuk képviselt értékek összeomlása és az ország gazdasági és politikai széthullása egymással szervesen összefüggnek. A két főhős szocializációjának vége kéz a kézben jár annak a társadalmi rendszernek a felbomlásával, ami számára nevelték és képezték őket. Az ezzel összefüggő konfliktusok a családon belüli harcként jelennek meg, ahogy az orosz irodalomból, de a német expresszionizmusból is ismerjük: az apák és a fiúk közötti harcként. Hogy a fiúk nem hisznek már az apjuknak, és a családi problémákért is őket teszik felelőssé, a modern kornak ez az ismerős generációs konfliktusa itt

⁶ Dimitré Dinev: Engelszungen, 366. o.

szinte automatikusan összekapcsolódik a kommunista rendszer hanyatlásával. Mladen, az apa hazug élete, aki életének minden eseményét, még a házasságát is, pontosan kiszámította és megtervezte, egybecseng annak az államnak a hazug rendszerével, ami egy társadalmi utópia helyett egy nyomorult, hazug és nyárspolgári spiciállamot hozott létre. Az apa által üzött családi tervgazdálkodás – ez lenne a metaforikus olvasat – ugyanúgy csődöt mondott, mint az állami, melynek hű reprezentánsa az apa. Jordannak, Svetlo apjának, a bolgár stázi-funkcionáriusnak, aki végül jelentéktelen ellenőrként dolgozik, majd nyugdíjas-ként Rhodopenben végzi, úgy a társadalmi életben – és ez lenne a metonimikus olvasat –, mint a családban vér tapad a kezéhez, és még azt sem lehet tudni, hogy valaha fény derül-e bűnösségére.

2. Család és kollektív emlékezés

Figyelemre méltó Dinev regénye a bolgár közönségre nézve, amennyiben a regény egy kollektív emlékezési folyamat médiumaként is olvasható.⁷ Ugyanis több mint tíz évvel a bolgár kommunizmus bukása után – a könyv 2003-ban jelent meg – és majdnem húsz évvel a berlini fal lebontása után a szocialista realizmus végérvényesen a múlté lett. A saját privát élettörténet összekapcsolódik azzal a kérdéssel, hogyan kell és lehet emlékezni, a nemzeti szocializmushoz és a fasizmushoz hasonlóan, a nemzeti és európai múlt ezen szakaszára. Ahogy a közép-európai és baltikumai múzeumok és emlékhelyek körüli viták jól mutatják, összebékíthetetlen vélemények állnak itt egymással szemben: megtalálható a sötét, kvázisztaálinista totalitarizmus diagnózisa, ami különösen az ötvenes évekre volt jellemző, vagy a diktatórikus modernizálás képe, de a felsőbb irányítású szociális állam viszonylag enyhe elképzelése is, ami a nyugati-kapitalista szociális állammodellek számára nem teljesen idegen. A regényben mindenütt megtalálhatóak ezek a modellek, egy családregegy irodalmi műfajában tényleg nem szükséges döntenünk közöttük. Jordan Apostolov titkosszolgálati hivatalnok alattomos módszerei vagy Mladenov KP-funkcionárius politikai megoldásai például a totalitárius rendőrállamot elevenítik fel, míg a fekete-tengeri nyaralás inkább a szocialista körülményekre jellemző privilegizált, államilag szervezett és szociálisan biztosított nyugodt és biztonságos életet tükrözi. Átszövi a regényt a nevetséges és groteszk, ami többek között az igény és a valóság közötti ellentmondásból adódik. Annak a benyomásnak felel meg, ami egy mai látogatóban alakulhat ki egy az ötvenes évek szocialista kultúráját bemutató kiállításon. Ez a groteszk könnyen eltakarja azt a kegyetlenséget, ami az önbecsapási akciók mögött húzódott.

Ha egy olyan regényt, mint Dinev *Engelsungenét* kettős értelemben – a bolgár és a német nyelvű, illetve európai olvasó szempontjából is értelmezett – emlékezés médiumaként értelmezzük, akkor az értelmezés szorosan összefügg a családregegy műfajával. Mert a regény azt dolgozza fel, amit Maurice Halbwachs

⁷ Jan Assmann, Tonio Hölscher (szerk.): Kultur und Gedächtnis. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1988, 9–19. o.

társadalmi emlékezetnek nevez, és ami az egyéni emlékezés kereteit is megadja. Egy kommunikálható generációs emlékezetéről van szó, ami az érintett generáció emlékezetéhez kapcsolódik, és normális esetben azokat a generációkat öleli fel, amik egy családot tesznek ki. Ettől Halbwachs joggal elhatárolja a történeti emlékezetet, ami nem nyugodhat (még) élő emberek emlékezetén. „Nem a tanult, hanem a megélt történelem képezi emlékezetünk alapját”⁸ – de ez a megélt kollektív emlékezet egy család életére vonatkozik. Ennyiben vonzó médium a családrege a Halbwachs-féle kollektív emlékezet tekintetében, hiszen esztétikailag elidegenített, megélt emlékekre épül. Dinev azzal erősíti ezt meg, hogy a regényt két nagyanyjának ajánlja, akik ezáltal közeli kapcsolatba lépnek a regénybeli két nagyanyával.

A regény esztétikai konfigurációja annak, amit oral historynak nevezünk. Nem lehet semleges, mert az egész családot érinti a fájdalmas történet. Különösen a megélt emlékezetben játszik nagy szerepet a szégyen és a személyes büntudat – ezt ismerjük a német és osztrák áldozatok és tettesek örökösivel folytatott beszélgetésekből.

Lenyűgöző Dinev regényében, hogy a saját abszurd múltjának kényelmetlen kérdéseit nem kerüli meg, a bűnt nem másokban keresi. A bűnösök a saját családjában is ott vannak, megnevezi a tetteseket. A férfiak a bűnösök, míg az asszonyok, a feleség és Isabella, az alacsonyrendű szerető, egyéni szinten áldozatok. Hozzájuk társulnak a politikai áldozatok, a kommunista apák áldozatai. Mikor Svetljo apja a török kisebbség bulgarizálásában vezetőként vesz részt, azt mondja neki apja, azaz Svetljo nagyapja: „Ahelyett, hogy a szabadnapjaidat élveznéd és a fiaddal töltenéd az időt, idejössz, és arra kényszerítesz embereket, hogy változtassák meg a nevüket. Milyen ember az, aki ilyet csinál? Hogyan néztek ezeknek az embereknek holnap a szemébe... A feleségednek igaza van, hogy elhagyott téged. Beteg vagy. Valóban beteg.”⁹

A két világháború közötti időszak nagyapa-generációja erőteljesen különbözik ezektől az apáktól. Nem is kell különösebben romantizálni ahhoz, hogy elkülöníthetőek legyenek a bolgár kommunizmus kispolgári önkényességétől. Egyedül ez teszi elviselhetővé, hogy olyan apáink vannak, akik miatt szégyenkeznünk kell. A saját gyökerek megmentéséhez szükség van a történelem pozitív korszakaira is, nem elegendő a hazából és az otthonból való valóságos és szimbolikus menekülés. Hiába is írja le Dinev a Plovdivből Bécsbe vezető utat, bár abszurd és akadályokkal teli, de a szabadságba vezető útnak.

Így minden politikai esemény, a kommunista rendszer megalapítása, az urbanizálódás és az iparosodás, a privilegizáltak átmeneti szerény jóléte, az iskola és rendőri rendszer hétköznapijai, a kisebbségek (a rendszer stagnálásáért jogtalanul felelőssé tett törökök, pomákok, romák) ellen fellángoló nacionalizmus, és végül a rendszer összeomlása is összefonódik a család történetével. Végül az asszonyok és a fiúk is elhagyják az apák házait. A szocializmus atyjai üres térben élnek,

8 Maurice Halbwachs: Das kollektive Gedächtnis. Holde Lhoest-Offermann fordítása. Frankfurt/M.: Fischer, 1981, 42. o.

9 Dimitré Dinev: Engelszungen, 400. o.

és már nem értik a világot. Érdekes módon a szocializmus hanyatlása az apák végét jelenti, az önkényes kispolgár Apostolov és a kommunista funkcionárius Mladenov végét. Vagy valóságosan, vagy szimbolikusan, de mindkettő tönkremegy: az egyik meghal, mert nem pótolhatja az Isabellával elmulasztott életét, a másik szerzetesként tengeti élete utolsó éveit.

3. Pikareszk regény

Ahogy sok korábbi jugoszláv film, úgy Dinev regénye is virtuózan játszik a sztereotípiákkal. A menekülteknek, akik a kommunista országokból Bécsbe áramlottak, nincs kilátásuk hosszú távon fenntartható egzisztenciára, egyrészt, mert már semmiben nem hisznek, minden ideáljukat elvesztették, másrészt mert érvényes iratok, elegendő pénz és egy rendes állás hiányában nem illeszkedhetnek be az új társadalomnak se a valós, se a szimbolikus tereibe. Ez a peremegzisztencia tovább taszítja őket a szélhámós és bűnöző megoldások felé. Rossz kezekbe kerülve így könnyen alkalmas lehetne a regény arra, hogy megbízható forrásból származó bizonyítékként szolgáljon arra, hogy a kontinens keleti feléből érkezett külföldiek mind stricik, bűnözők, útlevél-hamisítók, seftelők és – ahogy Miro – bordélytulajdonosok. Ez az extremitás az otthontalanság jele, ismerjük már az első világháború utáni időszak német nyelvű irodalmából. Joseph Roth vagy Ödön von Horváth korai epikai művei hemzsegnek a kalandor, korrupt és megtépzott egzisztenciák hadától. Szemtanúi és áldozatai egy hatalmas társadalmi változásnak. Leleményesek új egzisztenciák, élettörténetek, állítólagos gyógy módok és egyéb fantasztikus projektek kiötlésében. Ők képezik a Marx által megvetően lumpenproletariátusnak nevezett réteg magját. Ilyen hazátlan Iskren és Svetljo, és velük együtt számos ember, akik mégis szeretetre méltóak, mert olyan niche-eket laknak be, ahol egymásra utaltan egymásnak segítenek. Gorkij híres színdarabját idézve ők az éjjeli menedékek új lakói. Nem nevezném őket egy „harmadik tér” (Bhabha) lakójának, nem annyira két kultúra köztes terében, mint inkább légüres térben, szimbolikus értelemben üres terekben élnek, amin hasonló társadalmi helyzetükből kifolyólag – menekültstátus, peremegzisztencia – testvériesen osztoznak.

Számukra az élet bizonyos mértékben könnyed és komolytalan, mert a túlélésért küzdenek, ebben rejlik minden romantikától mentes méltóságuk. Az ő szemszögükből nézve az idegen társadalombeli élet egy véget nem érő karnevál, amiben hamisított igazolványok segítségével könnyen lehet bolgárból göröggé, olasszá, spanyollá, vagy akár németté válni; még a hibriditás sem képez ebben az álarcosbálban stabil pontot. Renate Lachmann Bahtyinhoz és Todorovhoz kapcsolódva az extázisról mint „exotópiáról”, éncentrikusságról beszél.¹⁰ A groteszk azon típusára, amit Bahtyin Rabelais művein keresztül mutat be, a nevetés a jellemző. A reneszánsz népi kultúrájának erre a nevetéskultúrájára, amit az orosz elméletíró nem véletlenül éppen a Szovjetunió sztálinista időszakában

¹⁰ Renate Lachmann: „Vorwort”. In: Renate Lachmann (szerk.): Bachtin: Rabelais und seine Welt. Volkskultur als Gegenkultur. Gabriele Leupold fordítása. Frankfurt/M: Suhrkamp, 1987, 7–46. o.

dolgozott ki, nyúl vissza akarva-akaratlanul a regény. Annyi különbséggel, hogy itt nem a nép, hanem a gazdag nyugati országokba csak úgy áramló idegenek karneváljáról van szó. Nem állítom, hogy a történelmi karnevál minden Bahtyin által felvázolt vonása illik a bécsi bevándorlók sokszínű világára. De ami biztosan jellemző, és amit a regény retorikája is alátámaszt, azt a következő mondat fejezi ki szemléletesen: „A karnevál nem ismeri a színészek és nézők közötti különbséget.”¹¹ Királyuk a regényben Miro, a kétszárnyú mobilos angyal, aki angyalokhoz illően minden nyelven beszél.

4. Terek, helyek és nem-helyek

Az *Engelsungen* nyilvánvalóan olyan regény, amiben helyváltásokról, tér- és határeltolásokról és – hogy az idősíkot is hozzávegyük – időutazásokról van szó. A hősök mozognak a különböző terek között. Semmilyen utalás sincs arra nézve, hogy a hagyományos hősökhöz hasonlóan, végül sok kaland után, hazatérnének. Ez megfelel a történelmi valóságnak: 1989/90-ben kereken egy millió bolgár, közöttük számos, a regény komikus hőseihez hasonló, jól képzett állampolgár hagyta el hazáját, ami a bolgár lakosság több mint tíz százalékát jelenti; Ukrajna esetében négy millió kivándorlóról beszélhetünk.

A másik térváltás szimbolikus. Elhamarkodottan a kommunizmusból a kapitalizmusba vezető térváltásról beszélhetnénk. Szimbolikus értelemben üres térben vannak a főhősök, elhagyják apáik rosszul meszelt kommunista házeit, és csak olyan helyeken laknak, amiket Marc Augé nem-helyeknek, átmeneti, szimbolikusan gyengén feltöltött helyeknek nevezett.¹² Nem azonosak Bhabha „harmadik terével”, ami két kultúra között elhelyezkedő teret vagy téridőt jelöl, amit az alku és a fordítás jellemez.¹³ Itt nem alkuról, hanem a kultúra peremén és nem-helyein való pusztta túlélésről van szó. Hogy Iskren, Svetljo és barátaik a virslistandok, olcsó játékkaszinók és bordélyházak világában élnek a realisztikus színezés mellett azzal is összefüggésben áll, hogy belső terük üres maradt. Nem szimbolikusan rendezett világban élnek, a hontalanság más típusát testesítik meg.

A céltársadalom lakóihoz képest van egy előnyük: tudják már, milyen az, mikor egy ház hirtelen kiürül. A regény cselekményének ideje alatt nem találunk új, szimbolikus teret, erejüket a szimbolikus nullpont megtapasztalásából merítik. Ezért értik meg azt is, hogy a pénz zérómédium és a kapitalizmus szimbolikus nullpont, ami mögött már semmi nincs.¹⁴ A szentimentalizmus nem ismeretlen a bécsi emigráns alvilág számára, de illúziókba nem ringatják magukat. A karnevál, „az átmeneti reális életforma”, amiben az etnikai, szexuális, társadalmi és vallási különbségek elhalványulnak, náluk állandósult, pedig menekülni

11 Michail Bahtyin: Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Könczöl Csaba és Raincsák Réka fordítása. Budapest: Osiris, 2002, 55. o.

12 Marc Augé: Orte und Nicht-Orte. Michael Bischoff fordítása. Frankfurt/M.: S. Fischer, 1994.

13 Homi K. Bhabha: The Location of Culture. London: Routledge, 1994, 36–39. o.

14 Wolfgang Müller-Funk: Die Kultur und ihre Narrative. Eine Einführung. Wien–New York: Springer, 2008, 171–185. o.

akarnának belőle. Az egyetlen lehetőség, ami Iskrenben felmerül, a továbbvándorlás, például Amerikába. A visszatérés szóba se jön.

Ahány hely, annyi tér. A regény drámaiságát többek között a terek, pontosabban a különböző tértípusok ellentéte adja. Míg az ifjúság kommunista szülői házában a statikus, szabályozott és ellenőrzött terek domináltak, addig az emigrációban szétfoszlik ez a térrend, mert a bevándorlók számára hozzáférhetetlen az ország meglévő tere, így csak a nem-helyek – virslistand, pályaudvar, játéksza-
lon – maradnak. A főhősök gyakorlatilag a szimbolikus renden kívül mozognak, ami cserébe belakható niche-eket nyújt nekik.

Két ilyen helyről, illetve nem-helyről szeretnék még tanulmányom végén írni. Az egyik ilyen hely a nyilvános vécé, egy félelmetes, de olcsó lakhely, ami általában a pályaudvar nem-helyén található (még ha időközben a városi bürokrácia és segítői nagy igyekezettel próbálnak is változtatni ezen): „Iskren a legszívesebben egy másik napon, egy másik városban, egy nagy ágyban és egy szép nő mellett ébredt volna. Ehelyett egy csempézett fal mellett, egy vécében, és ugyanabban a városban ébredt fel, és 2001. december 30-a volt. A csempe csúf volt, a vécé kicsi, és a várost Bécsnek hívták. Bécs olyan város, aminek a vécéiben sokat horkoltak és sokat álmodtak. A bécsi vécék olyan embereket szállásolnak el, akiknek nincs fedél a fejük felett, nincs családjuk, nincs rokonuk, nincsenek barátaik, nincs pénzüik, nincsenek papírjaik, nincsenek reményeik, nincs céljuk és nincs hazájuk. Hideg napokon mint szívek nyílnak ki potom öt schillingért, melegen magukba zárják az embert, és engedik, hogy zavartalanul álmodjon tetőről, barátokról és pénzről. A vécékben alvó emberek egyre többen lesznek, a bécsi vécék éjszakánként egyre gyakrabban foglaltak.”¹⁵

A regényben így a város szimbolikus topográfiai teljesen megváltoznak. Ahol a virslistand bazárrá válik, és az illemhely hálózobává, ott megváltozik a tér érzékelése és észlelése, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a tér nem határozható meg objektívan, csak a használat által. Bizonyos tekintetben azt lehetne mondani, hogy ezek az üres terek a bevándorlók társadalmi aktivitásai által telítődnek fel jelentéssel.¹⁶ Az új térlakók a városi teret újraértelmezik.

Iskren mindig új házról, egy új lakhelyről álmodik. Svetljo új hazát talál Nathalie-nál, az egyetemista lánynál, mikor az azt mondja: „Beléd szerettem. Most hallotta először ezt a nyelvet, ezért tűntek olyan idegennek a szavai. Rögtön ezután két nyelv volt a szájában, és ez rendben is volt így, mert két nyelvvvel a szájában még senki nem tudott beszélni. Minden szó megszenvedti ezt, úgy a saját, mint az idegen, mindegyik, ami a kettő közé kerül és megpróbálja elrontani két egymáshoz nagyon közel álló lélek játékát.”¹⁷

A másik hely egy heterotópia, ahogy Michel Foucault nevezi azokat a tereket, amik egymással kapcsolatban állnak, és az utópiával ellentétben valós hely-

15 Dimitré Dinev: Engelszungen, 22. o.

16 Georg Simmel: Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Összegyűjtött művek 11. kötet. Szerk. Otthein Rammstedt. Frankfurt/M: Suhrkamp, 1992, 687–790. o.

17 Dimitré Dinev: Engelszungen, 598. o.

lyel rendelkeznek.¹⁸ Bár Központi Temetőnek hívják, köztudott, hogy nem a központban, hanem a város peremén található. Hatalmas, holt város, amiben jelentős társadalmi és kulturális különbségek találhatóak. Itt, kétes és elismert hírességek szomszédságában nyugszik Miro is, márványba öntve, szárnyakkal és mobillal a kezében őrökdi, védőszentként, a hajléktalanok felett. Ő a két fiatal bolgár beszélgetőpartnere is, akik a halottakkal való beszélgetésben gyakorlottak már Iskren nagyanyjának temetői beszélgetései jóvoltából. A Központi Temető nem annyira heterotop, mint inkább a nyilvános emlékezés monumentális öszsművészeti alkotása. Ha Miro itt halottként minden ellenállás ellenére meggyökeresedhetett, akkor ez azt jelenti, hogy az őt megörökítő elbeszélés a kollektív emlékezet részévé válik. Ennyiben tükröződik ebben az emlékműben a regénynek az a retorikai stratégiája is, hogy az 1989-es bevándorlás narratíváját a saját, valamelyest átélt történetként a város kollektív emlékezetébe beágyazza.

Horváth Márta fordítása

18 Michel Foucault: „Von anderen Räumen”. In: Uó: Schriften in vier Bänden. Dits et Ecris. Michael Bischoff fordítása. Szerk. Daniel Defert és Francois Ewald. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2005, 931–942. o.

Radek Knapp

Keresetlen jó tanácsok

Nem csupán az első éjszakát töltöttem a Négy Évszakban, hanem a rákövetkezőket is. Elhalasztottam egy héttel a munkakeresést, és fölcsaptam turistának. Sony kamerám és Goretex dzsekim nem volt ugyan, sőt nem volt napszemüvegem se, viszont nyitva tartottam a szememet, és az osztrák idegenforgalom rendelkezésére bocsátottam a fekete szegélyes teniszcipőmet. A fekete szegélyre pedig még a múlt nyáron tettem szert, mivel a cipőboltból kilépve rögvést megbotlottam az átforrósodott aszfalton. Öt perc elteltével lehetetlen volt bármivel is levakarni a kátrányt, cserében viszont olyan erősen összetartja a cipőmet, hogy akár ötször a legcsekélyebb gond nélkül megmászhatnám benne a Mount Everestet. Nem is kívánhattam volna magamnak alkalmasabb lábbelit egy olyan városban, ahol nem bírtam megfizetni a tömegközlekedést.

Reggel nyolckor keltem az első napokban, megettem a tonhalamat az „Anker” nevű pékségben vásárolt zsömlével, azután elvegyültem a Belvedere-be induló turisták között, nehogy esetleg szemet szúrjak a kapuőrnek. Útközben megkértek néha, hogy fényképezek le egy-egy japán vagy olasz családot a Belvedere-kastély előtt, így aztán nemsokára már profi módon bántam a Nikonokkal, és rám ragadt egypár olasz mondat is.

Nemegyszer megesett az is, hogy engem fényképezett le valaki, mert azt hitte, én vagyok a kertész. Nem kis büszkeséggel töltött el az a tény, hogy máris körbejárja a világot a képem, jóllehet alig pár napja érkeztem ide. És ki tudja: némi szerencsével a végén talán európai kertész gyanánt fogok feszíteni valamelyik tokiói háztartás virágos falinaptárán.

A Belvedere-t elhagyva átgyalogoltam reggelenként a belvárosba, hogy még egyszer komótosan szemügyre vegyem mindazt, amit a busz ablakából már amúgy is láttam. Csakhamar úgy ismertem a belvárost, akár a saját tenyeremet, és könnyűszerrel útba tudtam igazítani más turistákat is. Amikor elegendő lett a bámészkodásból, azzal ütöttem agyon az időt, hogy megpróbáltam az igazi bécsieket a turistáktól megkülönböztetni. Tudniillik nem is olyan egyszerű ám első pillantásra fölismerni őket. Mert jóllehet a bécsiek meglehetősen föl vágnak a bécsiségükre, valójában ugyanúgy néznek ki, mint bárki más. A legkönnyebben azokat a vidékies, tiroli képviselőbe öltözött egyedeket lehet kiszűrni,

akiket mindig olyankor mutogatnak a tévében, amikor az osztrák fejőstehenek kiemelkedő tejhozamáról esik szó. Makulátlanul vannak persze kivasalva ezek a módfelett finom varrású tiroli öltönyök, így aztán merőben valószínűtlen, hogy csakugyan láttak már közvetlen közletről akár csak egyetlen élő tehenet is. Az ilyen bécsieknek megvan az a jó szokásuk, hogy éber féltékenységgel öröködnék mindenben, azon is, ami az övék, meg azon is, ami nem.

Megálltam egy ízben valamelyik ékszerüzlet kirakata előtt, hogy szemügyre vegyek egy karórát. Igazából nem is maga az óra érdekelt, hanem csak pontosan meg akartam számolni az árcédulára írt nullákat: annyi volt belőlük, hogy kénytelen voltam az ujjaimat használni. Közben elkerülte a figyelmemet, hogy megállt mellettem egy tiroli népviseletbe öltözött pár, és legalább olyan kíváncsian mustrálgatott engem, mint én az órát. Amikor az arcukra tévedt a pillantásom, rögvest megállapítottam, hogy a pusztá kinézetemet elegendő oknak tartanak ahhoz, hogy rendőrt hívjanak.

Alighanem hanyatt-homlok elmenekültem volna, ha az első napon történik az eset. Azonban addigi kutatásaim során éppen eléggé kiismertem már a bécsieket ahhoz, hogy tudjam, miképpen kell leszerelni őket. Elegendő „Grüss Gott”-tal köszönteni egy bécsit, és máris elolvad a gyönyörűségtől. Így hát „Grüss Gott”-tal fordultam oda a párhoz, ők pedig mintegy automatikusan „Grüss Gott”-tal válaszoltak. Mi több, utána még egy félszeg mosolyt is megeresztettek felém, mielőtt továbbálltam volna. A bécsiek ugyanis a legudvariasabb emberek egész Európában. Az első mindenütt az adj’ isten, és csak utólag nézik meg alaposabban, kinek is kívántak voltaképpen jó napot. A saját szememmel láttam egyszer, hogy egy koldus tévedt be a Sacher Hotelbe. Eljutott egészen a recepcióig, mielőtt kihajították volna az utcára. De még akkor is kalapot emeltek előtte a londonerek, és jó néhányszor elismélték fennhangon: „A viszontlátásra, uram! A viszontlátásra, uram!”

Valami rejtélyes módon alighanem összefügg ez a nyájas modor azzal a rengeteg tiltó táblával, amelyekkel telis-tele van ez a szép és nyugodt város. Egyre-másra tilalmas dolgokba botlik, aki kiteszi a lábát az utcára Bécsben. Fűre lépni, jobbra állni, balra tartani, átlépni a sárga vonalat, rálépni a piros vonalra – mindez tiltva van. Megvannak a maguk saját tiltó táblái még a gyerekeknek is. Elsétáltam egy ízben egy játszótér mellett. A kapunál kifüggesztett egész sor tiltó tábláról kiderült, hogy labdázni, hintázní, görkorcsolyázní és kerékpározni egyaránt tilos a játszótéren. Sétálni viszont sétálghathat bárki, saját felelősségére, akár a tükörjégen is, mivel nincsen síkosságmentesítés. Annál is furcsábbnak találtam mindezt, mert igazán nem néznek ki notórius törvényszegőknek a bécsiek. Többnyire a hangulatos kávéházaikban üldögélnek, órákig lapozgatnak valami újságban, és közben olykor-olykor belekortyolnak a melange-ukba. Nagy ritkán látni csak, hogy hirtelen felindulásból valami töménytet rendel valaki, és azon kezdti törni a fejét, hogyan is jusson haza feltűnés nélkül a rengeteg tiltó tábla között.

De nem csak bécsiekkel ismerkedtem meg Bécsben. Egész sor látnivalót tekintettem meg az első napokban, ahol valósággal nyüzsögtek a legkülönbélebb nációk. A Praterben például mentem egy kört az óriáskeréken, hogy madártávlatból

is láthassam végre Bécsset. Csakhogy veszemre egy olyan kabinba szálltam be, amelyet zsúfolásig megtöltött egy olasz család. Engem pedig valami kifürkészhetetlen okból oroszoknak néztek. A tetejébe sziklaszilárd meggyőződésük volt, hogy az összes orosz imádja a csokis nápolyit. Alkalmasint csokisnápolyi-gyárunk lehetett otthon, mert kétpercenként a kezembe nyomott valamelyikük egy-egy csokis nápolyit. Végül aztán, amikor már a család összes tagja rám tukmálta a maga csokis nápolyiját, diszkréten mellém furakodott még az olasz nagymama is, és csillogó szemmel a kezembe nyomott egy kőkemény, viszont súlyzó méretű csokis nápolyit. A szakadatlan csokis nápolyizás miatt persze egyikünknek sem jutott ideje arra, hogy megnézze Bécsset. Muszáj volt még egy körre befizetniük az olaszoknak, amikor leértünk, és nyomban meg akartak hívni engem is. Csakhogy széles taglejtésekkel az értésükre adtam, hogy muszáj sürgősen hazautaznom Oroszországba, mivel szeretném megosztani a csokis nápolyikat az orosz családom többi tagjával.

Másnap a schönbrunni kastélyba látogattam, és a biztonság kedvéért rögtön egy német turistacsoportban vettem el. Olyan fess volt az idegenvezetőnk, hogy a nők jóformán semmit nem láttak Schönbrunnból. Még a hihetetlenül mocskos körmeiben sem találtak kivétlivalót, pedig igencsak nehéz volt nem észrevenni őket. Tudniillik úgy hadonászott a fickó, mint valami karmester, mintha ő akarta volna dirigálni egész Schönbrunn, a nők kebeléből pedig egyik mélységes sóhaj szakadt föl a másik után. Odafönt, a Gloriette-en aztán eljött a férfiak bosszújának az ideje. Áthajolt az idegenvezető a tavacska peremén, kecses mozdulattal az odalent úszkáló, rózsaszín halakra mutatott, és fuvolózó hangján kijelentette: „Akad ezek között a pontyok között, hölgyeim és uraim, egy olyan példány, amelyet még a saját kezéből etetett Ferenc József császár. Ki meri megtippelni, vajon melyik lehet az? Talán a virágmintás ruhát viselő hölgy?”

A virágmintás ruhát viselő hölgy gondolkodás nélkül rábökött az egyik pontyra.

Az idegenvezető elmosolyodott: „Sajnos nem talált. Az ott a mi emberünk.” Azzal egy másik pontyra mutatott, amelyik persze szakasztott ugyanolyan volt, mint az előző. Kíváncsian előrehajolt az összes hölgy, hogy láthassák a nevezetes halat, hiszen végtére is a saját kezéből etette annak idején a császár.

Ez volt az a pillanat, amikor az egyik férfi nem bírta tovább, és közbeszólt: „Nem öregebb ötévesnél az a ponty, fiatalember.”

Az idegenvezető negédesen elmosolyodott: „Csakugyan? Netalántán a hátára van írva?”

„Pontyot tenyésztetek, amióta csak az eszemet tudom. Álomban is meg tudom különböztetni egyik pontyot a másiktól. A tetejébe legföljebb húsz évig él a ponty.”

„Pontytenyésztők vagyunk mindannyian, és Dortmundból érkeztünk” – tette hozzá egy másik férfi.

Továbbra sem hervadt le az idegenvezető arcáról a negédes mosoly, mégis úgy bámult ki a fejből, mintha egyetlen szót se merne kinyögni többé aznap. Feltűnés nélkül kiváltam a csoportból, és lesétáltam a Gloriette-ről. Útközben megnéztem még a tulipánokat: úgy ültették őket, hogy violinkulcsot és hangjegyeket mintázzanak. Valóságos kis dallam kerekedett ki belőlük. Azt dúdolgattam még a

metrón is, pedig blicceltem, úgyhogy egyfolytában résen kellett lennem, nem jön-e ellenőr.

Első bécsi hetem végén zarándokoltam csak el a Stephansdomba, tudniillik szántszándékkal utoljára hagytam ezt a látogatást. Volt ugyanis a közelben egy kávéház, oda akartam beülni a templom megtekintése után, hogy tősgyökeres bécsi módjára kortyolgassam végre a melange-omat. Képeslapot vásároltam a szüleimnek az egyik trafikban az Opera mellett, azután befordultam a Kärntnerstrasséra. Egymást érik a butikok a Kärntnerstrassén, így aztán időről időre megtorpantam egy-egy kirakat előtt.

Női alsóneműt nézegettem éppen, amikor váratlanul megkocogtatta valaki a vállamat. Sarkon fordultam, és egy nagyjából húszesztendő Mozartot láttam magam előtt, a kezében valami katalógus.

Rám mosolygott, és udvariasan megkérdezte: „Elrabolhatok két percet a drága idejéből?”

Bólintottam, annál is inkább, mivel valójában azért nem volt annyira drága az időm. Rádásul egyetlen alkalmat sem szalasztottam el, ha a helybéliekkel való érintkezés során csiszolhattam a némettudásomat.

Mozart fölcsapta a katalógusát, és úgy simított végig rajta, mintha valami gyűrött papírlapot egyengetne ki: „Kihagyhatatlan ajánlatunk van ma estére – tájékoztatott –, az »Aida«. Csodálatos opera, csupa dráma, csupa romantika. Huszonöt esztendősnél fiatalabb vendégeink számára már nyolcszázötven schillingért tudunk páholyt biztosítani.”

Betanult szöveget szajkózott, kétségtelenül, mégis ez volt az első teljes irodalmi német mondat, amit Bécsben hallottam.

„Miféle operáról van szó?” – érdeklődtem.

„Mondtam már: az »Aida«-ról.”

„Azt hallottam. De mi történik benne pontosan?”

Mozart szemlélatomást kizökkent a szerepéből. Megvakarta a fejét, úgyhogy kivillant a félrecsúszott parókája alól a sötét haja.

Rám kacintott. „Hát, gondolom, a szokásos szarkavarás. Leszúrnak valakit az első felvonásban, és attól fogva egészen a végéig arról énekelnek.” Majd némileg hivatalosabb hangnemben folytatta: „Kellene még lennie nálam librettónak, hogy ingyen magának adhassam. A tartalomról nem szokott kérdezni senki, legföljebb a szereposztásról.”

Belelapozott a katalógusába, én pedig közben szemügyre vettem: Tele volt mitesszerekkel az arca, és veríték gyöngyözött a nyakán. Nyilván órák óta viselte már a kényelmetlen Mozart-maskarát, és olyan hőség volt a parókája alatt, mint valami kemencében, máskülönben nem csúszott volna félre újra meg újra a pót-haj a fején. Szörnyű lelkiismeret-furdalás tört rám hirtelen, mivel hiú reményeket ébresztettem benne. Hiszen aligha akad olyan ember a világon, aki nálam kevésbé akarná megnézni az „Aida”-t.

Mozart előhúzott végre egy füzetkét. „Íme a szövegekönyv. Összefoglalhatom röviden, ha érdeklí.”

„Szívesen megnézném az »Aida’-t« – hebegtem. „De muszáj megbeszelnem előbb a feleséggel. Márpedig ő a Stephansdom előtt vár rám.”

„Idehallgasson” – szólt Mozart. „Vegyen legalább egy ülőhelyet. Végtere is mi az a háromszáz schilling?”

„Roppantul sajnálom. De tényleg.”

„A fene egye meg” – mormolta a bajusza alatt. „Mit rontok el vajon?”

Úgy bámult rám, mintha tőlem várta volna a választ. Csakhogy szerintem nem rontott el semmit. Éppenséggel én voltam az, aki elrontott valamit. Ismét belelapozott a katalógusába, azután odébbtáncikált a fura maskarájában. Behúzódott az árnyékba néhány további Mozart közé. Leült melléjük, és a cipője orrát, vagy talán az aszfaltot bámulta. Igen erős késztetést éreztem, hogy legalább egy ülőhelyet vegyek az „Aida”-ra, így aztán sürgősen továbbálltam. Elsétáltam jó néhány kirakat előtt, mire vissza mertem sandítani. Meglepően gyorsan kiheverte a csalódást a Mozartom. Márís föl pattant, és újabb operarajongók után nézett, szemlátomást teli energiával.

Rengeteg volt a turista a Stephansdom előtt, és mind érdeklődve nézegette az épületet. Nyilván én voltam az egyetlen, akit alapján véve teljesen hidegen hagyott. Amikor bementem, lenyűgözött ugyan az egész szent hóbelevanc, mégis valahogy úgy éreztem magam, mint az esztergapadja mellé visszatérő munkás. Mivel ministráltam valaha, föltámadt bennem az egykori munkahelyek iránt táplált leküzdhetetlen ellenérzés.

Az oltár felé indultam ösztönösen, és közben éppen csak vettem egy-egy felületes pillantást a különféle híres emberek dicsőségét hirdető falitáblákra. Nem újdonság persze az efféle táblázgatás, mindazonáltal mégis újra meg újra elcsodálkozom, hány híres ember patkolt már el a világon, akiről még soha nem hallottam.

Odaértem az oltárhoz, és meg is kerültem nyomban, hogy szakértő módjára szemügyre vegyem. Módfelett szilárd talapzaton nyugodott. Nem is sejtí senki emberfia, milyen fontos az oltár talapzata. Márpedig ez itt a legjobb volt a maga nemében, amit valaha láttam. Sőt, összességében véve is nyugati minőségű volt rajta minden. Nem hiszem persze, hogy Istent különösebben lázba hozná az ilyesmi, az öreg plébánosom viszont alighanem örült volna egy ilyen talapzatnak. Lévén, hogy törőlmetszett materialista volt. Jó néhány érdekes dolgot tanultam abban a pár hónapban, amíg hordtam utána az ostyát a misén. Egyáltalán nem hitt például a halál utáni életben. Azt mondta, túl sok seggfejnek adta már föl az utolsó kenetet, így aztán kiúzi az álmod a szeméből az a föltevés, hogy némelyikük esetleg tovább élhetne a halála után. Ami pedig őt magát illeti, folytatta, jobban szeretne a halála után igazi halott lenni, nem pedig holmi kísértet. Valóságos katasztrófa ugyanis az ember számára, ha netalántán test nélkül kell tovább élnie. Gondoljunk csak azokra a szegény ördögökre, akik valami balesetben elvesztették a fél kezüket. Évek múlva is vakargatják még azt a nem létező végtagot, mert viszket. Hát hogy viszkethet akkor az embernek az, ha az egész testét elveszíti!

Miután az oltárnak és környékének alapos szemügyrevételezése során végleg meggyőződtem arról, hogy az egész világon mindenütt teljesen egyformák a templomok, indulni készültem. Am ahogy közeledtem a kapu felé, váratlanul így szólt valaki: „Isten fizesse meg!” Úgy hangzott, mintha maga a Stephansdom

mondott volna köszönetet a látogatásomért. Nem is tartózkodott a közelben senki más, aki mondhatott volna bármit is. Már éppen ott tartottam, hogy hallucinációnak nyilvánítom a dolgot, amikor váratlanul fölhangzott újra: „Isten fizesse meg!”

Óvatosan fölfelé sandítottam. Arrafelé sandítunk végtére is mindig, ha nem akad egyéb magyarázat. De amikor fölhangzott harmadszor is, fölfedeztem végre a tettest. Hasáb alakú, áttetsző plexiből ragasztott persely állt a kapuban. És így szólt egyszerűen és meghatóan, ha pénzt dobott bele valaki: „Isten fizesse meg!” Majdnem csurig volt már a világ legkülönbözőbb országaiból származó bankjegyekkel. És akadt benne jó néhány, a McDonald’s-ból származó szalvéta is: gondolom, egyesek nyilván nem bírtak betelni ezzel az „Isten fizesse meg!”-gel. Szívesen beledobtam volna valamit jómagam is, de sajnos csak pénz volt nálam. Úgyhogy mentem inkább az utamra. Tényleg alaposan rám ijesztett ez a szerkezet. Pedig egyszerűen csak udvarias akart lenni. Akárcsak egész Bécs.

Kurdi Imre fordítása

Hamid Sadr

Az emlékezettitkár

Köztem és Sohalt úr között létezik egy város, melyet azelőtt, hogy munkába álltam volna nála, nem ismertem: a házak (kevés kivétellel) ugyanazok maradtak, ahogy az utcák és a terek is, de (és ez egy igen figyelemreméltó de) a színük és a hangzásuk más lett.

A Holdfény utcában például, melyet kezdettől fogva csak átjárónak használtam a Hétcshellag utcába menet, a vége felé többször is megálltam, körülnéztem, mintha először járnék ezen a helyen, és nem győztem csodálkozni. Sok kérdés eszembe jutott, s mikor odaértem a Hétcshellag utcába, Sohalt úr lakóhelyére, úgy néztem fel a magasba, mintha a következő pillanatban gránátrepeszek zuhoghatnának a tetőkről.

Ugyanígy jártam a város más helyein is: a Kopasz-hegy például egyik pillanatról a másikra nem ugyanaz a domb volt már, ahonnét annyiszor megcsodáltam a fővárost. És a Népker? A Népkerben, a sorakozó rózsatövek között rebbenő katonáárnyékokra lettem figyelmes, melyek vállhoz emelt fegyverrel álltak őrt a sírok mellett, s időnként unott pillantást vetettek a Hősök terére, ahol krump-lifölddé változott a pázsit, és ahol ácsorgó, lesóványodott gyerekek álmodoztak gőzölgő kásás tálakról.

Így kezdte kiszorítani Sohalt úr városa az én városképeket; észre sem vettem, máris szétterült a korábbi város helyén, és lassan továbbterpeszkedett. Amikor elkezdtem a megbízásából járni a várost, és összevetni az utolsó háborúból való fotókat a mostani város házaival és utcaival, először csak épületekről volt szó, emberekről nem. Nem sejtettem, miféle kalandba bocsátkoztam, miféle meglepetések várnak még rám. Nemcsak a házak és az utcák mentek át lassú átalakuláson, hanem a város lakói is, sőt később a fák, és végül a Duna is. A régi fekete-fehér fényképeknek és Sohalt úr feljegyzéseinek megvolt az a különös tulajdonságuk, hogy életre keltek a fejemben. Az én szememben Bécs – nem hízelgésből mondom – mindig is türelmes, barátságos város volt. Nem értettem, miért nincs ínyére, ha bizonyos korábbi időkre emlékeztetik, s miért néz olyan bőszen, ha a kezemben fényképpel vagy egy oktávfüzetet lapozgatva járkálok az utcáin. Eleinte azt is a szemérmességgel magyaráztam, hogy Sohalt úr olyan sajátosan bánt ezzel a hölgygel (Bécset mint hölgyet emlegette). Azt gondoltam, éppen csak el akarja kendőzni a város egyik vagy másik csúfságát, nem firtattam hát a dolgot. A szűkszavúságában sem láttam mást, mint a csendes, diszkrét ember modorát. Sohalt úr, így vélekedtem, a Hétcshellag utcai hobbifényképész

nem egykönnyen mondja ki, amit gondol. Feladatokat szab, és rám hagyja, hogy kitaláljam, mi történt ezzel a várossal.

Egy napon (egy szürke decemberi hétfőn) az volt a kívánsága, hogy menjek el a Szent István-dómhöz reggel tíz és tizenkét óra között, és ott álljak meg a Haas-ház előtt. De miért? Tudni akarja, mondja, vajon én is olyan felháborítónak találok-e, mint ő. – Mit? – kérdezem. – Menjen csak oda, és aztán mesélje el! – Elmegyek, ott várok a templom előtt tíz órától déli tizenkettőig (nagyon hideg van), és mindent pontosan megfigyelek: a tornyot, az embereket, sőt még a kapu melletti falba vésett O5-jelet is. A megnézett fényképekből tudom, csak a torony élte túl a bombatámadást, a főhajó nem. Végül fáradtan és éhesen hazamegyek, és dühömben három óra munkaidőt számítok fel, az anyyi, mint 150 schilling.

– Észrevette? – kérdi tőlem Sohalt úr három nap múlva, amikor felkeresem a lakásán. – Mit? – tudakolom. – Hát a különbséget. – Némán pillantok rá. – A Pummerin – mondja –, az máshogy szól, mint a többi templomharang. – Még mindig nem értem. – Lehetetlen nem meghallani – mondja leplezetlen csalódottsággal az irányomban –, annyira más a hangzása. Legközelebb, legyen szíves, hasonlítsa össze a többiével. A Mihály-templomával vagy a Szent Péterével. Nem szól teljesen németesen, de nem is egészen török.

Felírom magamnak a Pummerin szót, majd otthon utánanézek a lexikonban. A Pummerin a Szent István-dóm tornyának híres, nagy múltú harangja. 1711-ben készült 180 török ágyúcsőből. A második világháború után újjáöntötték. Szilveszterkor szokták megkongatni.

Egy másik alkalommal az Urania előtt várakozom, s esernyőm csúcsáról víz csepereg a Bécs-atlasz 32. oldalára, ahol azt a Júliusi Harcosok utcáját keresve felütöttem. Ott, ahol állok, nem található Júliusi Harcosok utcája, ott a Julius Raab térre csepereg az eső. Kérdezősködtem, merre van a Júliusi Harcosok utcája, mire a Julius Raab térre küldtek.

Hogy az emberek Júliusi Harcosok helyett Julius Raab teret vélnek hallani, az valószínűleg egy előítélettel függ össze, miszerint az idegenek keverni szokták a hely- és utcaneveket. Csakhogy az aktatászkámból előszedett felvételen látható utcát képtelenség összekeverni azzal a térrel, amelyen állok. A fotón szűk utca látható, amely a közepét borító romok, a betört ablaküvegek és a tetőkről lógó gerendák ellenére egészen más körvonalakat mutat, mint az itteni tér. A fénykép hátoldalán ez áll (Sohalt úr keze írásával): „Júliusi Harcosok, 1944. február 12., telitalálat után.”

A Julius Raab tér közelében, egy étteremben még egyszer átnézem a jegyzeteket. Sohalt úr minden felvétel után beírta magának egy oktávfüzetbe előbb a felvétel dátumát, majd a helyszínt. '44. február 12., olvasom, Júliusi Harcosok. Azután meg: „'44. február 12., riadó. Gyújtóbombák. Látom, ahogy a Flak-torony felé futnak az emberek. Gyújtóbomba zuhan az úttestre. Néhányan megpróbálják homokkal betakarni. Hiába. Záporozó Flak-repeszek. Kék-szürke foszfor.” A többi olvashatatlan.

Flak-torony? Kinyitom a várostérképet: hol lehetnek a Flak-tornyok? Az egyiket már ismerem, az Alapítványi Kaszárnya udvarán áll, nem messze a Hétcskillag utcától. Pontosán emlékszem, mikor a 16-os szám alatt jártam, a 4. emeleten. A nappali ablakán át a Flak-torony figyelt.

Gulyáslevest rendelek, mellé sört, s miközben lehörpölöm a habot, kifelé bámulok az esőbe. Az eső lemossa az utca piszkát. A többi Flak-tornyot nem találok meg a térképen.

Két-három nappal később ott ülök Sohalt úr nappalijában, és teázom. Megmutatom neki a fotót, és közlöm vele, hogy nem létezik Júliusi Harcosok utcája Bécsben. Nincs ilyen név. – Név talán nincsen – mondja –, de utca van. – És hol? – érdeklődöm. Lassan feláll, és odamegy az ablakhoz.

Félrehúzza a függönyt, és az állával lefelé mutat. – Ott! A tornacsarnok miatt nevezték át Júliusi Harcosok utcájára. Már a Dollfuß-gyilkosság után. – Akkor meg miért nem Dollfuß utca a neve? – Rám néz, és füttyörészve kimegy a konyhába.

A Nemzeti Könyvtárban kiderítem, hogy az illegális párttagok 1934. június 25-én, amikor a puccs történt, meggyilkolták Dollfußt, és hogy a Hétcskillag utcát, ahonnet aznap az akciójuk indult, a kivégzett nácik tiszteletére keresztelték át az „Anschluss” után Júliusi Harcosok utcájára. Sohalt úr emlékszik rá, hogy aznap a házkapu előtt álldogált, az apját várva. Láta, ahogy azok kijönnek a tornacsarnokból, beszállnak egy teherautóba, és elhajtanak a szövetségi kancellária felé. – Kik? – Hát azok.

És így terebélyesedett bennem, a várost a Sohalt úrnak végzett munka előrehaladtával mindinkább eluraló idegenséggel együtt, egy idegen nyelv is. Egy kódolt, olykor a felismerhetetlenségig megcsonkított nyelv, amely sokadszorra is ámulatba ejt. A jegyzeteket olvasva (munkám részben abból állt, hogy Sohalt úr jegyzeteit összehasonlítottam a fényképekkel) újabb és újabb rövidítésekbe ütköztem. Legtöbbször magamtól kitaláltam, mit jelentenek. De vajon mi az a „Flak”? (Eleinte melléknévnek gondoltam, amíg Sohalt úr fel nem világosított, hogy egy légvédelmi lövegnek a neve.) És a Gestapo? Sohalt úr először makacsul hallgatott. Aztán halkán megszólalt: „Geheime Staatspolizei”, de olyan hangon, mintha krétát evett volna.

Amikor az életrajzát állítottam össze, gyakran előkerült a HStOV rövidítés. Joggal feltételeztem, hogy ennek az utolsó állásához van köze. És valóban, később kinyomoztam, hogy a Heeresstandortverwaltungot takarja. Más rövidítéseket, úgymint LS (Luftschutz), könnyebb volt kitalálni, a Pak-ot és a hasonszőrűeket megint csak nem. Miközben azzal voltam elfoglalva, hogy megfejtssem valamelyik rövidítést, olykor bennem is felébredt a rövidítési vágy. Például ki akartam próbálni, rövidíthetők-e olyan fogalmak, mint az életvágy vagy a szerelmi vallomás. Próbálkoztam az SzV-vel és az ÉV-vel, de nem sokáig folytattam a kísérletezést. Soha az életben nem találnák ki, mit jelentenek.

Mivel Sohalt urat köszvény kínozta, rendelkezésére bocsáthattam a lábaimat. Az első két hétben (kissé leereszkedően) titkárának nevezett, idővel pedig, miután eszébe juttattam egy s más kellemetlenséget a múltból, az emlékezettitkárának. Szabályos időközönként felkerestem, és elhoztam tőle a munkaanyagot, amely öt-hat fényképből, valamint egy oktávfüzet néhány oldalából állt.

Szép időben nem kapkodtam el a dolgot, gyalog indultam útnak, és nemcsak a fotókat és a feljegyzéseket tanulmányoztam, hanem a várost is. Szemügyre vettem a romoktól megszabadított házakat és utcákat, a fotókon lévő épületeket összevettem az épületek mai állagával, a fotókon lévő embereket a mai

emberekkel. Gyakran álltam meg fülhegyezve utcasarkokon – már nem lehetett szirénahangot hallani, sem légiriadóét, sem a lefújását; villamosok csikorogtak a kanyarokban, valahol a közelben kutya ugatott, és felverte az utcát. Ismét rendben volt a világ?

Öt oktávfüzet és több, nagyrészt különálló, eltérő formátumú, többnyire mindkét oldalán beírt lap segítségével kellett kitalálnom, hol és mikor készült az adott fényképfelvétel. Akadtak fényképek (nem tudom, szám szerint mennyi), amelyeken bombatalálatok helyett egyéb motívumok szerepeltek. Ez a fajta munkanyag sokkal hathatósabban emelt vissza az akkori időbe, mint a megrongálódott házokról készült felvételek. A múltba tett kimozdulásaim sokszor olyan tartósra sikerültek, hogy olykor órákba tellett visszatalálnom.

A Vásárpalota jobb oldali udvarában agyonlőtt Wehrmacht-tisztról Sohalt úr ugyanarra a lapra írta ceruzás feljegyzését, mint amelyen a Német Népszínházat ért találatról tett említést. Miután megtaláltam és adatoltam a megfelelő képet, úgy döntöttem, hazaindulok. De előbb még végigmentem a Vásárpalota udvarain, hogy a Glacisban megigyak valamit. Menet közben olvastam el, hogyan vonszolták végig a tisztet az udvaron; kétszer is térdre esett a tócsákban, mielőtt a téglafalnál, az akkor még meglévő nyárfa mellett, pontosan ezen a helyen talpra segítették az oroszok.

Ott álltam a nyárfa mellett, és Sohalt úr megjegyzése miatt, miszerint a Wehrmacht-tiszt nem volt hajlandó levetni az egyenruháját, kénytelen voltam tüzetesebben is szemügyre venni a falat. Ez áprilisban történt, egy tavaszi délutánon, amikor a délelőtti eső miatt mindenütt gőzölgött a föld. Álltam a fa mellett a napsütötte udvaron, és nem bírtam levenni a szemem az árnyfoltokról, amelyeket az alig mozgó nyárfa vetett a fal régi tégláira.

Otthon kialakultam az egész réműletet. Sohalt úr tervét, hogy könyv készüljön a fotóiból és feljegyzéseiből (– Mielőtt meghalok – mondta), lassanként én is a magam ügyévé tettem. Ötvenéves kívánsága volt ez, még ha egy darabig nem mondta is ki konkrétan. Eleinte én is úgy tettem, mintha nem tudnám, miről van szó. Csináltam, amit mondott, ötvenschillinges órabérért nem nagyon lehet többet várni.

Egy délután azonban – jól emlékszem arra a szombatra, aznap vitattuk meg a kerekesek székek előnyeit és hátrányait – Sohalt úr elejtett egy megjegyzést, miszerint ennek a sok erőfeszítésnek célja van. Bólintottam. Sohalt úr pedig, előbb csak tétován, de aztán részletesen is, beszélni kezdett a könyv megjelentetésére tett első próbálkozásairól. Mindjárt a háború után egy kiadó azzal adta vissza az anyagait, hogy romokról készült fényképekből szerinte sehogy sem lehet könyv. Mi bennük az érdekes, kérdezte az illető (egy bizonyos Sternig). Egyik romba dőlt ház a másik mellett, az egész ugyanabban az egyfajta fényben, emberek csak elvéve, még halottak sem. Hiába bizonygatta Sohalt úr, hogy egy ilyen könyv különleges módon állítana emléket Bécsnek, ő mereven elzárkózott Sohalt úr rögeszméje elől. Még ki is oktatta, mondván, vereségből nem lehet könyvet csinálni, nincs ember, aki szívesen lapozgatna ilyesmit, hát még aki fizetne is érte.

És azután? Azután, mikor Sohalt úr haza akarta vinni az anyagot, a titkárnő közölte vele, hogy az elkerülhetetlen felfordulásban már képtelenség megtalálni a

kéziratot. Sohalt úr ott állt éhesen, zsebre dugott kézzel a szerkesztőség előtt. Belátta, hogy nem tehet mást, kénytelen pihentetni a fotókból és feljegyzésekből készítendő könyv ötletét. Így aztán visszament a Hétcillag utcába, valamennyi filmnegatívját és feljegyzését bedobálta egy dobozba, és az egészet felvitte a padlásra.

Majd egy évvel az Államszerződés megkötése után, 1956-ban, azzal a szándékkal kereste meg egy ismerőse, hogy válogatást közöljön a fényképekből. Terveztek egy évkönyvet, melynek az Államszerződés első évfordulójára rendezett ünnepekre kellett volna megjelennie „Soha többé háborút” címmel, s mint az ismerős kijelentette, komoly projektről volt szó. Sohalt úr költséget nem kímélve újból előhívatta a negatívokat, és egy nagy dobozban magával vitte őket az egyik elnökségi ülésre. Ott aztán kiderült, hogy korántsem könyvről van szó, hanem egy alig negyvenoldalas brosúráról. Már azt is eldöntötték, hogy öt kiválasztott fényképet fognak hozzá felhasználni. De hogy Sohalt urat megnyugtassák, az elnök személyesen választott ki egy, a Szépművészeti Múzeum kupolájáról készült felvételt. Sohalt úr sértődötten visszacsomagolta a fényképeit, és otthagya az összejevetelt.

Most pedig ott álltunk (Sohalt úr és én) ugyanazzal a problémával, mint ötven évvel ezelőtt. Akkor, egy forró nyári napon, ugyanebben a nappaliban ült Sohalt úr a nyitott ablak előtt, a szétbombázott Bécs közepén, és azt fontolgatta, milyen fotókból állíthatná össze a legjobb albumot. A különbség mindössze annyi, hogy most én is becsatlakoztam, s mivel az elhatalmasodott köszvénye miatt már nem tudott járni, az én reszortom volt, hogy nyakamba vegyem a várost.

Néztem Sohalt urat, s amikor feltette a kérdést, mit szólnék hozzá, ha megjelentené az albumot, én csak hallgattam, mert nem hittem egy ilyen kiadás tervében. Amolyan életfeladatnak tekintette ezt az albumot. Ez a könyv, ha Ön is besegít, mondta Sohalt úr, maradandóvá teheti gyászomat a város néhány elhalt háza felett. „Szegény Bécsünk”, írta egy fénykép hátoldalára (a fénykép a lángokban álló Állami Operaházat mutatta), „mikor jön el az az idő, hogy begyógyíthassuk a sebeit?”

Az alatt a nyolc hónap és húsz nap alatt, amíg Sohalt úr megbízásából Bécs útjait róttam, és összehasonlítottam a fényképeket a házak homlokzatával, egybevettem őket a feljegyzésekkel, és ebből a célból egyik utcából a másikba siettem, bőven volt mit megélnem, ám sebekből mit sem vettem észre. A várost, néhány külkerületi bérkaszányától eltekintve, renoválták és rendezték: nyoma sem volt már a háborúnak, sehol nem látszottak belövések vagy szembetűnő, mély falrepedések. Semmi nem volt, ami a háborúra emlékeztetett volna Bécsben. A fotókon látható lyukakból és leomlott tűzfalakból egy sem maradt. Úgy tűnt, a Sohalt úr emlegette sebek közel és távol mindenütt behegedtek.

Én más természetű reményeket fűztem a dobozhoz (mely ott hevert a dívány mellett): szerettem volna minél tovább megtartani a munkát. Egy dolog számított, hogy hány fotó található benne, mennyit tudok vele megkeresni. Össze kellett szednem a Brandmayer utcai szoba bérét, ez volt az első számú gondom. Nem hagyott nyugodni a kérdés, hogy ki tudom-e húzni a telet. Neki ott volt a nyugdíja, nem kellett a lakbér, a megélhetés miatt aggódnia. Nekem viszont főhetett a fejem, honnan veszem a pénzt.

Miközben én órák hosszat lóttam-futottam, hogy megkeressem nála egypár groschent, ő csak ült kedélyesen a kartondobozza előtt, a Hétcskillag utcában, kihalászott egyet-egyét a fényképek közül, hosszasan szemügyre vette, és azt latolgatta, hogy alkalmas lenne-e a képes albumába. Ha a képen sebeket látott (azaz lebombázott házat, műemléket vagy hidat), akkor félretette, és rám bízta a feldolgozást; ha pedig valamilyen okból a fotó nem nyerte el a tetszését, fogta, és visszadobta a dobozba.

Minél több nyitott seb a képeken, annál több járandóság nekem, gondoltam, ám ez a számításom nem vált be. Jócskán akadt fotó, amely nem felelt meg az elképzeléseimnek. A seb hol a tárgy előtt, hol mögötte volt, s ez rejtélyes módon zavarta őt. A szabadtéri felvételeket, már ahogy ő nevezte az ilyen fényképeket, nem találta elég egyértelműnek.

Így aztán hónapról hónapra zsugorodott az olyan képek száma, amelyekből a lakbéremet reméltem volna kifizetni. Szigorú utasításai, hogy mire ügyeljek, mire ne, a fotóválogatásban tanúsított pedantériájával együtt azzal a következménnyel jártak, hogy egyre kevesebbet kerestem. Amikor nem hagytam volna szó nélkül a fényképek kiválasztását, elintézte azzal, hogy nem voltam ott a háborúban, egyedül ő tudja megmondani, mi kerüljön az albumba, és mi ne. Nem fért a fejébe, hogy kár százszor is megismétlődnie egy-egy lelógó ablakkeretnek, egy-egy lángoló tetőrészletnek valamelyik bérkaszárnán vagy egy-egy üvegcserepekkel borított utca kövezetének bizonyosságul a háború okozta rettenetes károokra. Elég fotó akadt a dobozban, hogy megóvhassa az albumot ettől az egyhangúságtól. De ezek neki nem kellett. Csak az épületekben esett pusztító károk, semmi egyéb.

Ha netán mást is lehetett látni valamelyik fotón, mint leszakadt tetőszéket vagy elszenesedett gerendákat, Sohalt úr éppen csak vetett rá egy örömtelen pillantást, és azzal eltette. Nem volt odavaló, nem volt kifogástalan, esetleg szóba sem jöhetett, mert egy ember hullája vérzett rajta a kövezeten. Ilyesféle képek a kartondobozban kötöttek ki, és többé nem esett szó róluk.

Hogy mindezek mellett a Moritz von Schwind festő ülő szobrát ellőtt feje nélkül, szétzúzott kőtömbök között ábrázoló fényképnek miért kellett szintén eltűnnie, azt nem árulta el. Annyit mondott csak: – Felejtse el –, de ezt annyi gyűlölettel a hangjában, mintha a festő Schwind személy szerint volna felelős saját széthullásáért, nem pusztán a szobrát ért találat.

Egy másik fénykép, amiért megint csak nem akart fizetni, két arcon lőtt bakát mutatott a Szent Mihály téren. Ezen még ma is bosszankodom: ritka, hogy egy hely ennyire békés legyen, mint ez a kockaköves tér a fényesen sugárzó templomával meg a kávéházi teraszával a Schaufler utca sarkán: a Hofburg kapujában Mozartot játszó két muzsikos (kürtösök), a kávéház teraszán álmosan fülelő újságolvasó vendégek és a térképet szorongató járókelők a háború mindenféle képzetét lehetetlenné tették.

A feljegyzésekben az állt: „A Szent Mihály teret feldúlta egy bombatalálat, egyetlen kirakatüveg nem sok, annyi sem maradt épen, a bomba ugyanis nemcsak a Mihály-templom kapuzatának arkangyalát szakította ki és vágta földhöz, hanem az üvegeket is összetörte a környéken, akkora volt a légnyomás. Bombatölcsér zárja el a Schaufler utca bejáratát.”

A fiákerek mellett elindultam a Schaufler utca felé, megálltam a lefedett, víztenített Apolló-kútnál az utca bejáratában, visszasétáltam a római falromokhoz, majd kivettem az aktatáskát a mellvédre, és újból böngészni kezdtem a fényképeket a bombatölcsér és a kapu elé zuhant arkangyalt keresve. Nem találtam róluk felvételt. Sohalt úr így folytatta: „Az Ágostonosok utcájában csapatnyi éneklő Ostarbeiterin serénykedik, hogy elsöpörje onnét az üvegszilánkokat, az elhaladók mégis megjegyzéseket tesznek rájuk.” Az itt említett munkásnőkről sem találtam fényképet.

Csalódottan az ismét kimaradó fizetség miatt odamentem a templom kapuzata mellé, a kövezen álló haranghoz, és néhányszor egymás után rákoppantottam az ujjammal: tompa, üres, öblös hangot adott ki. Mindaz, amiről Sohalt úr oly részletesen beszámolt a papiroson, egyetlen fényképen sem volt látható. Leszámítva egy szétroncsolt spalettát, de arról sem lehetett megmondani, itt kapták-e le, vagy a város másik partján.

Csak azok a képek engedtek látni valamit a városból és a térből, amelyek nem bombatölcsért mutattak, hanem két agyonlőtt bakát a járdán. Egy csapat vöröskatonna haladt el a lelőtt bakák mellett, pisztollyal a kezükben. Ahol a Schaufler utca beletorkolt a térbe, törmelék és tégladarabok borították az utat.

A két halott húsz méterre feküdt a kávéház teraszától (egy időközben eltávolított tűzcsap jobb és bal oldalán), ahol most újságot olvasva sütkéreztek az emberek. A fotón egy leengedett boltredőny látszott a katonák mögött, puska golyók ütötte lyukakkal. A bolt (Formanek – egyenruhák, pártruházat) sem létezett már. Két idős nő, az egyik egyenesen Sohalt kamerájába nézett, a másik rémült pillantással a járdán fekvő halott szétroncsolt arcába – ők adták meg a képnek azt az elevenséget, melyet Sohalt úr minden más felvételén hiányoltam.

Amikor hetekkel később, az elszámolásakor, megmutattam neki ezt a két fényképet, Sohalt úr horkantott egyet, megrándította az ajkát, és letette őket az asztalra. Ezekért ő egy groschent sem fizet, mormogta. És miért nem, tudakoltam. Ezzel a fajtával tele a padlás, mondta, ügyel-bajjal felemelkedett a díványról, átcoszogott a hálószobába, visszajött egypár tartalmilag sokkal rosszabb felvétellel, és elém terítette őket az asztalon. Rájuk pillantottam, de mindjárt félre is néztem. Másik fényképet kerestem ki a dobozból. – Hát ehhez mit szól? – A fotón, amelyet megnézett velem, két tábla látszott egymás fölött, egy fatörzsre szegezve. A fenti táblán ez állt:

„Holttesteket ide temetni szigorúan tilos. Minden haláleset bejelentendő a VI. és VII. kerületi Egészségügyi Hivatalban, Amerling utca 11., 3. emelet.”

Alatta, a kisebbiken pedig ez:

KERÜLETI RENDŐRFELÜGYELŐSÉG MARIAHILF

SZEMÉLT LERAKÁSA

TILOS!

Sohalt úrra néztem, aki feszülten várta a reakciómat, aztán újból elolvastam a táblák szövegét. Akkoriban annyi volt a városban az ilyen fajta hulla, súgta a fülemben, hogy senki sem tudta, hová ássák el őket. És a vigyor, ahogy ezt mond-

ta? Ismét elkomolyodott, leszögezte, hogy csak romfotókat kíván beválogatni. Egy műemléknek, egy palotának jelképértéke van, márpedig a kötetnek azt kell megmutatnia, milyen rettenetes volt Ausztriának ez a vak dühvel tomboló háború. Ugyan mit tehettek az egészből azok a szegény házak és kövek? – Kérem, nézze meg ezt! – koppintott ujjával egy ház fotójára. Ismertem ezt az épületet, azon a helyen állt, ahol most az OPEC székháza emelkedik. Nyomorúságos látványt nyújtott feltépett homlokzatával, fekete, kicsüngő gerendáival és találatok lyuggatta szobafalaival: – Telitalálat, de kérdem én, miért? – Kivettem a kezéből a megrongált Liebenberg-emlékmű fényképét, és elolvastam a hátoldalát: Lerombolt ház az egyetemen szemben, telitalálat után. Aztán, nem minden megelégedettség nélkül, az emlékmű előtti oroszlánra mutattam, melyet a robbanás ereje a pázsitra hajított (oroszlánhoz méltatlan testhelyzetben, farát az egyetem épülete felé emelve!). Ő megint rákezdte a házról, én meg az oroszlánról, és ez így ment, amíg fel nem adta. Eredmény: sokkal kevesebbet fizetett, mint amennyiben megállapodtunk, én pedig hallgattam, mert a tréfának is ára van, ugyebár.

Amit mondani akarok: nehéz volt Sohalt urat rábeszélni akár egyetlen „eleven képre” is. Egyik nagy vereségem volt a Schmerling téri fotó, a parkkal és az apa által meggyilkolt családdal. Egyik utolsó kísérletem, hogy rávegyem egy eleven kép beválasztására. Futólag a fényképre pillantott: – Nahát, a Frank. Hogy jön ez a kép ide? – Halkan megjegyeztem, hogy a fotóhoz tartozó feljegyzés nekem sajnos nem mond semmit. Felolvasta: – ’45. április 12., csütörtök: Karl Frank. A Schmerling téri családi öngyilkosság után, arany pártkítűző a kabát hajtókáján!

A két összetolt pad eltorlaszolta a gyepet átszelő kavicsutat. A férfi (Karl Frank), aki szemlátomást előbb az asszonnyal és a két gyerekkel végzett, majd saját magával is, a padtól balra hevert a kavicson. Jól öltözött, új ruhákat viselő felesége nyitott szájjal ült a padon. Úgy tűnt, mintha aludna szétnyílt prémgaléros kabátjában. Tőle balra a fiú ült (tizennégy-tizenhat éves forma), szintén vékony, orrától-szájától a füléig húzódó vércsíkkal. Két-három évvel fiatalabb hűga mellette feküdt a padon. Homlokán, arcán vérfoltok.

Azt hiszem, a fény lehetett, ami olyan rikítóvá, fehérré és sápadttá tette a képet, amilyennek a nap látszik sebes felhővonalások után. Minden fehérben, piszkos-fehérben káprázott ezen a felvételen. Sohalt úr figyelmesen meghallgatott. Egy szóval sem mondta, hogy a fénykép nem elég látványos, nem odaillő vagy elfogadhatatlan. Meghallgatott, majd felvette az asztról, és a kartondobozba dobta. Csak tévedésből került ehhez a kerülethez, dörögte halkan, és ha egyáltalán, akkor az első kerületi fotók között a helye. Bólintottam, és nem hoztam szóba többé.

Ha egyszer egy fénykép a kartondobozban kötött ki, az azt jelentette, hogy semmit sem keresek rajta. Csak ha a sárga dossziéba tette (a szűkebb válogatási körbe), akkor számolhattam el a munkaórákat. Nem maga a válogatás volt a probléma, hanem az eljárás állandó módosíthatósága. Egyszer azt mondta, az újjá nem épített emlékmű már történelem. Máskor úgy vélekedett, hogy éppen a háborús károkat szenvedett épületek, azok jelképértéke miatt kell ezt vagy azt a fotót bevennünk. Egyre nehezebb volt megértenem őt.

Nem, nem a fényképek, még csak nem is a válogatás, vagy a fotókon látható hulláhegyek voltak okolhatóak az állapotomért. Azt hiszem, nagyobb problémát

jelentett, hogy állandóan a következő havi labkér miatt aggódtam. Igaz, ami igaz, a hullák és a nekropolisz közelsége sem volt kellemes. Ha az embernek minden egyes háborús romról készült képet, minden felvételt és minden színhelyet órák hosszat kell szemlélnie, hogy semmi se kerülje el a figyelmét, idővel óhatatlanul beszáll a történelembe.

És a képek a fejben?

Az valami más volt. Olyan halkan jött, hogy meg sem éreztem. Főleg történelmi épületek (mint ő nevezte) szabadtéri felvételei láttán fogott el: az érzés, hogy ott jártam. Ami a Teinfalt utcában lett csak igazán egyértelmű.

Azon a korai órán, mikor átsiettem a Freyungon, és közvetlen a kút mellett kirakosgattam a fényképeimet, friss szellő fújdogált a templom felől, és süttött a nap. A kövezet nedves volt, a környező tetőkön lassan olvadozni kezdett, és a nyugalom, melyet csak a vízcsofogás zavart meg, olyan engesztelő, olyan megbékítő volt, mint faluhelyen. Felnyitottam az első védőborítékot, majd követtem az utasításokat. Nyissa fel az első védőborítékot, és vegye ki az első három fényképet! Kivettem a fényképeket, és azt olvastam: „A Harrach-palota első emeletén látni egy lecsüngő barokk ajtót.”

A feljegyzéshez tartozó fotó poros, köves, törmelékes területet mutatott; palota nem volt rajta kivehető. A barokk ajtóból sem látszott semmi, csak egy romba dőlt tér, ahol kő kövön nem maradt. A reggel is fáradtnak és porosnak tűnt a fényképeken, a romokat és falmaradványokat, az elszenesedett gerendákat, a téglákat és az ívelt pilléereket vastagon megülte a malterpor. Munkához láttam, és a szokásos módon előbb megkerestem, hol állhatott kamerájával Sohált úr, a kúthoz igazodva tettem néhány lépést előre, majd pontosításképpen egyet balra és egyet hátra, míg végül ott álltam, azon a helyen, ahonnan a felvétel készült. A harmadik képen a romok előtti néhány fekete ruhás alak ötlött szembe, azt figyelték, ahogy a fehér porban két-három asszony téglákat válogat a törmelékhegyből.

Az egymás tetejébe rakott téglákból alacsony fal állt össze az utca mentén. A háttérben is látszott egypár nő, amint turkálnak a romok között. Sohált úr szerint a Harrach-palotának egészen egyharmada romba dőlt, és ez a megjegyzése meg is egyezhetett a fényképekkel, mert jobboldalt tényleg törmelékhegy emelkedett, de hogy az épületnek egyharmada pusztult-e el, vagy a fele, azt nem lehetett megmondani.

Úgy elmerültem a felvételekben, hogy észre sem vettem, mikor némult el a vízcsofogás, és mikor repült el a galamb, mely az imént megmártotta a tollát a medencében; a fiákerlő dobogása is elhalt. Már csak a közelből hallatszó könnyű női nevetés tartotta meg úgy-ahogy a jelent. A jegyzeteket lapozgatva még elfojtottam a csendet, de mire felnéztem, a tér már visszacsöppent háborús napjaiba; romos volt, akár a fényképeken. Mivel a Skót rendházhoz vezető út járhatatlan volt a mindent elborító téglatörmelék miatt, tettem egy kerülőt, és óvatosan, mintha mi sem történt volna, visszasétáltam a Teinfalt utcához.

Hogy a második fotót, a Skót utca és a Teinfalt utca kereszteződéséről készült felvételt leellenőrizzem, hátat fordítottam a Skót rendház falának; innét aztán a szétrombolt Harrach-palota fotóját is megnéztem, ebből pedig kiderült, hogy a mélygarázs felé eső kerek oldaltraktus mégiscsak a fotón látható elveszett egyharmad.

Gyakran jártam így, ha a Sohalt úr készítette felvételeket szemléltem. Megálltam egy utcasarkon, hogy jobban el tudjam képzelni a tárgyat, szemügyre vettem a házat, az üzletet vagy a hidat. Közben összevettem a házszámokat, ablakkereket és oromzatokat a képen láthatókkal, s ezalatt belém ékelődött valami, ami szinte láthatatlanul, de mégis ott volt.

Mármost arra a kérdésre, hogy mit keresek ezen a helyen, vagyis a Baumgartner Höhe Gyógy- és Ápolóintézetben a Steinhofnál, én azt fogom felelni, hogy egy hársfa árnyékában ülök egy padon, és nézem a dombtetőről a várost (vagy Sohalt úrral szólva: a mi szegény Bécsünket), melyre ködpárán át sugárzik a nap, és arra gondolok, hogy ha a Brandmayer utcai bérelt szobám elvesztésével nem hajszoltak volna bele gyakorlatilag a hajléktalanlétbe, bizonyára sokkal kedvezőbb kép élne bennem a városról.

A Spiegelgrund fényképmentes, háborúmentes hely, s ebből a biztos távolságból elviselhetőbb az élet, mint odalent Bécsben. Nincs okom panaszra: csupa zöld és nyugalom vesz körül, szabadon mozoghatok a területen, mint minden dohányosnak, nekem is jár napi három szál cigaretta, a hiányzó adagot pedig hozzákereshetem kerti munkával (napi hatvan schilling). A koszt jó, legalábbis jobb, mint a menzai, és két kávéház is van (az egyik fent, a pavilonunknál, a másik a főbejárat szomszédságában), amelyek mindig nyitva állnak a páciensek előtt (eltekintve a zárt osztályok lakóitól).

Itt ülni a faasztalnál, egy hársfa enyhében, és reggeltől estig csak jegyzetelni, mint tanácsolták, nagyon kellemes dolog. Itt falatozni vagy csevegni, mint bárki más, rágcsálni egy ceruza végét, és vissza-visszalapozni a füzetben, mindez fárasztó ugyan, de lassanként hozzásegít ahhoz a megkönnyebbüléshez, amiben a tavalyi év óta egyszer sem volt részem.

Mikor belefáradva a tipródásba, a tépelődésbe és a várakozásba fogtam a hátizsákomat, kimentem a 48-as busz megállójába, felszálltam és ideutaztam, nem voltam olyan biztos benne, hogy helyesen teszem. A gyógy- és ápolóintézet portása, Wächter úr (aki igazán kedves ember), amint meglátta fejemen a belga rohamsisakot, mindjárt hívta is Egon magiszter urat, a polgári szolgálatost. Az meg is jött, és nagyon barátságos, tapintatos volt velem. Azt mondta, legjobb lesz, ha mindjárt az ambulanciára megyünk, mielőtt pedig a hálóteremhez értünk volna: nem bánám-e, ha a rohamsisakot az osztályos nővére bízánk.

Egon úrnak az a véleménye, hogy ez elengedhetetlen a felejteni tudáshoz. A felejteni tudás (én így értettem) akkor lehetséges, ha az ember ír. Csak hát akadály a nyelv.

Tegnap is belekezdtem volna a Hétcskillag utcai Flak-toronyba, de kifogott rajtam a szorongató és a szólongató közelsége. Ha azt akartam mondani, szorongató, nyomban eszembe jutott az Alapítványi Kaszárnyában álló Flak-torony. A szólongató szóra pedig szülővárosom fáji jelentek meg előttem. Mondom, a nyelv is akadékoskodni kezd.

Csak semmi pánik, gondoltam, de időbe telt, mire úrrá lettem a szív és a tüdő tébolyán.

Helga Mitterbauer

Mnémosyné vándorúton

Emlékezetváltozatok a kortárs osztrák irodalomban

Maurice Halbwachs óta az emlékezettel foglalkozó teoretikusok egy olyan kollektív emlékezet fogalmából indulnak ki, amelyet a társadalom – vagy legalábbis annak számottevő része – közösen használ, és amelynek egyik jellemző minősége az egységesítés. Ebben az elképzelésben tehát benne rejlik egy bizonyos mértékben stabil, egységes csoport feltételezése, és ezáltal a fogalom megfeleltethető olyan rendszerelméleti koncepcióknak, mint amilyen például Niklas Luhmanné. Abból kiindulva tehát, hogy létezik kollektív, egy (valamiképpen definiált) kultúrához kötött emlékezet, azt kell feltételeznünk, hogy befolyással van rá a migráció, mégpedig úgy individuális, mint kollektív szinten. Felvetődik tehát a kérdés, hogy megváltoztatja-e a migráció egy társadalom kulturális emlékezetét, és ha igen, hogyan teszi ezt, illetve hogy milyen következményei és hatásai vannak a migrációnak az egyén vagy a kultúra emlékezetére és emlékezésére. A következőkben ennek a kérdésnek fogunk utánajárni olyan, a kortárs osztrák migrációs irodalomból vett példák segítségével, amelyeknek témája kimondottan a kulturális emlékezet és az egyéni emlékezés. Konkrétan Vladimir Vertlib *Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur* (2001, 'Rosa Masur különös emlékezete'), Hamid Sadr *Der Gedächtnissekretär* (2005, 'Az emlékeztettkár'), Anna Kim *Die gefrorene Zeit* (2008, 'A megdermedt idő') és Milena Michiko Flašar *Okaasan* (2010) című regényeiről lesz szó.

Elméleti bevezető az emlékezetkutatáshoz

A kulturális emlékezet a múltnak olyan kollektív imaginációiból épül fel, amelyeket a mindenkori többség elfogad. A kulturális emlékezet szelekción alapul, hiszen nem lehet mindent memorizálni; Paul Ricœur és Tzvetan Todorov elméletei alapján az emlékezet összességében szelekciós folyamatnak fogható föl, mivel permanens döntési folyamat függvénye, hogy mire emlékezünk, mit felejtünk el, és hogy hogyan emlékezünk. A felejtés ezáltal ugyanannyira fontos, mint az emlékezés: Ricœur hangsúlyozza, hogy az emlékezet folytonosan küzd a felejtés ellen, noha mindenre emlékezni szörnyű lenne. Ezért Ricœur a „boldog felejtés” kifejezést is használja.¹ Nemrég Todorov szót emelt az emlékezés és a felejtés

1 Lásd Paul Ricœur: *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: le Seuil, 2000, 536. o.

dichotomikus felfogása ellen, azt javasolva, hogy ehelyett az emlékezetet az eltörlés és a megőrzés interakciójaként fogjuk föl.² Már Henri Bergson sem passzív tárolóhelyként, hanem elköteleződésenként (Engagement) fogja föl az emlékezetet. Az elsők közé tartozik azok közül, akik felismerték az emlékezet folyékony és változó természetét.³ Lényegi elképzelések azonban semmiképpen sem alkalmazhatóak a kulturális emlékezetre, hiszen itt nem egy állandóról van szó, hanem eltérésekkel, ellentmondásokkal és dinamikával jellemzett folyamatról. Ezt a variabilitást aláhúzó, hadd utaljunk Maurice Halbwachsra, aki az emlékezet társadalmi kereteiről szóló tanulmányában (*Les cadres sociaux de la mémoire*, 1925) már megkülönböztette az emlékezet eltérő formáit. Az első fejezetben a képi és a francia „*language*” szó értelmében vett nyelvi – vagyis a nyelv alapszerkezetére vonatkozó – emlékezetre reflektál, ily módon hangsúlyozva azt a központi szerepet, amelyet a médiumok ebben a folyamatban betöltenek. Ezenkívül társadalmi síkon különbséget tesz a családok, vallások és társadalmi osztályok kollektív emlékezete között.⁴

Az emlékezetre – és ez lényeges mozzanat – mindig mint belső differenciáktól és ellentmondásoktól áthatott dinamikus mozgásra, vagy másképpen kifejezve mint az állandó újírás (re-writing) folyamatára tekintettek, amelynek során az elmúlt dolgokra való emlékezés a jelenkori premisszák szerint változik. Erről állapította meg Tzvetan Todorov, hogy „minden új vezetés idején átírják a történelmet”.⁵ Ez elvezet ahhoz a kérdéshez, hogy kik is az aktorok ebben a komplex, számtalan emberre, gyakorlatra, anyagra és témára kiterjedő folyamatban.⁶ A kérdés különbözőképpen közelíthető meg: a hivatásos megközelítés a történetírásé, hiszen a történészek az emlékezés újírásának és új olvasatainak egyformán szakértői, és komoly befolyásuk van a társadalomra és a politikára. Kiterjedt vita tárgyát képezik a politikai megközelítések is, amelyek gyakran azokra a hatalmi struktúrákra fókuszálnak, amelyek kihatással bírnak a kollektív emlékezetre. Ezen túlmenően a kollektív emlékezetnek önálló létet – „*a life of its own*”⁷ – tulajdonítanak. Ebben az összefüggésben mutat rá Jeffrey Olick arra, hogy léteznek „olyan hosszú időtartamú struktúrái annak, hogy mire emlékeznek, vagy miről emlékeznek meg a társadalmak, amelyek makacsul érzéketlenek azon egyéni törekvésekre, amelyek szabadulnának tőlük. Nagyhatalmú intézmé-

2 Lásd Tzvetan Todorov: *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Lenkei Júlia fordítása. Budapest: Napvilág Kiadó, 2003, 13. o.

3 Astrid Erll, Ansgar Nünning, in collaboration with Sara B. Young (szerk.): *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin–New York: De Gruyter, 2008, 154. o.

4 Lásd Maurice Halbwachs: *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris: Presses Universitaires de France, 2004 (Bibliothèque de l'Évolution de l'Humanité), különösen az első fejezet.

5 Todorov: *Az emlékezet hasznáról és káráról*, 10. o. (Eredeti megfogalmazásban: *on réécrite l'histoire à chaque changement d'équipe dirigeante*.)

6 Ezt a kérdést már Jeffrey K. Olick is felteszi a következő tanulmányában: Jeffrey K. Olick: „From Collective Memory to the Sociology of Mnemonic Practices and Products.” In: Astrid Erll, Ansgar Nünning, in collaboration with Sara B. Young (szerk.): *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin–New York: De Gruyter, 2008, 151–161. o., 159. o.

7 Olick: „From Collective Memory”, 156. o.

nyek, ráadásul egyes történeteket egyértelműen jobban támogatnak a többinél, valamint narratív mintákat és példákat szolgáltatnak arra, hogy hogyan lehet és kell emlékeznie az egyéneknek, és oly módokon és olyan okokból kifolyólag mímelik a közös emlékezetet, amelyeknek vajmi kevés a közük az egyéni vagy csoportos neurológiai adatokhoz.”⁸

Az egyéni emlékezés mint a kulturális emlékezet belüli legkisebb egység, mindig az adott társadalmi kontextusba ágyazódik. Ezért nem is lehet tiszta antagonisztikus ellentét az egyéni emlékezés és a kollektív emlékezet között. A két perspektíva egyazon dinamikus folyamat egy-egy momentumára. Az emlékezés gyakorlata mindig egyszerre egyéni és társadalmi, mert még ha egyedül is emlékezünk, azt akkor is társadalmi lényként és társadalmi identitásunk függvényében tesszük.⁹

Végül a kulturális emlékezet távolság dolga, úgy időbeli, mint térbeli tekintetben, hiszen az emlékezet célja a múlt összekötése a jelennel és az identitás megalapozása az itt és mostban. Ugyanakkor a kulturális emlékezet mindig egy bizonyos térre, egy bizonyos csoportra (nemzetiség, nemzet, régió stb.) vonatkozik. Éppen ez a körülmény predestinálja a koncepciót a migrációkutatásban történő felhasználásra, hiszen saját részét a kollektív emlékezetből minden migráns egyén új kontextusba illeszti, amelyben az emlékezés többé-kevésbé eltérő kódjai (normák, értékek stb.) uralkodnak. A migráció tapasztalatát ennél fogva különböző kulturális emlékezetképződmények találkozásaként is fölfoghatjuk, ennek minden előnyével vagy hátrányával, könnyebbségével vagy nehézségével.

Az emlékezet az osztrák (migrációs) irodalomban

A Német Szövetségi Köztársasággal összehasonlítva Ausztriában az olyan migráns háttérű szerzők, akik a migrációt impliciten vagy expliciten tematizálják műveikben, csak mintegy évtizedes késéssel találtak elismerésre. Miközben Németországban például Yoko Tawada és Emine Sevgi Özdamar neve jelzi a migrációs irodalomban 1990 körül beálló esztétikai fordulatot, és ezzel együtt az immáron innovatív műalkotásnak tekintett szövegek széles recepcióját, Ausztriában a migrációs irodalom majd csak Vladimir Vertlib *Das besondere Gedächtnis der Rosa Mausur* (2001) és Dimité Dinev *Engelszungen* ('Angyalnyelvek', 2003) című regényével kerül be a szélesebb köztudatba. Az időbeni eltolódás nem magyarázható csupán (úgy az 1945 utáni osztrák történelemben, mint a bevándorlás alakulásában fellelhető) történelmi okokkal, hanem ennek intézményes okai is vannak, főleg ami a támogató intézményeket illeti, ezen belül is a hozzájuk kapcsolódó irodalmi díjak alapítását: 1985 óta ítéli oda a Robert Bosch Alapítvány az Adalbert Chamisso-díjat olyan németül író szerzőknek, akiknek nem a német az első nyelve. Ezzel szemben Ausztriában csak 1997-ben kerül sor a *schreiben zwischen den kulturen* (írás a kultúrák között) elnevezésű díj megalapítására, amelyet a bécsi *verein exil* ítél oda. Utóbbi írói műhelyeivel ráadásul inkább

8 Uo., 156. o.

9 Vö. uo., 156–158. o.

társadalmi-pszichológiai jelleget képvisel, és következésképpen *nem csak* az avantgárd-esztétikai minőséget tartja szem előtt.¹⁰ Mindenesetre az utóbbi öt-hat évben igencsak megsaporodott a migráns irodalmi művek száma Ausztriában. Ez a folyamat mind a közfigyelemben, mind az irodalomtudományban meglát-szik, ahol a témával foglalkozó munkák száma gyorsan növekszik.¹¹

Jelenleg az Oroszországból származó Vladimir Vertlib, valamint az iráni születésű Hamid Sadr tartozik a legnépszerűbb osztrák szerzők közé. Ezen túlmenően számos fiatal szerző is alkot, mint például a dél-koreai származású Anna Kim vagy Milena Michiko Flašar, aki japán anyja és cseh apa lányaként született Ausztriában. Szembeötlő, hogy ezek a szerzők kifejezetten az emlékezetre és az emlékezésre fókuszálnak.

A *Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur* című regényében Vladimir Vertlib egy 92 éves, zsidó származású orosz nő történetét meséli el, aki fiával és menyével együtt áttelepült egy képzeletbeli német kisvárosba, Gigrichtbe. Rosa Masur idáig már túlélte a pogromokat az egyik fehérorosz stétlben és Leningrád körülvárását a második világháborúban a német hadsereg által. Az igen kegyetlen üldöztetés, gyilkosságok és kiéheztetés eme története nagyon humoros-ironikus hangvételt ölt az életrajzi események folytonos újraírása, valamint azoknak a váratlan és szerencsés véletleneknek következtében, amelyek a kilátástalannak tűnő helyzetekben újra meg újra gondoskodnak a nő túléléséről. Rosa Masur maga is elmés és ötletes asszony, aki mindig talál módot arra, hogy felülkerekedjék a rá váró nehézségeken. Amikor Gigricht városi rangjának 750-ik évfordulóját ünnepli, a német város egy a bevándorlók életrajzi történeteiből összeállított könyv megjelentetését tervezi. Ez lehetőséget kínál Rosa Masurnak arra, hogy elegendő pénzt szerezzen egy provence-i utazáshoz, amelyről fia már sok év óta álmodozik. Mint nyugdíjas német-orosz fordító elegendő nyelvi rátermettséggel rendelkezik ahhoz, hogy meggyőzze a projektet vezető – és ahogy Rosa rögtön megállapítja – nagyon fiatal doktor Karoline Wespét, hogy az ő történetét válassza ki: „És akkor [...] Rosa kijátszotta a legnagyobb aduját. Két percre volt szüksége hozzá. Még soha nem ábrázolta annyira tömören, és ugyanakkor annyira drámaian életének azt az eseményét, amelyet többnyire élete kulcsélményének nevezett.”¹²

Az emlékezés kevésbé az igazsághoz való viszonyát tekintve, hanem inkább a kiválasztás és ábrázolás folyamataként kerül bemutatásra. Hogy a tervezett könyvbe beválogassák, és ezzel megszerezhesse az áhított útiköltséget, Rosa élete legizgalmasabb tapasztalatait választja ki, és a feszültséget még azzal is növeli,

10 Lásd Angelika Friedl: Der Literaturpreis „schreiben zwischen den kulturen“. Ein Literaturprojekt zur Förderung des Dialogs zwischen und über Kulturen. Wien, Diplomamunka 2003; valamint Valerie Böckel: Migration in der österreichischen Literatur. Die TrägerInnen des Preises *schreiben zwischen den kulturen* 2003–2008, Graz, Diplomamunka 2010.

11 Többek között lásd Michaela Bürger-Koftis, Hannes Schweiger, Sandra Vlasta (szerk.): Polyphonie – Mehrsprachigkeit und literarische Kreativität. Wien: Praesens, 2010; Nicola Mitterer, Werner Wintersteiner (szerk.): Und (k)ein Wort Deutsch... Literaturen der Minderheiten und MigrantInnen in Österreich, Innsbruck–Wien–Bozen: StudienVerlag, 2009; Helga Mitterbauer, Katharina Scherke, Alexandra Millner közreműködésével (szerk.): Moderne. Kulturwissenschaftliches Jahrbuch. Themenschwerpunkt: Migration. 4 (2008).

12 Vladimir Vertlib: Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur. Roman. München: dtv, 2004, 39. o.

ahogy a történetet előadja. A performatív aktus előnyt élvez a referenciális aktussal szemben, amit erkölcsi-etikai szinten az a nemes cél igazol, hogy teljesíteni tudja fiának egyik régi vágyát. Rosa Masur ugyan igazából nem hazudik, ám tudatában van annak, hogy különbségek vannak saját és a fiatal német nő horizontja között. Erre a problémára világosan rámutat egyik monológjában, amelyet sok éve halott barátnőjéhez, Másához¹³ intéz: „Látod, magyarázta Rosa Mása barátnőjének, ezeknek az embereknek mindent be lehet mesélni. Nem olyan éles a szemük, mert soha nem tekintettek abba a sötétségbe, amelyen nekünk sokszor keresztül kell tapogatóznunk az életben, ha nem hunyjuk be egyszerűen a szemünket és vágunk neki vaktában. Ezek az emberek még soha nem bírták sokáig nyitva tartani a szemüket, és miért ne használnám ki ezt a körülményt? Azok után, amit átéltünk, nincs-e jogunk egy leheletvékony szeletkére abból, amit boldogságnak szokás nevezni?”¹⁴

A társadalmi keretfeltételek változásával átalakul az igazság fogalma is: az első világháború után, amikor Rosa fehér orosz faluja a kommunista Oroszország részévé válik, a fiatal Rosa segít édesapjának kiállítani az első személyi igazolványokat a falu lakosai számára. Ez a példa gondosan szemlélteti az igazság relativitását, mivel a születési dátumok a gregorián naptár 1918-as bevezetése miatt megváltoztak. Emiatt az egyik paraszt születésnapja december 24-ről január 6-ára tolódik, ami feldühíti az azzal büszkélkedő hívőt, hogy szentestén született. Egy másik paraszt egyáltalán nem tudja a születésnapját, és kifakad: „Mit tudom én. Az Isten megáldjon, te lány, van ennél fontosabb is az életben.” Csak annyit tud, hogy „pár héttel a hóolvadás után” történt, mire Rosa „az erre szolgáló rubrikába némi habozás után [...] május 5-ét” ír be, megjegyezve, hogy „szép születésnap”.¹⁵ De nem csak az egyes dátumok változnak, a személyazonosság rögzítése játékeret nyit a vallási vagy az etnikai hovatartozás megváltoztatása előtt is. Például egyik korábbi osztálytársa, egy ukrán fiatalasszony megkéri Rosát, hogy nyilvánítsa zsidónak. A nő – regénybeli nevén Jevdokija – ettől a változtatástól jobb karrierlehetőségeket remél egy olyan országban, amelyet, véleménye szerint, zsidó kommunisták kormányoznak.¹⁶ Ha az identitás szempontjából központi tények a politikai vagy társadalmi keretfeltételekkel együtt ilyen könnyen megváltoznak, akkor ezzel az átalakulási folyamattal a kulturális emlékezet is megváltozik. Az a todorovi meghatározás, amely szerint az emlékezet az eltörlés és a megőrzés interakciója, miáltal különböző társadalmi keretfeltételek között eltérő elemeket választunk emlékezetalkotónak, máris rámutat az emlékezet változékonyságára. Ez a variabilitás fokozódik a migráció kontextusában, mivel a távolság növekedésével csökken annak lehetősége, hogy az elbeszélte történetnek megvizsgáljuk a valóságtartalmát.

13 Ebben az összefüggésben Rosa Masur immunisnak mutatkozik a valós tényekkel szemben; a második világháborúban borzalmas halált halt barátnője tovább él Rosa Masur monológjaiban – ez az egyik olyan momentum a sok közül, amely hozzájárul a regény ironikus alaphangjához.

14 Uo., 39–40. o.

15 Uo., 111. o.

16 Lásd uo., 115. o.

Míg Vladimir Vertlib főként a migráció révén mozgásba jövő igazságfelfogást tematizálja a kulturális emlékezettel összefüggésben, Hamid Sadr a különböző kollektív emlékezetek átfedését állítja a *Der Gedächtnissekretär* című regénye középpontjába, egész konkrétan a migráció és a nemzetiszocializmus kölcsönös egymásra hatását. A Teheránban született bécsi szerző ezen keresztül művészién feltárja a két jelenség strukturális metszésterületeit: az autodiegetikus elbeszélő egy Bécsben élő perzsa egyetemista, aki egy idősebb osztrák férfi, Sohalt úr személyi titkáraként vállal állást, aki könyvet szeretne kiadni a második világháború végén lebombázott épületek fotóival. A háborús események után fél évszázaddal a diáknak az időközben eszközölt változtatásokat kell dokumentálnia úgy, hogy ugyanazokat az épületeket fényképezi le, pontosan ugyanabból a látószögből: „Mivel Sohalt urat köszvény kínozza, rendelkezésére bocsáthattam a lábaimat. Az első két hétben (kissé leereszkedően) titkárának nevezett, idővel pedig, miután eszébe juttattam egy s más kellemetlenséget a múltból, az emlékezettitkárának.”¹⁷

A két főszereplő emlékezete nem is különbözhetne jobban, míg ugyanis az elbeszélő bevándorlóként érkezett Ausztriába, Sohalt úr az örök tegnapit, a hajdani szimpatizánst és tettést jeleníti meg, aki saját tettességét kiiktatva azt a történeti narratívát ismétli meg, amely Ausztriát Hitler első prédájának és a szövetségesek bombázásától ártatlanul szenvedő áldozatnak mutatja be. A diák megtöri a dicstelen múlt kitörlésének folyamatát, és hozzálát felderíteni Sohalt hazugságait és manipulációit, például amikor egy átragasztott címloldal titkait próbálja felfedni, vagy néhány olyan kellemetlen passzust próbál elolvasni, amelyet Sohalt fekete satírozással olvashatatlanná tett.¹⁸ De akármennyi dolgot idéz is fel az elbeszélő a városról és a háborúról, a „külföldi” által feltárt tudás sehogy sem vezet a kollektív emlékezet újraírásához (amely Sohalt alakjában testesül meg). Inkább kirekeszti a bevándorlót mint „ünneprontót” a társadalomból, és lépésről lépésre egyformán megváltoztatja a városról őbenne kialakuló képet és a nyelvét is. Először a házakra irányuló perspektívája tolódik el: „Köztem és Sohalt úr között létezik egy város, melyet azelőtt, hogy munkába álltam volna nála, nem ismertem: a házak (kevés kivétellel) ugyanazok maradtak, ahogy az utcák és a terek is, de (és ez egy igen figyelemreméltó de) a színük és a hangzásuk más lett.”¹⁹

A házak és utcák után az emberek, fák és a Duna percepciója kezd átalakulni, az autodiegetikus elbeszélő pedig először ismeri fel a közelgő veszélyeket: „Nem sejtettem, miféle kalandba bocsátkoztam, miféle meglepetések várnak még rám. Nemcsak a házak és az utcák mentek át lassú átalakuláson, hanem a város lakói is, sőt később a fák, és végül a Duna is.”²⁰

17 Hamid Sadr: *Der Gedächtnissekretär*. Regény. Bécs: Deuticke, 2005, 14. o. (Az idézet Fenyves Miklós fordítása.)

18 Lásd *uo.*, 85. o.

19 *Uo.*, 9. o. (Az idézet Fenyves Miklós fordítása.)

20 Lásd *uo.*, 11. o. (Az idézet Fenyves Miklós fordítása.)

Végül a főhős növekvő elidegenedése a nyelv elvesztésébe torkollik, miáltal identitása egyre jobban föloldódik: „És így terebélyesedett bennem, a várost a Sohalt úrnak végzett munka előrehaladtával mindinkább eluráló idegenséggel együtt, egy idegen nyelv is. Egy kódolt, olykor a felismerhetetlenségig megcsontított nyelv, amely sokadszorra is ámulatba ejt.”²¹

A nemzetiszocialista múlt rekonstrukciója a továbblépni képtelen Sohalttól kapott feladatok közepette fokról fokra növeli az idegenség érzetét a bevándorlóban. A színek és hangzások után ez az érzés az épületek és utcák érzékelésére is átterjed, hogy végül a diák nyelvét, és ezzel identitását is szétrombolja. Sohalt jegyzetei és az autodiegetikus elbeszélő perspektívája között oszcillálva feloldódik a múlt és a jelen határvonala, Sohalt jegyzetei és emléktöredékei beszivárognak a diák emlékezetébe. Olyannyira, hogy az elbeszélő még egy SS-katona pimasz viselkedését is felveszi: „nem kell tekintettel lenni az emberekre, gondoltam, és mindenkit félrelöktem, aki az utamat keresztezte.”²² A diák végül elveszíti az albrétét, mert Sohalt olyan sokáig vonakodik kifizetni a megígért honoráriumot, hogy a fiatalember nem tudja tovább fizetni a bérleti díjat.

De a spirál még egyet fordul: az intenzív foglalkozás a nemzetiszocialista múlttal, amelynek néhány osztrák, közöttük Sohalt, még mindig nem tudott búcsút inteni, végül az örületbe kergeti a bevándorlót. A regény végén Spiegelgrundba, egy ismert pszichiátriai kórházba kerül, amely manapság nem annyira tervezőjéről, Otto Wagnerről ismert, hanem a náci orvoslás benne elkövetett bűntetteiről. A bevándorló áldozattá válása és a nemzetiszocializmus fennmaradt vagy újra felbukkanó összes momentumára egybeolvastja a múltat a jellel. Egy bevándorló sorsának és a nemzetiszocializmus máig termékeny maradványainak az összekapcsolása új dimenzióval bővíti az Ausztriában élő bevándorlók helyzetével foglalkozó kritikát: a bevándorlók kirekesztése a politikai, vallási, etnikai vagy egészségügyi okokból véghezvitt nemzetiszocialista tömeggyilkossághoz fogható. Ugyanakkor nemcsak múlt és jelen keveredik egymással, hanem Irán, a diák anyaországa is belevonódik a történetbe, amint ezt a következő részlet igazolja: „Félrenézek és fejben megírom az első lapot Perzsiába, szétmorzsolom az első bimbókat az ujjaim között, és azokra a rokonokra gondolok, akik messze innen éppen a Noruzt ünneplik. Egy alacsonyan közeledő repülőgép dübörgő motorjainak zajával összekuszálja újévi üdvözlőlapom szövegét.”²³

A főhős egyfelől szenved a tagadás és kirekesztés azon praktikáitól, amelyek a náci uralom végét láthatólag érintetlenül túléltek, és amelyeket újra meg újra nagy hangon elővesz a társadalom szélsőjobboldali része. Olyan erők ezek, amelyeknek a főhős tehetetlenül ki van szolgáltatva, ugyanis nincsen eszköze, amellyel elháríthatná őket és szembeszállhatna velük. Másfelől legyűri őt a kulturális emlékezet túltengése: terek, szagok, sőt házszámok vagy lábtörlők mesélnek azokról az emberekről, akik a nemzetiszocialista gyilkosságok előtt ezekben a házakban és lakásokban éltek; még „az udvaron álló fa is [...] szégyen-

21 Uo., 13. o. (Az idézet Fenyves Miklós fordítása.)

22 Uo. 55. o.

23 Uo., 189. o.

kezett a korábbi idők eseményei miatt.”²⁴ Hamid Sadr *Gedächtnissekretärjének* központi problémája a felejtési nem tudás, ami összezseng Paul Ricœur megálapításával a mindenre emlékezés képességének réméről és a felejtés kulturális jelentőségéről.²⁵

Mindenesetre a felejtésben nemcsak öröm, hanem aggodalom, sőt olykor kétségbeesés is rejlik. Ezt mutatja be Milena Michiko Flašar *Okaasan. Meine unbekannte Mutter* (‘*Okaasan. Az én ismeretlen anyám*’) című prózai műve, amely igen ironikus módon taglalja az Alzheimer-kór pozitív és negatív vonatkozásait. A felejtés itt, akárcsak Ricœurnél, boldog állapotként jelenítődik meg, és mint különleges teljesítményre hívják föl rá a figyelmet – például akkor, amikor az autodiegetikus elbeszélő édesanyja azt állítja magáról: „A felejtésnek nagymestere vagyok. Már-már azt hiszem, hogy el fogom szalasztani a saját halálomat. Egyszer majd eljön, és én ráismerek. De másodpercekkel később már egy kedves járókelőnek fogom tartani, és megkérem, hogy vigyen magával egy darabon.”²⁶

Flaşar prózájában a felejtés metaforaként jelenik meg, a japán származás és az új haza különbségeinek metaforájaként, ahová az elbeszélő édesanyja sok évvel a betegség kitörése előtt kivándorolt. A felejtés a honvágyat jelzi, amely azokból a nehézségekből ered, hogy naponta idegen nyelven kell megszólalnia, és egy ismeretlen kultúrával kell boldogulnia. Ebben az esetben a szereplő elszigetelődéssel és atipikus félnépszerűséggel reagál a kulturális különbségre. Így az anya már sokkal a megbetegedése előtt sincs teljesen jelen a társadalomban. Ily módon az Alzheimer-kór a migráció utóhatása és egyúttal metaforája is lesz. Az egyik kontinensről, kultúrából a másikba való vándorlás szertartások, szokások és az intimitás feladását követeli meg, mígnem a betegség visszahozza ezeket az elvesztett viselkedésmódokat: „csak miután [az anya] elfelejtette saját felejtését, öltött fel újra bizonyos sajátos vonásokat.”²⁷

Az, hogy emocionálisabban mer viselkedni és érintkezni, annak következménye, hogy elfelejtette azokat a kihívásokat és igényeket, amelyekkel mint egyén az idegen kultúrában való élete során szembesül. Tehát egy Homi K. Bhabha szerint értendő harmadik tér nyílik meg²⁸, amely végül az anyának és a lánynak is lehetővé teszi, hogy eltűzött szégyenkezés és tabuk nélkül találkozzanak egymással. Az emlékezet elvesztése elvezet ahhoz a felismeréshez, hogy sokféle igazság létezik: „*be kell látnunk, hogy saját valóságunk csupán egy a sok közül*”²⁹, hangsúlyozza az elbeszélő.

Míg Flašar prózaművében a felejtés a két főszereplőt közelebb hozza egymáshoz, Anna Kim regénye, a *Die gefrorene Zeit* a traumás múltba való kényszeres kapaszkodásról mesél, amelytől, úgy tűnik, nincs menekvés. A középpontban

24 Uo., 225. o.

25 Lásd Paul Ricœur: *La mémoire, l’histoire, l’oubli*. Paris: le Seuil, 2000, 536. o.

26 Milena Michiko Flašar: *Okaasan. Meine unbekannte Mutter*. St. Pölten–Salzburg: Residenz, 2010, 76. o.

27 Uo., 35. o.

28 Lásd Homi K. Bhabha: *The Location of Culture*. London: Routledge, 1994.

29 Flašar: *Okaasan*, 32. o. [Kiemelés Milena Michiko Flašartól.]

egy Bécsben élő koszovói menekült története áll, akinek a feleségét elhurcolták és megölték a háborúban. A felesége utáni megszállott kutatásban az emlékezet a felejtés megakadályozásának eszköze lesz. A férfi életének értelme arra a homályos reményre korlátozódik, hogy egy nap rátalál feleségére: „Helyesbíték, a jelent és a jövőt amputálták belőled, csonkok vannak még, *fantomegzisztenciák*, amelyek felsajdulnak, amikor csak, akár egy szempillantásra is, elfeledkezel a fájdalomról, az életed beledermedt a pillanatba, amikor felfedezted Fahrie eltűnését, de nem is, nem a te életed az, ami megdermedt, hanem az időd, megdermedt idő, amely nem számít, amelyről azt kívánod, bárcsak végre elmúlna, és eközben, mivelhogy megdermedt, végtelen lassan múlik. Vagy nem is annyira dermedtség, mint inkább bizonyos percek, napok és hónapok átélése végtelenített szalagon? A tudatod kihuny minden jövőbeli dolog számára.”³⁰ Míg Flašar *Okaasanában* kulturális különbségek okozták az anya kivonulását a társadalomból, Kimnél a fájdalom az, ami megdermeszti az időt, és később már csak fantomlétet enged. Az anya emlékeinek bizonytalanságával a felidézett múlt csapdája áll szemben, olyan emlékezésé, amely kivonja magát a főszereplő irányítása alól, elzárva annak útját a jelen és a jövő felé. „A jelen hasznos. A múlt sohasem szűnik meg, és örökké hasznavethetetlen. A múlt a kapcsolódás a jelennek, és minden érzékelt dolog rögvest már múlt is, amint érzékeljük. Azt mondd, még sohasem éreztem magam jelen lévőknek, és nincs más választásom, mint elmúlnak lenni, én a múlt *vagyok*.”³¹ Az elveszett világba burkolódzás egyre inkább eltűnteti az emlékezést, és a főszereplő végül azt kérdezi magától, hogy mi marad belőle, ha kihuny az emlékezete.³² Az emlékezete már most is bizonytalan, és már nem igazán tudja, hogy az, amiről úgy hiszi, emlékezik rá, megtörtént-e valaha is ténylegesen. „Azt mondani, hogy csak gondolatként létezik, a dolog kisebbitése, hiszen több gondolat, több érzés egyszerre, emlékezés és képzelet, és mégis több, mint csak emlékezés és képzelet.”³³

Feleségének emléke inkább ered érzésekből, zajokból és néma képekből, mint kognitív emlékezetből. A férfi identitása elvész abban a pillanatban, amikor felesége eltűnik. Attól kezdve, hogy bizonyos lesz abban, hogy feleségét meggyilkolták, az emlékezés konstrukciója tölti ki azt az űrt, amely a traumát okozó eseményt megelőző időig terjed. Ily módon Anna Kim az emlékezet és az emlékezés konstruktivista jellegét hangsúlyozza; véleménye szerint az emlékezet olyasvalaminek a képzetén alapul, ami valójában sohasem történt meg úgy. Még ha a férfi végül már nem is tudja, hogy valóban szerette-e a feleségét, amíg az életben volt, vagy azt feltételezi, hogy csak elrablásának borzalma váltotta ki ezt a szerelmet, akkor sem tudja saját identitását többé rekonstruálni. Hasonló igaz az elbeszélőre is, aki egy segélyszervezet munkatársaként a koszovói háborúban eltűntek hozzátartozói után kutat. Az elbeszélő mások emlékeiből él – „a táplálékom emlékezet”, olvashatjuk rögtön az elején –, és túlságosan is azonosul

30 Anna Kim: Die gefrorene Zeit. Regény. Graz: Droschl, 2008, 32–33. o. [Kiemelés Anna Kimtől.]

31 Uo., 33. o.

32 Uo., 33. o.

33 Uo., 55–56. o.

ügyfeleivel: „és olyan leszek, mint te: sebezhető.”³⁴ Identitása mások sorsából és emlékezetéből táplálkozik, akikben önmaga szinte teljesen feloldódik.

Anna Kim regénye a nemfelejtés problémáját kutatja a migráció összefüggésében, amely megmutatja, hogy a múlt ellehetetleníti a belépést a befogadó társadalomba. És itt is egy olyan főszereplővel szembesülünk, akit a migráció kivetett a közösségből.

Konklúzió

A szövegek elemzése világosan megmutatja, hogyan növekszik a migrációval az emlékezet relativitása. Az anyakultúra emlékezetéhez mért térbeli távolsággal együtt csökken a kapcsolat szorossága: Rosa Masur gond nélkül boldogul kedves tódításaival, mivel az új kontextusban úgysem tudják ellenőrizni, hogy „igazat mond”-e. Kim főhőse végül már nem tudja, hogy szerette-e a feleségét azelőtt, hogy elhurcolták és megölték őt. Flašar művében az anya a teljes felejtés áldozata lesz, míg Sadr diákja a tapasztalatok túlcsoordulása miatt veszíti el a kapcsolatot gyökereivel – a családjának írott üdvözlőlap azon kevés kivétel egyike, ahol az iráni család említésre kerül –, és ettől megbolondul. Egy meghatározott emlékezetkontextus elhagyásával elvész a társadalmi korrekció automatizmusa. Az emlékezet folytonos szelekciós folyamat, amely az emlékezésen és a felejtésen alapul, és társadalmi keretek között zajlik. Ha egy egyén elhagyja saját kulturális kontextusát, lecsökken részvétele abban a kollektív alkufolyamatban, amely az emlékezetet folyton újratерemti. Egy ilyformán kiszakadt individuum egyedül írja tovább az emlékezetet önmagának, mégpedig a kollektív korrekтивum meszszemenő földadásával, miáltal az igazság fogalma egyre elmosódottabb lesz.

A befogadó kontextus kulturális emlékezetével összefüggésben legfőképpen a kirekesztés gyakorlatai válnak láthatóvá: a bevándorlók általában kevesebb tudással rendelkeznek a kulturális emlékezetéről, mivel bizonyos kódokat nem tanultak meg családjukban, és ezáltal eleve hátrányban vannak az őslakókkal szemben. Ugyanakkor a kulturális emlékezet résztvevői (egy migránséval összevetve) szűkebb látószöggel rendelkeznek, ami az emlékezet önreprodukciójához vezet – attól függetlenül, hogy mennyire helyesek vagy hamisak a kollektív emlékek. Ezáltal elutasítanak más perspektívákat, amint ezt Hamid Sadr példája szemlélteti, ahol a diák egyre több ferdítésre jön rá Sohail úr emlékezetében, de nem kap arra esélyt, hogy ellenhatást gyakoroljon. A más kultúrákból származó emberek bevándorlása eszerint nem átírja a kulturális emlékezetet, hanem a legjobb esetben kitágítja, amint ezt például Vladimir Vertlib ábrázolja. A gigrichi könyvprojekt ugyan új elemeket ad a város kulturális emlékezetéhez, de hogy melyek lesznek ezek, azt a felügyeleti fórumok határozzák meg, hiszen Rosa Masur azért annyira sikeres történetével, mert rögtön felismeri, melyik narratívát akarja hallani a fiatal doktor Wespe. Ez annyit tesz, hogy a migráns hangját csak addig hallgatják meg, amíg az megfelel saját elvárásaiknak, illetve amíg pozitív hatások várhatók tőle saját pozíciójukra nézve.

34 Uo., 9. o.

Gyakran torkollik elbizonytalanodásba, sebezhetőségbe, betegségbe és elszigetelődésbe mind az anyakultúrától, mind pedig a befogadó kultúrától való távolság: Hamid Sadr diákja kétségbeesik annak az emlékezetkonstrukciónak a túlzott hatalmától, amelyet Sohail úr képvisel. Egyre inkább föloldja identitását, mivel a különböző emlékezetek, amelyek amorf masszává olvadnak össze benne, túl sok áthidalhatatlan ellentmondást mutatnak. Flašar művében az anya a társadalomból régen visszahúzódott az önmaga választotta elszigeteltségébe, amelynek az Alzheimer-kór csupán halálos felfokozódását jelenti. Hasonlóképp halállal végződik Anna Kim főhősének elszigetelődése, aki a tárgyalt regények legtöbb migráns figurájához hasonlóan már egyik emlékezetvilágban sem él: az új kontextusban csak fizikailag van jelen, miközben az anyaországi emlékezet egyre jobban önállósodik, és az elszenvedett traumatizálódás olyannyira a végletekig fokozódik, hogy a továbbélés már nem tűnik lehetségesnek. Így ezek az eredmények világosan kiemelik azokat a tragikus következményeket, amelyekkel a kollektív emlékezetben való korlátozott részvétel járhat minden egyes individuum számára.

Fülöp József fordítása

Anna Kim

A személyesség inváziói

Hansinénál

Mindennapos rutinná változtatja az utazás az ambivalenciát. Azt, hogy egyfelől úgy érzed, nem tartozol *oda*, éppen ezért nem kényszerülsz rá, hogy közlékeny legyél és magyarázkodj, másfelől viszont folyton megszólítanak, tolakodóan, gátlátalanul és beteges kíváncsisággal: *a személyesség inváziói*. Megpróbálnak *behatolni* a bensődbe, kíméletlenül, mintha csak meg akarnák hódítani. Kiszolgáltatott, *kitett* az utazó; hasadék tátong valódi és mások feltételezte identitása között, valóságos *szakadék*, mert mindig elkezdődnek csupán, ámde soha nem fejeződnek be a beszélgetések, pláne *ki nem futnak* sehová; alapjában véve egy társalgásnak álcázott végtelen ciklus foglya az utazó. Földrajzi pozíciók rögzítésére szolgál csupán az egész, ezek teszik ki ugyanis az utazó teljes identitását, néhány címszó kell még legfőljebb kiegészítésképpen: foglalkozás, családi állapot, effélék. Így aztán elveszíti lényének *harmadik dimenzióját* az utazó, síkba torzul, és kénytelen beérni azzal, hogy egyetlenegy kategóriát reprezentál: az „idegenség”-et.

A szállásomra igyekszem, *oda*, ahol a következő hét éjszakát fogom eltölteni, Hansine lakására. Azelőtt elárusító és kirakatrendező volt Hansine, ma már nyugdíjas. Ötpercnyi járásra esik a lakása a városközponttól, egy lakótelep K tömbjének harmadik emeletén. Teljes felújításon estek át a házak, zajszigetelő ablakokat építettek be, dióbarna burkolat borítja a lépcsőházat, a lépcsőfordulók apró balkonjairól a fjordra látni. Nemrég festették át a graffitiket Hansine lépcsőházának falán, még mindig érezni az átható festékszagot. Odalent, a földszinten fából épített gyerekszánkó áll a levélszekrények alatt. Apró termetű, hatvanéves forma asszony nyit ajtót, amikor becsöngetek, a haja vörösesbarnára festve, a kerek szeméhez hasonló kerek fürtökbe rendezve. Beinvitál, és álmétkodva jegyzi meg, hogy nem is nézek ki angolnak, a legkevésbé sem. Persze, hogy nem, felelem ugyancsak álmétkodva, hiszen nem is Angliából érkeztem. Hát akkor honnét, kérdezi. Ausztriából, felelem, vagy úgy, *Ausztráliából*, javít ki nyomban, nem, Ausztria, Österreich, mondom, és közben megpróbálok földézni valamit a csekély dántudásomból: Ostrig. Hátrál egy lépést, fölhúzza a szemöldökét, jó ideig csóválja hitetlenkedve a fejét, végül kijelenti, hogy nem, semmi esetre sem lehetek osztrák, az osztrák nők nem így néznek ki.

Az idegen ikertestvére az utazó, *saját identitásunk rejtett oldala*. Hontalan, időtlen, se kötődése, se eredete, se emlékezete nincs. Érthetetlen marad, reménytelenül őrlődik a nyelvek frontvonalai között: emitt a sajátja, azt alig érti valaki, amott a másik, az idegen, az viszont összefüggéstelen hangok, még csak nem is szavak zagyvaléka. És mégis föltartóztathatatlanul keresi tovább *az ígéret földjét*, jóllehet sokan azt állítják, *valójában nem is létezik*; egyszerűen több szájat növeszt.

Az utazónak természetes élettere a pályaudvar váróterme, a repülőtéri széksor, a vasúti kocsi fülkéje, egy-egy véletlenszerűen elfoglalt ülőhely, a turistainformáció. Hasonszórúek társaságát keresi olykor, és ha megleli, attól fogva foggal-körömmel védelmezi a falkában kivívott helyét, mert kiegészíti az identitását az a hely. Ha azonban megszegi a falka valamelyik szabályát, akkor felháborodottan rendre utasítják, és egykettőre kiközösítik. Megint magára marad a *kétes énje*.

Hansine le nem veszi a szemét az arcomról, elmélyülten tanulmányozza, fölfedezi a *különbözőségét*; túl van számára egy bizonyos küszöbön az arcom, nem ér el odáig a megértése, alkalmasint azt fontolgatja, vajon elfogadhatja-e, vagy utasítsa inkább vissza a benne rejlő idegenséget, azután megrándul a keze és a karja, szeretné megérinteni, megtapogatni... végül azonban beéri annyival, hogy egészen közelről a szemembe néz, mintha segíthetne talán ez a közelség. Aztán rám lövell még egy utolsó, zavart pillantást, majd meghozza az ítéletet. Azt mondja, úgy nézek ki, mintha Grönlandon születtem volna.

Elvárják az utazótól, hogy tudja, meddig mehet el: Nem szabad kikényszerítenie a szerencsését, nem szabad feszegetnie az elfogadás határait. Jó, ha tisztában van ugyanis azzal, hogy látszólagos csupán az elfogadás, úgyszólván kölcsön kapja az interakció idejére. Alapja a *megfelelő alkalmazkodás*, márpedig az megköveteli, hogy ugyanolyan derűsen, ugyanolyan fesztelenül viselkedjék az utazó, mint bármely más normális személy. Egyszersmind igyekeznie kell, hogy elkerüljön minden olyan helyzetet, amelyben megkérdőjeleződhetne a látszólagos normalitása. Nagyon jól tudja az utazó, hogy hibátlanul kell eljárnia a szerepét, mert ha egyszer megrendül, nem lehet többé helyreállítani a látszólagos elfogadást; soha nem szabad átlépni ezt a határt.

Köti Hansine az ebet a karóhoz: De hát, tessék, ilyen a szemem, az arcomra mutogat, *ilyen* a szemem, közvetlenül a homlokom alatt hadonászik a kezével, hátrahőkölök, majdnem súrol a kéz, végül megadom magam. Dél-Koreában születtem, bököm ki. Visszakérdez: Hol? Koreában, ismétlem el, *Sydkorea*. Vagy úgy, Korea, nyugtázza elégedett mosollyal, de hát hogyan jut eszembe akkor Ausztria, ilyen képtelenség, ekkora képtelenség! Ausztriában nőttem fel, magyarázom. Nem éri be ennyivel: Hogyhogy Ausztriában? Európában vendégprofesszorkodott az apám. Vagy úgy, professzor, sóhajt föl megkönnyebbülten, ugyan miféle professzor? Festő, felelem. Hát az édesanyja? Megkérdi még, van-e testvérem, visszaköltözött-e Koreába a családom, és gyakran meglátogatom-e apámat. Nem, felelem, apám meghalt. Ó. Hansine megilletődötten elhallgat. Mintha azt motyogná még: a lányom, azután hallgatásba burkolózik. Vége a beszélgetésnek. Átléptem azt a bizonyos határt.

Egyfolytában a határon tartózkodom utazás közben: Maradéktalanul kihasználom az idegenség kínálta lehetőségeket, élvezem ezt a szerepet, amely

voltaképpen sokkal több számomra pusztá szerepnél – létezésem alapvetése, természetes közegem: idegenben van az én saját helyem. Döntő részét teszi ki identitásomnak az utazó, úgyszólván *főállású utazó* vagyok. Így történhetett, hogy kiüresedett, hogy deformálódott az identitásom az esztendők során, mégpedig egy jelző, az „idegen” jelző miatt, nevezetesen abban az értelemben véve, hogy „nem idetartozó módon idegen, hanem teljesen idegen”. A külsőmből a bensőmbé szivárgott, belém fészkelte magát a sehova sem tartozás avagy *fölöslegesség* (az értelmező szótár szerint a „valahová tartozás” antonimája). Ha mármost idegen emberek közé csöppenek, egyáltalán nem törekszem arra, hogy elfogadjanak, mivel az idők során olyannyira elszoktam már az elfogadás tapasztalatától, hogy jószerivel nem is tudom, mire törekedhetnék egyáltalán. Saját magamtól is elidegenít az utazás. Minél jobban eltávolodom a megszokások helyétől, annál inkább eltávolodom önmagamtól is, annál kevésbé tudom előre kiszámítani a saját reakcióimat, nyilván a környezetem dolgaihoz fűződő meghitt viszony határozza meg azt, hogy mennyire reagálok kiszámíthatóan.

Határtapasztalat az utazás: egyfelől az országokat elválasztó politikai határok és önkényességük tapasztalata, másfelől saját határainámé, amelyek megmutatkoznak váratlanul; saját létezésemet változtatja meg, ha alámerülök az idegenségbe, mivel megkérdőjeleződik, *megrendül* az önmagamról főlhalmozott tudásom. Semmi sem ugyanolyan, mint azelőtt, ha jártam valahol, ahol olyan emberekkel, olyan tapasztalatokkal szembesültem, amelyekre reagálnom adatott csupán, mivel korlátozva voltam a kezdeményezésben. Még ha netalántán azt hiszem is, hogy változatlanul, hogy *sértetlenül* térek vissza, mindenképpen megváltoztam, már csak azért is, mivel alássa saját létezése magától értetődő voltát, ha az utazó identitását ölti magára az ember: Itt, az idegenben kívül esik a normalitáson, hogy én vagyok én. Meglehet, elviselhetetlen volt egykor ez a magától értetődőség, később hiányzik majd, végül pedig, a visszatérés után nem marad belőle semmi, legalábbis nem ugyanúgy; meg kell majd keresnem.

Határozottan a *La strada* Giulietta Masinájára emlékeztet Hansine, ugyanúgy a fülétől a szeméig, azután vissza, az ellenkező irányba szalad a mosolya, ugyanúgy áll meg a helyiség közepén, és jöllehet nem rakja csípőre a kezét, mégis úgy tűnik, mintha pontosan azt tenné, miközben mosolyogva oldalvást táncikal egy kicsit, én pedig legszívesebben valami manézsba állítanám, homokkal fölszórt, tribünökkel körbeépített cirkuszmanézsba, ahol olyan közel ülnek a nézők az arénához, hogy szakadatlan rettegés bujkál bennük, mivel hajszál híján eltalálják a fejüket a trapézzról trapézra lendülő akrobaták elsuhanó lábai; azután ráébrednek, hogy Hansine manézsba egy aprócska, kétszobás nuuki lakás, és ez a lakás azon nyomban Koppenhágába katapultálja a belépőt, egy nagy belmagasságú, sötét épületbe, amelyben dohszag terjeng, pislákol csupán a fény, és száz esztendeje tartó hallgatás a csend. Fehér fodrok díszítik a függönyöket, virágmintások (és ugyancsak fodrosak) az ágytakarók mindkét hálószobában, apró, rózsával ékes díszpárnák hevernek az ágyakon, dugóhúzóloknis, kék-fehér virágmintás ruhácskába bújtatott porcelánbaba áll Hansine szobájában a polcon, a szőke hajú unokát ábrázoló nagy alakú fénykép mellett, és olyan fodros, olyan virágos, alap-

jában véve olyan *higiénikusan* régimódi ez az egész idill, hogy jó ideig észre sem veszem az afrikai maszkokat, az euro-afrikai figurákat. A fjordra nyílik a nappali ablaka, de van a helyiségnek egy másik ablaka is, Hansine azt mondja: *ez az én ablakom a nagyvilágra*: egy nagyjából egy méter magas, és legalább ugyanolyan széles tévékészülék. Szakadatlanul működik a tévé, csakis akkor kapcsolja ki Hansine, amikor lefekszik aludni. Itt, ebben a manézsban veszem észre hirtelen, hogy pszeudo-afrikai művészet díszíti ugyan a helyiséget, ám semmi esetre sem inuit műlktások. Amint kiderül, dánokból, svédekből és németekből áll Hansine közvetlen rokonsága, grönlandi elvéve akad csupán közöttük (beházasodtak), ő maga – és ezt jó néhányszor nyomatékosítja – soha semmiféle viszonyt nem kezdene grönlandi férfival, jóllehet „eszementnek” találja a dánokat is, *crazy, the Danes are crazy*. Bekvártélyozzák magukat a lakásába, meséli méltatlankodva, és egyfolytában a semmirekellő, naplopó grönlandiakat csepiük, abban a hiszemben persze, hogy ő, mármint Hansine majd a pártjukra áll, csak hogy grönlandi ő maga is, állítja határozottan, itt született és itt is nevelkedett, és – mintha csak ez volna a döntő, a fácolhatatlan bizonyíték – folyékonyan beszél grönlandiul. Itt élte le az egész életét, folytatja, mármint egy röpké megszakítástól eltekintve, ugyanis Dániában töltött néhány esztendő, éppen akkoriban, amikor nem engedték be a grönlandiakat a koppenhágai diszkókba, egyszerűen csak azért, mert grönlandiak, nem engedték be az ő thaiöldi barátnőjét sem, mert grönlandinak nézte az ajtónálló, így aztán szolidaritásból és tiltakozásképpen odakint maradt ő maga, mármint Hansine is. Fölsóhajt, félrefordul kissé, úgy értelmezem a gesztusát, hogy elbocsátott, de azután mégis csak visszaszólít egy hirtelenjében odavetett mondattal: Alighanem jobban tenné az unokája, ha mielőbb szakítana a barátjával, azzal a semmirekellővel, azzal a *rézbőrű semmirekellővel*.

Nem sokkal később lefelé csúszkálók a domb oldalán: a tetején terpeszkedik a lakótelep, én pedig *nem érzem jól magam a bőrömben*. Csupa jég a lejtő, hó ugyan alig esett az idén, a reggelenként és estefelé aláhulló csapadék azonban – nem eső, hanem inkább valami harmatféle – jéggé fagy, és rétegekben lerakódik; ránézésre hasonlít egy kicsit a hóhoz ez a téli jég, valójában azonban egyfajta védőpáncél, amely beburkolja és konzerválja nyárig a várost. Tűzrakó helyre lelek odalent, a domb lábánál: cigarettacsikkek, műanyag fagyaltoskanalak, használt óvszerek és a kilótt szilveszteri rakéták hüvelye: *Night Thunder* – ez áll rajtuk csupa narancssárga nagybetűkkel, norvég, bergeni minőség. A rakétahüvelyek alatt félig kiszáradt fűcsomók. Lefényképezem a helyet, mivel gyűjtöm a nyomokat, és mivel úgy érzem, túlságosan kevés nyomát találni az életnek ebben a városban, amely olyan kihaltnak tűnik hirtelen, mintha egyetlen élő lélek sem tartózkodna benne, pedig még csak délutánra jár az idő. Valamivel több élet fogad a városközpontban, a *Brugsen* szupermarket környékén – saját reklámszlogenje szerint „száz százalékban a grönlandi nép tulajdona” az áruház, mégis dél-tiroli *Golden Delicious* almát árul –, utcai árusok gyülekeznek az üzlet előtt, kipakolják a portékájukat (CD-ket, DVD-ket, videokazettákat, mindenféle játékot, elemeket, cipőket, használt ruhát), olyan szegényes a kínálatuk, hogy bőven elfér szélteben a két cipőjük orra előtt, ha pedig netalántán toporogni kezdenének, akkor még kevesebbnek tűnne a lábuk előtt heverő áru, éppen ezért muszáj nyugodtan

megállniuk egy helyben, máskülönben még azt gondolhatná az ember, várakoznak csupán, és nem is eladni jöttek; néhány férfi (hasisdealerek) és nő álldogál a közelükben, a kezükben sörösdoboz, be vannak rúgva. Nem sikerült még eldöntennem, megszólítsam-e őket – értenek-e vajon angolul? –, ők viszont máris beszélnek hozzám, persze grönlandiul, így aztán kénytelen vagyok értésükre adni, hogy egyetlen szót sem értek, nevetnek, utamra engednek, csakhogy lappang a pillantásukban valami, ami visszatart, valamiféle habozás, mintha talán titkot akartak volna megosztani velem, de most már elszalasztottuk az alkalmas pillanatot. Eszembe jut a Henriettével, a grönlandi rádióinak dolgozó újságírójával folytatott beszélgetés: ő említette azt a bizonyos *férfiügyletet*, azt, hogy férfiaktól álló csoport találkozik hetente egy apró, elhagyatott házban, valahol Nuuk peremén, valahol *a világ végén*, és olyan dolgokról esik ott szó közöttük, amiket sehol másutt nem beszélhetnének ki: az őrzöngésig fokozódó féltékenységről, az alkoholizmusról, a dühről, a haragról és a félelelről, az apáktól és anyáktól kapott verésről, a szexuális bántalmazásról, a magányról és az öngyilkosságról. Még mindig igen magas Grönlandon az öngyilkossági ráta, és a fiatalabb férfiak követik el a legtöbb öngyilkossági kísérletet. A modernitás bevezetésével (Grönlandon konkrét dátumhoz kötődik ez az esemény) megváltozott egyszersmind a nemek hagyományos viszonya is, ez pedig – mondja Henriette – válságba taszította a grönlandi férfiakat; jellemzően inkább a nők azok, akik befejezik az iskoláikat, akik jó állást találnak a városokban, nem egyszer vezető beosztásba kerülnek, és attól fogva itt élnek, itt dolgoznak, például Nuukban. Elutasítják a hagyományos grönlandi női szerepet, amely alárendelt pozícióra kárhozná őket, hallani sem akarnak olyan férfiról, aki még mindig ragaszkodik ahhoz az immár elavult társadalomfölfogáshoz, így aztán egyre több az egyedülálló nő a városokban és az egyedülálló férfi vidéken. Magányosnak nem feltétlenül magányosak, amint megtudom, mert Rita, aki valamelyik irodában dolgozik és ugyanazon a lakótelepen él, mint Hansine, egyértelműen leszögezi, miközben kávézunk és *iggutot* (kekszet) eszünk, hogy szeret egyedül élni. De hát nem mond ez ellent a mélyen gyökerező, rendkívül erős grönlandi családszeretetnek? – kérdezem. Talán, feleli Rita, *imaqua*, ő azonban a maga részéről boldog, azzal megmutatja a saját maga készítetté ékszerét, a borszójakra fölfűzött, csodálatosan csiszolt köveket, részint a nuuki tengerparton, részint a hegyekben találta, most pedig olyan óvatosan helyezi az asztallapra őket, mintha törékenyek lennének, valósággal *lesimogatja* őket elibém, hiszen különleges szerencse, hogy rájuk lelt ebben a végtelen pusztaságban – ekkor döbbenek rá, hogy hiszen el se férne a lakásában másodmagával, és eszembe jut, hogy miközben Henriettével beszélgettem a rádióban, futólag látni véltem azt a férfit, aki az internetes tévécsatornán egyedülként vállalta a másságát nyilvánosan a nuuki homoszexuálisok közül, és azt mondta, ki fog vándorolni Dániába, mert aligha talál magának élettársat itt, Grönlandon, ahol olyan mértékű a homoszexualitás társadalmi elutasíthatósága, hogy hivatalosan egyáltalán nincsenek is homoszexuálisok (mármint őt magát kivéve). Miután rászánta magát a *coming outra*, és feladott egy párkereső hirdetést, egész sor dühödt levelet kapott nőktől: rendre utasították, és kérdőre vonták, miért hozza nyilvánosságra ezt az „őrültséget”. Azt mondja, magányos itt, reménytelenül magányos.

Elindulok visszafelé, a gyarmati kikötő és a Hans Egede-szobor irányába, majd egy kisebb vargabetűvel betérek a *Braedtetre*, Nuuk hús- és halpiacára. Acélszerkezetes tető fedi a piacot, és öt sorban kínálják alatta, csillogó pultokon, a számomra teljességgel ismeretlen húsféléket: fókahúst, halat és kacsát. Látok mindenféle belsőséget is, beleket, bordákat, továbbá jó néhány lummát: mintha csak apró pingvinek lennének, februárban vadásszák őket, most pedig egészen, fejestül, szárnyastul hevernek az ezüstösen csillogó pulton, úgy rémlik, csukva van a szemük, mivel egyetlen fekete pupilla az egész, fekete toll borítja a pofájukat is; nincsenek szakszerűen széttrancsírozva és nejlonzacskóba csomagolva, mint a többi hús- és halféleség. Dermedt ujjakkal dolgozzák föl portékájukat a délutáni napfényben az árusok, miközben csillámlik már a pultok alatt az olvadozó jég; rettentő méretű ollókat látok, termoszokat, söprűket, rongyokat, vödöröket. Két részre oszlik a piac, az egyik oldala, a nagyobbik része fedetlen, még télen is, a másik fele nem csupán fedett, hanem voltaképpen egyetlen hatalmas, acélfalú hűtőkamra, nyáron, amikor melegebbre fordul az idő, és több *zsákmány* érkezik, leszerelik vagy fölbillentik az oldalfalait. Levágott uszonyt pillantok meg itt, aztán egy darab lenyúzott fókabőrt, mellette véres, mélyen rovátkolt vágódeszka, sárga gumislag tekereg kígyó módjára a földön, gondosan egymásra halmozott, fűrésszel kiporciózott hal- és húsdarabok hevernek a fehér kádakban, a *műanyag koporsókban*. Megbámulnak engem is, miközben báméskodom, mégpedig nyíltan és roppant kíváncsian, nehéz volna megmondani, kiben nagyobb a kíváncsiság, bennük-e vagy bennem. Azután furgon érkezik friss szállítmánnyal, alkalmasint maga a vadász hozza két segédjével az árut, éppen úgy rémlik, mintha puska hegye meredne az égnek a vezetőülés mellett, amikor megszólítanak, szemérmes mosollyal és grönlandiul, én pedig azt felelem, sajnálom, de nem beszélek grönlandiul, a vadász bólint, és sóhajt egyet, de nem akar még utamra engedni, kérdezne még valamit, én pedig eleve tudom, mire kíváncsi, így aztán megrázom a fejemet, és azt mondom: *naamik kalaalisut*, ami annyit tesz: *nem grönlandi*, és miközben kimondom, heves vágy fog el, bárcsak az ellenkezőjét állíthatnám – amikor úton vagyok, nem kockáztatok annyit, mint megszokott, hazai környezetemben; olyan bizalmasságot engedélyez az anonimitás, ami a közelségben lehetetlen. Olyan szabadságot engedélyez az anonimitás, ami a közelségben lehetetlen.

Járni tanulok

Mintha csak a befagyott tenger felszínén állnék: mozgás közben dermedt jéggé a víz. Végtelen a kékesfehér síkság, kivehetetlen a láthatár. Nem fedi hó a hullámok taraját, nagyra vannak magukkal, úgy tesznek, mintha hegycsúcsok volnának, pedig gyerekek csupán, még a felnőtt hullámokkal összevetve is. Csönd. A cipőtalpam csikorog egyedül, ahogy lerakom egyik lábamat a másik elé. A sziget belsejét borító jégtakarón járok. Azt hittem, a *tenger felszínén* sétálok valahol, messze a parttól, azután gellert kap a tekintetem, és egyszerre csak a jég-sivatagban találok magam; ugyanilyen érzés lehet, gondolom, a Jupiter Európa

nevű holdján állni, amit állítólag az óceán felszínén lebegő *jégpáncél* borít; úgy rémlik, vízszagot érzek hirtelen, holott ez teljességgel lehetetlen, hiszen kezem összes melegére szükség van ahhoz, hogy megolvasszak akár csak egyetlen apró jégszilánkot is: megpihen a tenyeremben, sértetlenül, és csak pillanatokkal később vélek némi nedvességet érezni, amikor nem bírom már tovább a hideget, és zsebre dugom a kezem.

Megint gellert kap a tekintetem, ezúttal megszűnik a fent és a lent, átvette az ég színét, a struktúráját, a mintázatát az egész vidék, én pedig beléveszek az *ég alaktalan tömegébe*, miközben esetlenül talpalok tovább; olyan száraz a levegő, hogy egykettőre szomjan halok, ha a számon át próbálok meg lélegzethez jutni, és újra csak gellert kap a tekintetem: Ezúttal valamiféle absztrakt helyen találok magam, ahol csakhamar elcsitul a látnivágyás, mivel sehol sem lel támpontot a szem, jóllehet nem szűnik a kíváncsiság, és percről percre erősödik bennem az az érzés, hogy *mindjárt* megmozdul valami; az égre hajaz, az ég színét orozta el ez a hely, ez a szürreális táj, és megkérdőjelezi előbb a jelenléteimet (*tényleg itt vagyok-e vajon, vagy álmodom csupán?*), majd az egész létezésemet, mert belenő a testembe, belenő a fejembe a pillantásomat elnyelő semmi, ellep és kiszipolyoz; és most végre tudom, miért volt számomra mindig is inkább valamiféle érzés, nem pedig valóságos hely Grönland, pontosabban: olyan hely, amelyről *mindig is* tudtam, hogy ott lakozik ez a bizonyos érzés, ott és sehol másutt, ez a megfoghatatlan, ez az ellentmondásos érzés, elvágyódás és honvágy, vágyakozás és szabadság elegye, és éppen ekkor jut eszembe, hogy olvastam valahol: a belső jégmező az a hely, ahová soha be nem tették volna a lábukat az inuitok, itt éltek ugyanis a démonjaik meg a szörnyeik.

Két napja Kangerlussuaq-ban tartózkodom, két órát repültem idáig Nuuk-ból észak felé. Összkerékajtású, különlegesen széles és nagy átmérőjű gumiabroncsokkal (mindössze egy fejjel alacsonyabbak nálam a kerekek) fölszerelt buszon utazom néhány dán turista meg egy hongkongi házaspár társaságában egy keskeny úton, amelyet még a negyvenes években épített az amerikai hadsereg, hat évtizeddel később pedig a Volkswagen hosszabbított meg autótesztek céljára, manapság azonban már csak turisták és tudósok járnak rajta. A Watson folyó partján haladunk: évente hét hónapon át be van fagyva a folyó, a fennmaradó öt hónapban pedig nem csupán vízzel, hanem hordalékkal, kövekkel és homokkal is táplálja a Russel-gleccser, így aztán túlságosan zavaros ahhoz, semhogy megélhetnének benne a halak; elhagyjuk az amerikai katonák építette golfpályát: újabban kutyaszánok parkolnak rajta telente; elhúzzunk a hatvanas évekből itt maradt, már alig létező, mivel teljesen kibelezett, repülőgéproncs mellett: egy Keflavíkból az Egyesült Államokba tartó katonai repülőgép zuhant le annak idején valami elektromos hiba meg a rossz időjárás miatt Kangerlussuaq közelében; végül elhagyjuk a világ legészakibb fáit, egy húsz esztendeje kutatási céllal telepített fenyvest: alig látszanak ki a környező aljnövényzetből a fák. Mindenféle kísérletek céljára használta a hidegháború idején az amerikai hadsereg azt a területet, amelyet átszel a belső jégtakaróhoz vezető út, és még ma, húsz esztendővel a katonai támaszpont bezárása után is csak részben járható ez

a vidék: egyes körzetekbe szigorúan tilos a belépés, mivel dinamitot, aknákat, *háborús játékszereket* hagytak itt maguk után az amerikaiak; nem szabad letérni a kijelölt útvonalokról, amíg egyszer föl nem szedik majd az összes aknát.

Negyven kilométer mindössze Kangerlussuaq-tól a belső jégmező pereme, mégis csaknem négy órába telik az út a terepjárónak, mivel lépésben lehet csak haladni. Ebben a három tóban – magyarázza útközben *expedíciónk* vezetője – le lehet hűteni a nyári horgászatokra és túrákra magunkkal hozott sörösdobozokat; azt mondja, jobbra, és jobbra nézek, de egyet se látok a három tó közül, *egyentájjá*, hullámzó síksággá változtatta a természetet a tél, csakis a hegyek maradtak külön-külön felismerhetőek, kiváltképp a *Mount Sugar Loaf*, a Cukorsüveg. Öszönként – folytatja az expedícióvezetőnk – gyakoriak a völgyben a homokviharok, innét ered a neve is: Sandflugtdalen (*Sandflucht*talnak csöng a fülemben önkéntelenül); kételkedve, hitetlenkedve hallgatom, délebbre képzeltem volna inkább a homokviharokat, nem éppen egy jéghideg pusztaság közelébe – ám egyszerre csak a porszerűen szemcsés hó lép a homok helyébe, és *fátyolban* gomolyogva örvénylik-ömlik fölfelé a domboldalon, beborítja az ég egyre magasabb rétegeit, és megváltozik a Nap tekintete is, ahogy rávetül a hó árnyéka, egy csapásra elsötétül az imént még fehér vidék, úgyhogy a félhomály rétegei között araszolunk tovább.

Kisvártatva újra kisüt a Nap, mintha éppen csak lekapcsolta volna valaki az imént. Egyre inkább valamiféle fekete-fehér tájon találok magam, a színek hiánya miatt jószérivel kivehetetlenek a részletek, kénytelen kitölteni a fehérséget az agyam, hogy fölfogjam, amit látok, mintha elfelejttem volna, és most újra meg kellene tanulnom a látást; alapjában véve a saját Grönland-képzetemben tartózkodom, nem a valódi Grönlandon, hiszen egyáltalán nem tudom, mit is látok voltaképpen. Minél közelebb férközünk a belső jégtakaróhoz, annál részletesegebb, annál színehagyottabb a táj, valósággal ragályos az *üresség*, egyre ritkásabb, egyre gyérebb az aljnövényzet, most már csak *borosta*, pedig az imént még haj volt, kócos, tincsekbe göndörödő haj; most már pusztá kontúrokból áll a világ, mintha valaki megpróbálta volna kiradírozni az egészet, ámde csakhamar belefáradt a tágas töméntelenségbe, így aztán elmosódott, fekete sávok maradtak csupán a keze után, *letarolt bozótosok*, amelyek első pillantásra a radírgumi visszamaradt morzsáira hajaznak, vagy talán még arra sem: szolgálaton kívül helyezi szememet a tagolatlan hófehér.

Járni tanulok: Sírúhát viselünk, polár alsóneműt, hócsizmát. Sapkát, kesztyűt, napszemüveget. Bámuljuk a jégmezőt, és nem tudjuk biztosan, mit is bámulunk. Félresöpörjük a havat a jégről, és megállapítjuk, hogy jégrétegen állunk csakugyan, és hogy a hótól megtisztítva igencsak csúszós ez a jég. Nem járunk, hanem botorkálunk, álmélikodva ismerkedik a talajjal a kezünk meg a lábunk, mintha épp csak az imént nőttek volna ki. Gondosan ügyelünk a végtagjainkra, óvatosan érintjük a talajhoz a lábujjainkat, mintha csak folyékony volna a jég, mintha bele kellene tunkolnunk előbb, és csak amikor megbizonyosodtunk, hogy elbírja a súlyunkat – csakis akkor nehezedünk a sarkunkra. Úgy gyakoroljuk a járást, mintha ez volna a legelső alkalom. Körülöttünk a teljes magány. Még job-

ban kiemeli a városok szűkösségét a vidék végtelensége. Odafigyelünk minden egyes lépésünkre, mert nem bízunk a lábunkban, és nem bízunk a jégben sem, hiszen úgy tudjuk: bármikor beszakadhat alattunk, a *mi jégünk* ugyanis legfőkébb a téli hónapokat vészeli át, és módfelett *törékeny életet* él. Olyan kevesen vagyunk, hogy percekben belül szem elől tévesztjük egymást, pedig voltaképpen nem is járunk, hanem csetlünk-botlunk inkább. Végül magamra maradok a tájban, csakhogy a táj nem az, ami. Fehér, üres térben állok, körös-körül csend, épp az imént *született* a lábam, és – teszem hozzá gondolatban – talán maga a testem is, alkalmasint épp az imént jöttem a világra. Különös élmény minden egyes lélegzetvétel, beszélek magamban, így bizonyosodom meg arról, hogy itt vagyok csakugyan, apró és vékony, *távoli* a hangom; fölemelem a lábam, elindulok a nap felé, a napot még fölimerem, és miközben elindulok és elcsúszom, miközben elcsúszom és megtapogatom a jégmezőt, miközben a sarki jéghez érintem az arcomat, és a félig fagyott havat morzsolgatom az ujjaim között – mindeközben egyáltalán nem érzem magányosnak magam.

Másnap a Russel-gleccsert keresem föl: tizenkét kilométer hosszú és ötven méter magas a hangosbemondó közlése szerint. Ez alkalommal félúton letérünk már az aszfaltról, és a nyílt terepen tesszük meg a további huszonhárom kilométert. A tó kellős közepén parkol le velünk a terepjáró, látom a jégben futó repedéseket, recsegést hallok, február vége van, áprilisban jön majd az olvadás, csakhogy szokatlanul enyhe az időjárás az idén, nem is esett hó, mondja az expedícióvezetőnk, közvetlenül érzékelhető itt a globális fölmelegedés, parkoljunk máshol, parkoljunk inkább a szárazföldön, ámde máris faképnél hagyott a csoport. Ezúttal két amerikai jött velünk, farmert és őszi dzsekit viselnek, csillog a kopasz fejük a napsütésben, aztán egy koppenhágai internettanácsadó, egy lány az aarhus-i egészségügyi szakiskolából, meg két ismerős házaspár, összesen három fiú- és két lánygyerekekkel, ők csak Kangerlussuaq-ig jutottak a szabadságukon, Grönland többi része megfizethetetlen; a hongkongi házaspár hazautazott tegnap, miután előző éjszaka hiába autóztak jó ideig a sötétben, hogy lássanak legalább valami pislákoló sarki fényt.

Türkizkék, roppant méretű jégkockákból álló terület a gleccser, egykettőre összezsugorodunk, apró az ember és hatalmas a természet, de hát ez a dolgok rendje. Főleg a színében és a formájában különbözik a hegységtől az örök *jégghordalék*: a hegyvidék inkább dombos, lankás, könnyűszerrel megmászható lenne, ha nem fedné jégtakaró; a gleccser viszont sarkos, *éles*, kocka alakú tömbökből áll. Az anyaga áttetsző, legalábbis így képzelem, amíg közeledem hozzá, azután viszont megállapítom, hogy csakis azért tűnik áttetszőnek, mert levegőt zár magába.

Teljesen egyértelmű a gleccser határa: Mihelyt föltűnik valamiféle szín, vége van. Láncot formáznak a hegyek, téli bundájuk a fókákéra hajaz, szürkék és feketék, szórványos fehér foltokkal. Télen nincs éles határvonal a gleccser és a hegyek között, csakis a nyár leplezi le a gleccser valódi természetét: nem evilági, *földönkívüli* lényét, akkor azonban rögtön olvadásnak is indul a gleccser, mintha csak el akarna tűnni: mintha nem maradhatna fönnszemmi, ami megtagadja az alkalmazkodást.

Én, aki mindig is bizalmatlanul, sőt *gyanakvóan* viszonyultam a természethez, egyszeriben azon kapom magam, hogy a rabja lettem, olthatatlan vágyat érzek, hogy mozogjak benne, hogy megszaglasszam, hogy megérintsem és megtapogassam. Másnap kutyaszánós kirándulásra indulok, elkísér az egészségügyi szakiskolás lány is, Johanne visz bennünket a saját kutyaszánjában, azon kevés grönlandi nők egyike, akik hivatásszerűen vadásznak, rénszarvasra, pézsmatulokra, alkalomadtán fókára is. Fókaprém kabátba és nadrágba csomagol bennünket indulás előtt Johanne, fókaprém csuklyát, rénszarvasprém kesztyűt húzunk, így az arcomat éri csak a szél, és valahányszor menetirányba fordulok, érzem, ahogy átrágja magát a prémruhámon a mínusz huszonöt fokos hideg, és pillanatok alatt megmerevedik az arcom. Kiáltásokkal és korbáccsal irányítja Johanne a kutyákat, nyomban engedelmeskednek az állatok, ha a földnek csattan olykor-olykor a korbács. A befagyott, keskeny folyómederré szűkült Watsonon siklunk, és miközben ropogva-csikorogva repedezik körülöttem a jég, miközben elképzelem, milyen lenne a jéghideg vízben tapicskolni a fókaprém öltözékemben, amely alig érezhetően, mégis állhatatosan árasztja magából a fókaszagot, mindeközben lassan elhúznak a szemünk előtt a hegyek meg a síkságok, és semmi közük ahhoz, amit úgy nevezek: világ, és amit többé-kevésbé ismerni vélek. Érvényét veszti itt az összes szabály, amire megtanítottak, előlről, újra meg kellene tanulnom mindent, hogy esélyem legyen a túlélésre ebben a környezetben, amely mindazonáltal *barátságosnak* tűnik, így hát valóságos kísértés fog el, hogy elkallódjam a vadonban, hogy alámerüljek mindörökre a magányban, akárcsak *Qivitoq*, a hegyi vándor, aki megsértette az élet körforgását, mivel egyszer csak nyoma veszett, és nem tudták a rokonai, vajon él-e még, vagy pedig már halott. Ha meghalt volna, akkor eltemetik, hogy egy másik élőlényben szülessen újra a lelke, ő maga pedig beléphessen a holtak birodalmába, így azonban meg volt kötve a kezük, mivel *Qivitoq* nem volt se élő, se halott. Úgy mesélik, meghalt minden éjjel, és újjászületett minden reggel, a magány volt az árnyéka, a magány és a fölismerés: *All true wisdom only exists / Far from human beings / In the great loneliness* – így szólt Ingjugarjuk Knud Rasmussen sámán története. Ebben a csöndben születnek a dalok, a lélek alkotja őket, és légbuborék gyanánt szállnak föl a felszínre a tenger mélységes fenekéről, hogy végül szétpattanjanak, így mondják a legöregebbek, és csakugyan: magában őrzi a csönd az összes olyan szót, amikről megfeledeztem, és rádöbbenek, hogy olyan szabadság föltétele ez a magány, ez az izoláció – a kitapintható, a megfogható szabadságé: az utakon, a hegyekben, a folyókban, a tavakban és a fjordokban. Grönlandon nem kiáltvány, nem eszme, nem filozófiai elmélet, hanem közvetlen valóság a szabadság. Grönlandon be lehet lélegezni, meg lehet szagolni, meg lehet tapogatni a szabadságot, mert annyira valóságos, amennyire csak valóságos lehet egyáltalán. És a határtalan szabadsággal együtt érzek még valamit, amit illékony formájában ugyancsak ismerek már korábról, itt azonban tartósabbnak bizonyul, kitart órákig, olykor napokig is – a boldogságot.

Kurdi Imre fordítása

Hannes Schweiger

Többsnyelvű identitások

A „kultúrák között írók” díjazottjairól

Amikor valaki nyelvet cserél, egy új nyelvre vált, az egy új élet kezdetét is jelentheti. Sohn Young *Leimkind* ('Gyerekkapocs') című szövegében az énelbeszélő édesanyjának az emigráció, és azzal együtt egy új nyelv elsajátítása felszabadulást jelent a korábbi nyelvnélküliség és az anyanyelven való hallgatás alól. „Idegen országra, idegen nyelvre volt szüksége ahhoz, hogy megtanuljon beszélni. Az új nyelven keresztül megtanulja a régit, sorsszerűen kijelöltet, elszalasztottat, amit sosem mert használni. Nem tudta, hogy ennyi kimondható szó van a világon. Ma már azok a szavak sem fájnak neki, amik olyan sok sebet hagytak benne, minden oly könnyednek és kedvesnek hangzik, hogy abba sem tudja hagyni a beszédet, a hallgatást, a nézést.”¹ Az új nyelv megváltoztatja azt a módot, ahogy az ember a világra és az anyanyelvére néz, a nyelvre, amit a nyelvváltás előtt nem tudott használni. Az új nyelv szavait nem terhelik azok a súlyok, amelyek az anyanyelvben töltött élete során a szavakra rakódtak – sokkal szabadabban és könnyedebben tudja használni őket. Ha egy új nyelvre vált valaki, akkor jelentős kreatív energiák szabadulnak fel, a szavakat pedig újra úgy tudja használni, ahogy egy gyerek teszi: szabadon, ártatlanul, játékosan. Ez történik a *Leimkind* édesanyjával is a nyelvváltás után: „Igazán él, úgy érzi magát, mint egy gyerek.”² A migráció és a nyelvváltás egy lehetséges következménye a regény tükreben ez: a gyermeki szabadság a nyelvvel való bánásmódot illetően visszanyerhető, és egy olyan többsnyelvű identitás kialakulásához vezet, ami képessé tesz új alkotói energiák kihasználására. De valóban jellemző ez az újszerű nyelvhasználat azoknak a szerzőknek az írásaira, akik nem az anyanyelvükön írnak? Milyen következményei vannak a nyelvváltásnak az irodalmi alkotás folyamatára nézve? Milyen energiák szabadulnak fel és milyen akadályok keletkeznek? Ezek a kérdések állnak tanulmányom középpontjában, melyben az 1997 óta átadásra kerülő „kultúrák között írók” (schreiben zwischen den kulturen) irodalmi díj díjazottjainak szövegeit tekintem át. A díj egyfajta platform, és egyúttal ugródeszka azon írók és írónők

1 Sohn Young: „Leimkind”. In: Christa Stippinger (szerk.): best of 10. anthologie. 10 jahre exil-literaturpreise schreiben zwischen den kulturen 1997–2006. Wien: edition exil, 2007, 223–235. o., idézet 235. o.

2 Uo.

számára, akik nyelvet váltottak, és nem anyanyelvüként írnak németül. Egyrészt magukat az irodalmi szövegeket és a többnyelvűség bennük fellelhető nyomait, másrészt a szerzőknek az alkotás folyamatára és az új nyelvnek az írás folyamatában betöltött szerepére vonatkozó kommentárjait vizsgálom.

A „kultúrák között írók” irodalmi díj 1997 óta kerül átadásra, Christa Stippinger kezdeményezésére, ma már összesen nyolc kategóriában, azzal a céllal, hogy „új irodalmi tehetségeket fedezzen fel Ausztriában”. „Olyan szerzőket kíván bátorítani arra, hogy élethelyzetüket irodalmi szövegekben dolgozzák fel, akik bevándoroltak Ausztriába, vagy valamely etnikai kisebbséghez tartoznak.” Így már a kiírás magában foglalja, hogy a szövegek erősen önéletrajzi ihletettségűek. A kiírás szerint a szövegeknek „az idegenség, másság, integráció, kultúrák közötti élet” tágan értelmezett témáival kell foglalkoznia.³ Három díjat migrációs háttérrel rendelkező írók prózaszövegeinek ítélnek, 1998 óta a németet első idegen nyelvként beszélő szerzők alkotásai is különdíjat kaphatnak. Emellett további díjak vannak még vers kategóriában, a 20. életévüket még be nem töltött szerzők, csapatok vagy iskolai osztályok, valamint 2007 óta drámaírók számára. Összesen 13 000 euró kerül kiosztásra, amivel a „kultúrák között írók” anyagi szempontból (és az irodalmi és irodalomtudományos közösség figyelmét tekintve is) a német nyelvű térség kisebb irodalmi díjai közé tartozik.

A díj összegénél fontosabb azonban a kitüntetett szövegek antológiában való megjelenése – számos eddigi díjazott számára az első publikációs lehetőség. Bár a díj egyértelműen migrációs háttérrel rendelkező szerzőknek szól, német anyanyelvű és etnikai kisebbséghez tartozó írók szövegei is részesülhetnek ebben az elismerésben. A best of 10 antológiában, ami a 10 éves jubileum alkalmával Christa Stippingernek, a díj kezdeményezőjének és az antológia kiadójának személyes válogatását tartalmazza, megtalálható például Simone Schönett *marionetten sind wir...* (*‘marionettek vagyunk...’*) című prózai műve is, amely a jenisek (svájci cigány népcsoport) történetét és jelenlegi helyzetét dolgozza fel. Xaver Bayer szövege, az *Ankunft* (*‘Megérkezés’*) az elbeszélő egy ismeretlen városban szerzett első benyomásait ábrázolja, noha a szerző maga Bécsben született, és anyanyelve német. Így a hangsúly, ellentétben az Adalbert von Chamisso-díjjal, nem a szerzők származásán van. Christa Stippinger így járul hozzá ahhoz, hogy a migrációs háttérrel rendelkező és a migráció nélküli szerzők közötti önkényes és diszkriminatív határ valamelyest áttetszőbbé váljon. Ezt az évről évre változó zsűritagok kiválasztása is elősegíti: a zsűri mindig bevándorló és nem bevándorló szerzőkből és kritikusokból áll. A zsűritagok között eddig olyan prominens írók szerepeltek mint Barbara Frischmuth, Elfriede Gerstl, Josef Haslinger, Radek Knapp, Robert Schindel, Vladimir Vertlib vagy Feridun Zaimoglu. Emellett fontos társadalmpolitikai célok is szerepet kapnak: a bevándorlók és az ausztriai kisebbségek kultúrájának támogatása mellett a „kultúrák között írók” feladatának tekinti, hogy „elősegítse a másság iránti nyitottságot, a megértést, és nem utolsó-

3 <http://www.zentrumexil.at/> (2008. 7. 14.)

sorban hozzájáruljon Ausztria kulturális sokféleségének kibontakoztatásához”.⁴ Hogy a még ismeretlen szerzők támogatásának célja részben megvalósult, azt legjobban Dimitré Dinev karrierje mutatja, aki az *Engelszungen* ('*Angyalnyelvek*', 2003) című regényével és az *Ein Licht über dem Kopf* ('*Fény a fej felett*', 2005) című elbeszélésgyűjteményével a kritika és a közönség egyik legkedveltebb és legünnepeltebb szerzője lett, és aki ma már a Bécsi Burgtheater, a Volkstheater és a Salzburgi Ünnepi Játékok számára is ír.

A *passwort* című antológia előszavában, amely a 2007-es díjazottak szövegeit tartalmazza, Seher Çakir zsűritag a többnyelvűséget emeli ki, mint az egyik legmeghatározóbb okát annak, miért gazdagítják a migrációs háttérrel rendelkező írók az ausztriai irodalmi életet: „Többnyelvűségünk, többlettapasztalatunk által, tehát azáltal, hogy több »kulturteret« ismerünk, új színeket, új képeket viszünk a nyelvbe. A többnyelvűség mérhetetlen gazdagságot jelent!”⁵ A bevándorló szerzők irodalmát gazdagításként felfogni nem veszélytelen, mert azt a benyomást keltheti, hogy ezt az irodalmat csak függelékeknek, a honos és német anyanyelvű írók művei melletti kiegészítésnek tekintjük. Ezáltal csak megerősíténk az „igazi” német nyelvű irodalom és a bevándorlók csatolt irodalma közötti határt. Ezt a határt a szerzők gyakran csak nehezen tudják átlépni. A migrációs háttérrel rendelkező írók az irodalmi piacon és számos kritikus körében egyedi kategóriát képviselnek. Ez jelenthet előnyt is, például olyan időszakokban, amikor a média különös figyelmet szentel a migráció témájának és a migrációs népcsoportoknak, és amikor a migrációval, a száműzetés tapasztalatával vagy a multikulturális társadalommal foglalkozó irodalmi szövegek a társadalom számára fontossá válnak és magas szimbolikus értékkel bírnak. Másrészt viszont a „migrációs irodalom” címke hátránnyá is válhat, ha például ezeknek a szerzőknek a szövegeit csak a migráció témájára tekintettel olvassák, és a szövegek más aspektusait, árnyalatait figyelmen kívül hagyják, illetve eltérő témájú szövegeket ignorálnak. Ráadásul azok a migrációs háttérrel rendelkező szerzők, akik a szövegeikben bevándorló szereplőket jelenítenek meg, vagy a migráció témájával foglalkoznak, könnyen az önéletrajziség gyanújába keveredhetnek, pedig ez olyan megrövidítése a szövegeknek, amivel más szerzőknek nem kell szembenézniük.

Seher Çakir ezért a „bevándorló irodalom” címkét, amit időközben a tudományos irodalomban a migrációs irodalom, a migráció irodalma vagy az interkulturális irodalom terminus váltotta le, „kirekesztőnek és diszkriminálónak” nevezi. Jogosan követeli, hogy a bevándorló szerzőket az általános irodalmi élet részének tekintsék. „Mi ugyanis része vagyunk azon ország történelmének

4 Christa Stippinger: „Utószó”. In: Uő (szerk.): schreiben zwischen den kulturen. Eine Anthologie. Wien: edition exile, 1997, 121f., idézet 122. o. Az irodalmi díjról lásd Angelika Friedl: Der Literaturpreis „schreiben zwischen den kulturen”. Ein Literaturprojekt zur Förderung des Dialoges zwischen und über Kulturen. Szakdolgozat, Wien, 2003. = http://germanistik.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/inst_germanistik/Friedl.rtf – Az ausztriai és németországi bevándorlók irodalmának összehasonlításáról lásd Wiebke Sievers: „Writing politics: the emergence of immigrant writing in West Germany and Austria”. KMI Working Papers 11 (2007). In: <http://www.oeaw.ac.at/kmi/>

5 Seher Çakir: „Migrantenliteratur”. In: Christa Stippinger (szerk.): *passwort*. anthologie. das buch zu den exile-literaturpreisen schreiben zwischen den kulturen. Wien: edition exile, 2007, 7–9. o., idézet 9. o.

és irodalmi életének, amiben élünk.”⁶ A migrációs háttérrel rendelkező szerzők nem csak a migráció, az idegenség és a kultúrák közötti élet témájáról írnak. Felvetődik azonban a kérdés, hogy többnyelvűségük esetleg mégis megkülönbözteti-e szövegeiket olyan szerzők szövegeitől, akik német nyelven nőtték fel.

A „kultúrák között írók” díj antológiáinak szövegei tematikusan szinte mindig foglalkoznak a többnyelvűséggel, azonban csak a legritkább esetben válik a többnyelvűség formális tekintetben produktívá, és alig hagy nyomot a szövegeken. A kultúrák közötti élet és írás, és ennek a kulturális és nyelvi identitásra gyakorolt hatásai tematikusan szinte mindig megjelennek a szövegekben, gondoljunk csak Dimitré Dinev, Güler Alkan vagy Grace M. Latigo szövegeire, hogy csak néhány példát említsünk a best of 10 összeállításaiából.⁷ Alma Hadzibeganovic, Anna Kim és Alexandra Moskovchuk nyelvi reflexiókat és önreflexív szövegei inkább kivételt jelentenek a „kultúrák között írók” díj nyertesek között. Rájuk a játékos, és stílusában csaknem az osztrák avantgárdra és a Wiener Gruppéra emlékeztető nyelvhasználat jellemző. A nyelvvel való játék nem csak szabadságot, hanem „egyfajta biztonságot” is ad, mondja Alexandra Moskovchuk. „Még ha hibázom is, a legtöbb esetben tudatosan teszem azt.”⁸ Különösen Hadzibeganovic keresztes szövegeiben több nyelvet és nyelvi síkot, és kiaknázva a több nyelv összekapcsolásából adódó kreatív lehetőségeket, új nyelvi és gondolati tereket nyit meg. „Fesztelenül alkot neologizmusokat, szétszed, eltorzít és átalakít, szét-darabol és összeilleszt”⁹, és néha az anyanyelvéből ültet át szólásokat németre, amin a német nyelvű olvasók fennakadnak, figyelmessé válva ezáltal a nyelvek közötti összefüggésekre – az összefüggések eredetét a szerző anyanyelvének ismerete hiányában persze nemigen tudják közelebbről meghatározni. Hogy a többnyelvűség nem csak idegen szavak nyilvánvaló jelenlétében mutatkozhat meg, azt legjobban Sandra Vlasta mutatja meg Anna Kim 2004-es *Die Bilderspurja* ('A képanyom') kapcsán, ami – ugyan németül íródott – a többnyelvűséget azonban nemcsak tematizálja, hanem nyelvi és formálisan is feldolgozza.¹⁰

Még ha a többnyelvűség a „kultúrák között írók” díjazottjainak szövegeiben csak ritkán jelenik is meg formális síkon, a szerzők önmeghatározásában és az írás folyamatában fontos szerepe van. Az irodalmi díj antológiái bepillantást nyújtanak a szerzők műhelyébe, ugyanis a műveiken kívül interjúkat is olvashatunk velük, amikben az írás folyamatáról és a nyelvváltásnak az alkotásra gyakorolt hatásáról számolnak be. Gyakran van szó ezekben a beszélgetésekben azokról a kreatív lehetőségekről, amiket az új nyelvre való áttérés nyújt. Elsősorban a megnövekedett nyelvi figyelmet említik a szerzők, ami az idegen nyelven tör-

6 Uo., 8. o.

7 Stippinger: best of 10.

8 „»Schreiben ist genauso lebensnotwendig wie Atmen.« Alexandra Wassilewna Moskovchuk im Gespräch.” In: Christa Stippinger (szerk.): *sprachsprünge. anthologie. das buch zum literaturpreis „schreiben zwischen den kulturen”* 2004. Wien: edition exil, 2004, 159–169. o., idézet 166f.

9 Stippinger: best of 10, 240. o.

10 Sandra Vlasta: „Muttersprache, Vatersprache, Bildersprache – Mehrsprachigkeit und familiäre »Sprachbande« im Kontext von Migration in Anna Kims *Die Bilderspur*”. In: *Yearbook Germanistik in Ireland: (Wahl-)Verwandtschaften 2* (2007), 29–46. o.

ténő írásból adódik. „Idegen nyelven írni nehezebb, mint anyanyelven alkotni. Gyakran nagyon hosszan keresgéli az ember a megfelelő szót”, mondja például Dimitré Dinev egy Christa Stippingerrel folytatott beszélgetésben.¹¹ A szerzők tehát a szavakat kevésbé magától értetődően használják, és a szójelentés intenzív keresése új jelentéssíkokat tár fel, amik normális esetben elkerülnek az ember figyelmét. Idegen nyelven – Yoko Tawada egy gyakran idézett metaforájával élve – „tűzőkapocs-eltávolító” van az ember kezében: „Az anyanyelvben úgy rá vannak tűzve az emberre a szavak, hogy csak ritkán érezheti a nyelv feletti játékos örömet. Olyan erősen hozzákapcsolódnak a gondolatok a szavakhoz, hogy sem az előbbieket, sem az utóbbiak nem szárnyalhatnak szabadon. Az idegen nyelvben viszont valami olyasmi van az ember kezében, mint a tűzőkapocs-eltávolító: Mindent eltávolít, ami egymáshoz kapcsolódik és össze van fűzve.”¹² A szerző és a szavak között keletkezett távolság lehetővé teszi, hogy a nyelvet szabadabban használja, csűrje-csavarja a szavakat, és szokatlan jelentéssel ruházza fel őket. Alig van olyan szerző német nyelvterületen, aki olyan találékonyan használná ezt a szabadságot, formális értelemben, mint ahogy Yoko Tawada teszi többnyelvű szövegeiben.

Vladimir Vertlib, aki 2004-ben a „kultúrák között írók” zsűritagja volt, poétika-előadásaiiban szintén azt a szavaktól nyert távolságot hangsúlyozza, amit az idegen nyelven történő írás eredményez. A távolságnyerés képessége azonban az „általában vett irodalom sajátossága” és származástól és anyanyelvtől függetlenül jellemez minden írókat és írókat.¹³ Az idegen nyelven való írás szorosan összekapcsolódik a nyelvi elbizonytalanodás érzésével, aminek olykor termékeny, olykor fenyegető oldalát érezzük át. Vertlib előnynek érzi azt, hogy „sosem lehet biztos” a nyelvében, hogy „kritikus vizsgálat tárgyává kell tenn[ie] olyan szavakat és megfogalmazásokat, amelyeket mások intuitív magabiztossággal használnak”, mert ez lehetővé teszi számára, hogy kritikus távolságot nyerjen a nyelvtől és a saját szövegeitől.¹⁴ De arra is felhívja a figyelmet, hogy a többnyelvűség „nemcsak nyereséget jelent, hanem redukciót és veszteséget is, ugyanis – ha a nyelveket köröknek képzeljük el – az átfedéseken kívül (amely területeken valóban két vagy több nyelvre kiterjedő nyelvi kompetenciáról beszélhetünk) mindig léteznek peremvidékek, ahol az ember menthetetlenül monoglott vagy majdnem monoglott marad.”¹⁵ Ez a monoglott terület érinthet bizonyos témaköröket, amelyekben a kifejezőképesség erősen korlátozott marad. A részleges egynyelvűség ezeken a területeken „önkorlátozásra” vagy fordításra kényszerít, ami azonban mindig csak megközelítő lehet – többnyelvű szerzők gyakran megtapasztalhatják

11 „»Wenn ich deutsch schreibe, ist es, als ob ich einen Eiszapfen in der Hand halte.« Dimitré Dinev im Gespräch mit der Herausgeberin”. In: Christa Stippinger (szerk.): *fremdLand. das buch zum literaturpreis schreiben zwischen den kulturen* 2000. Wien: edition exil, 2000, 29–43. o., idézet 42. o.

12 Yoko Tawada: „Von der Muttersprache zur Sprachmutter”. In: U.ő.: *Talisman. Literarische Essays*. Tübingen: Konkursbuch-Verlag, 1996, 9–15. o., idézet 15. o.

13 Vladimir Vertlib: *Spiegel im fremden Wort. Die Erfindung des Lebens als Literatur*. Dresdner Chamisso-Poetikvorlesungen 2006. Dresden: w.e.b., 2007, 59. o.

14 Uo. (Az idézet Tatár Sándor fordítása.)

15 Uo., 61. o. (Az idézet Tatár Sándor fordítása.)

ezt, amikor az egyik nyelvről a másikra váltanak.¹⁶ Az idegen nyelvre való váltás kitágítja a saját lehetőségek körét, de nem eredményez határtalanságot. „A nyelv határokat von körénk. A nyelvváltás szintén határok közé szorít. Nagy kihívás, hogy ezeket először egyáltalán elérjük, s ha átlépünk rajtuk, újabbakba ütközünk.”¹⁷ A döntő felismerés számunkra ebben az értelemben az, hogy bár nem dönthetjük le a határokat, de részben kitolhatjuk, és megkérdőjelezhetjük őket. Ha a határok láthatóbbá válnak és tudatosulnak, könnyebben tudjuk átlépni őket, még ha nem is tudjuk őket eltüntetni. A többnyelvű szerzők irodalma így több szempontból is többértelműséget eredményez: megkérdőjelezi a saját anyanyelv magától értetődőségeit; kétségbe vonja az irodalmi terek nemzeti kultúrákban rögzített határait, és az irodalom nemzetközi terét nyitja meg; valamint rámutat mindenféle nyelvi és kulturális identitás ambivalenciájára és konstruált voltára.

Christa Stippinger Dimitré Dinevvel készült interjújában az idegen nyelvhez fűződő kapcsolatot nem tér-, mint Vertlib, hanem hőmérsékleti fogalmakkal írja le: „Németül írni egész más érzés. Olyan, mintha jégcsapot tartanék a kezemben, amit addig kell melengetnem, amíg el nem kezd olvadni. És a jégcsap minden egyes cseppje születőben lévő szó. Bár a szavak nem úgy folynak, mint víz a csapból, de minden szó ismeri a testem melegét. És ha a kezem ettől az érintéstől hideg lesz, visszamegyek a kertbe, és addig maradok ott, amíg újra kedvet nem kapok a téli tájhoz. De van még egy trükköm. Nem megyek el, hanem felmelegítem a kezemet és folytatom a munkát. És ki tudja, egyszer csak talán így is megtörik a jég. Akkor nagyon boldog leszek. Úgy érzem majd magam, mint Ádám, akinek átjárása van az egyik paradicsomból a másikba.”¹⁸

Az idegen nyelvhez nem kapcsolódnak érzések és emlékek, mint az anyanyelvhez, ezért hideg, mint a jégcsap. Nem magától értetődő, és nem árad olyan természetesen, mint az anyanyelv. Az idegen nyelvbe a saját testtel való érintkezés lehel életet, így nem marad hideg, átmelegítik a saját érzések és gondolatok, és áradni kezd, ha csak lassan, cseppenként is. Az idegen nyelvvel való kapcsolatból Dinev számára valami új születik, szavak keletkeznek. De ennek következményei vannak a szerző identitására nézve, akit az idegen nyelven a megfagyás fenyeget. Ezért fontos visszavonulni néha az anyanyelv ismerős tájaira, itt tud újra felmelegedni és az idegen nyelv jégcsapjait felolvasztani. Így írja le Dimitré Dinev az idegen nyelven élés örömeit és szenvedéseit. Számára azonban egyértelmű, hogy elsősorban németül alkot, mert ez az ausztriai életének nyelve, az a nyelv, ami összeköti az itteni emberekkel, a nyelv, amin él és szeret. Az idegen nyelv Dinev számára új hazává változott, ahogy az *In der Fremde schreiben* ('Idegenben írni') című esszéjében hangsúlyozza, és egyúttal azt is leírja, milyen nehéz, veszélyes és fárasztó az új hazába vezető út, elsősorban azok miatt a törvények miatt, amik a határokat áthághatatlanná, illetve még átjárhatatlanabbá teszik, mint amilyenek eredetileg voltak.¹⁹

16 U.o.

17 U.o., 64. o. (Az idézet Tatár Sándor fordítása.)

18 Dinev: „Wenn ich deutsch schreibe“, 43. o.

19 Dimitré Dinev: „In der Fremde schreiben“. In: Text + Kritik, Sonderband IX (2006): Literatur und Migration, 209–219. o.

Anna Kim, mint sok más migrációs háttérrel rendelkező író, joggal hangsúlyozza, hogy német nyelvű író, és nem akar a migrációs irodalom szűk határai közé szorulni. A német nyelv számára identitás meghatározó, nem csak irodalmi szempontból. A nyelv, amin gondolkodik, ír és él, a világa: „a nyelv a hordozható egem”, írja versében, az *exile*-ben.²⁰ Identitása nem „meghasadt, hanem egyértelmű. Egyértelműen gyökeret vert a német nyelvben.”²¹ Kim egy Christa Stippingerrel 2000-ben készült interjúban arról számol be, hogyan jött létre gyermekkorában a koreai és a német nyelv keveredéséből egy hibrid nyelv, „amelynek nemcsak saját szabályai voltak, hanem a tartalmat is szabályozta.”²² Elmondása szerint probléma nélkül össze tudta kötni a két nyelvi szférát, és nem okozott számára gondot a kettő közötti váltás: a családban koreaiul élt, míg az iskolában németül. Nyelvi fejlődése során a német nem csak identitás meghatározó nyelv lett, hanem az írás nyelvévé is vált. *Irritationen* (‘irritációk’) című szövegében²³ az identitás keresés különböző útjait ábrázolja, ahol is nyilvánvalóvá válik, hogy a főszereplőt mindig a környezete emlékezteti állítólagos származására. Az idegenséget a külvilág vetíti rá. Nem ő érzi magát meghasonlottnak, kultúrák között állónak, idegennek a német nyelvű környezetben, hanem embertársai teszik idegenné, húznak határt az állítólagos osztrákok és közé, és figyelmeztetik vélt gyökereire. Külső megjelenésében látják idegenségét, ami pedig számára nem identitás meghatározó. Identitása „csak ritkán hasonlít meg a nyelv, a nyelvi sikertelenség miatt, a meghasonlás okai inkább azok az emberek, akik bátran megkülönböztetve meghasonlottá tesznek.”²⁴ A Christa Stippingerrel készült interjúban Anna Kim úgy véli, az emberek többsége nem érti meg, hogy „ázsiai bőrszínem ellenére német gondolatok rejtőznek bennem”.²⁵ Az írás lehetővé teszi, hogy bőrszíne ellenére németül jelenjen meg a nyilvánosság előtt, és az általa konstruált identitást élje. Az írás, ahogy sok más migrációs háttérrel rendelkező szerző számára is, egy olyan területen való mozgást jelent, amit az irodalmi életben még mindig a nemzeti határok jelölnek ki. Aki egy nyelvet anyanyelv-ként sajátít el, úgy gondolja, több joggal rendelkezik felette, mint az, aki idegen nyelvként tanulta meg. Ezért volt Anna Kimnek az „az érzése, hogy tiltott módon idegen területre hatolt be”.²⁶ Nem magától értetődő a belépés joga, meg kell érte küzdeni.

20 Anna Kim: „exile”. In: *Zwischenwelt. Zeitschrift für Kultur des Exils und des Widerstands* 2 (2002), 12. o.

21 Anna Kim: „Sprachbetroffen”. In: *Lust auf Sprachen. Beiträge zum europäischen Jahr der Sprachen 2001*. Szerk. Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur. Wien, 2002, 33–35. o., idézet 35. o.

22 Anna Kim: „Schreiben bedeutet für mich, die Begrenztheiten, in der ich mich im Grunde befinde, zu sprengen”. In: Christa Stippinger (szerk.): *fremdLand. das buch zum literaturpreis schreiben zwischen den kulturen 2000*. Wien: edition exile, 2000, 15–20. o., idézet 15. o.

23 Anna Kim: „irritationen”. In: Christa Stippinger (szerk.): *fremdLand. das buch zum literaturpreis schreiben zwischen den kulturen 2000*. Wien: edition exile, 2000, 9–14. o.

24 Kim: „Sprachbetroffen”, 35. o.

25 Kim: „Schreiben bedeutet für mich”, 18. o.

26 Uo., 17. o.

A „szó kíméletlen rebellisének” nevezi magát Alma Hadzibeganovic, és ragaszkodik ahhoz a jogához, hogy miközben elsajátítja az idegen nyelvet, megváltoztassa azt, és eltekintsen annak szabályaitól és konvencióitól.²⁷ Ha már a törvények nehezítik a migránsok életét, sőt egzisztenciájukat fenyegetik, akkor legalább a nyelvben hatályon kívül kell helyezni őket. Így válik a nyelvi kreativitás az uralkodó nyelvi közösséggel szembeni ellenállássá, ami a német nyelvű országok esetében egyúttal politikai és jogi értelemben vett ellenállást is jelent. „A nyelv fejlődik, és MI VELE VÁLTOZUNK. Le a (nyelvi) merevség apostolaival!” Hadzibeganovic „a nyelv azonnali demokratizálását” követeli. „Megtagadhatják tőlünk a választás jogát, de egyetlen fegyverünket, a nyelvhez való alkotmányos jogot NEM vehetik el tőlünk!”²⁸

A nyelvi határátlépések emancipációs hatására figyelmeztet Monika Schmitz-Emans is az irodalmi többnyelvűségről szóló fejtegetéseiben. A „többnyelvűség birodalmáról” mint a „kétértelműségek birodalmáról” beszél, mivel a nyelvhasználó minden határátlépés után egy új határral szembesül, és mivel a határokat „fájdalmasnak”, de „áthágásra, horizonttágításra és új területek meghódítására” ösztönzőnek is érezheti: „Éppen a nyelvi határok átlépése jelzi, hogy nem akarunk megelégedni azzal, hogy beszélve és cselekedve lekerített területen járunk.”²⁹ Azok a szerzők, akik nem anyanyelvükön írnak, nem elégednek meg azzal, hogy egyetlen nyelv határain belül maradjanak, hanem folyamatosan a nyelvi határátlépéssel próbálkoznak, amely politikai értelemben emancipációs törekvésként is értelmezhető. A nyelvváltás ezeknél a szerzőknél sokszor nem önkéntes, hanem a bevándorlás következménye, aminek nemritkán háború, üldözöttség vagy egzisztenciális fenyegetettség az oka. Ha sikerül a nyelvi határokat eltolni vagy átlépni, akkor „a szabadságnak legalább egy töredékét megízlelhetik”.³⁰ És olyan kreatív lehetőségek szabadulhatnak fel, amik arra emlékeztetnek, hogy a politikai határok is áthághatóak.

Horváth Márta fordítása

27 Alma Hadzibeganovic: „»Schonungslose Rebellin des Wortes« oder »Grosses AlmaAlphabet«. Alma Hadzibeganovic im Gespräch mit der Herausgeberin”. In: Christa Stippinger (szerk.): schreiben zwischen den kulturen. Eine Anthologie. Wien: edition exil, 1997, 27–36. o., idézet 33. o.

28 Uo.

29 Monika Schmitz-Emans: „Literatur und Vielsprachigkeit: Aspekte, Themen, Voraussetzungen”. In: Uó. (szerk.): Literatur und Vielsprachigkeit. Heidelberg: Synchron, 2004, 11–26. o., idézet 18. o.

30 Kim: „Schreiben bedeutet für mich”, 19. o.

Vladimir Vertlib

Az idegen szó tükrében.

A drezdai *Chamisso* poétikai előadásokból

A hatvanas évekbeli úgynevezett vendégmunkás-toborzások óta Ausztriában, Németországban és Svájcban feltűnően sok a bevándorló. Jóllehet – vagy éppen mert – szembeszökő volt a jelenlétük, a magukat messzemenően homogénnek képzelő célországi társadalmak sokáig egyszerre néztek rajtuk keresztül és fókuszáltak rájuk a figyelmüket, azaz e társadalmak másmilyen, idegen elemeinek tekintették őket. Az eme másságra való reagálások skálája kezdettől fogva, és ma is széles: az idegen minőség reflektálatlan idealizálásától és az egzotikum iránti kíváncsiságtól, az irritáltságon át, a nyíltan kimutatott megvetésig és az idegenek jelentette állítólagos vagy nagyon is valóságos fenyegetéstől (címszó: iszlám fundamentalizmus) való világosan artikulált félelemig terjed. Elvégre a „más”, a másság remek alkalmat kínál, hogy a többség megerősítse magát saját „nemzeti identitásában”, és meggyőzze magát annak állítólagos különleges értékéről. Ezeknek a „másoknak” a kultúrájával való politikailag korrekt foglalkozás, részben legalábbis, nem egyéb, mint ugyanannak az éremnek a másik oldala.

1. tézis: A bevándorlók irodalma nem „gazdagítja” a befogadó ország irodalmát

Nemcsak „laikus” olvasók, de gyakran kritikusok, irodalomtudósok, sőt politikusok is hangoztatják azon álláspontjukat, mely szerint a bevándorlók irodalma gazdagítja a „nemzeti” irodalmat. Az én nézetem szerint azonban a „gazdagítás” azt implikálja, hogy a normál állapothoz valami járulékos és értékes adódik hozzá. Csakhogy az irodalomnak, miként minden művészetnek, egy-egy ország kulturális és társadalmi sokszínűségét a maga teljességében kell tükröznie. Márpedig a bevándorlók világa a maga sajátosságaival, nézőpontjaival, kulturális és nyelvi orientációival része ennek a mindennapi normalitásnak. Ha tehát a bevándorlóknak nincsen irodalmuk, ha az irodalomból hiányzik ez a sajátos perspektíva (amint azt a német nyelvű irodalomban a viszonylag közeli múltig megfigyelhettük), akkor hiány, anomália uralkodik. A migránsok irodalma ilyen módon normál állapotot teremt, nem gazdagít, ahogyan egy betegségből való fölgyógyulás is rendkívül áldásos dolog ugyan, de nem említhető egy lapon a

maratoni táv lefutásával, ami valóban a megszokotton, a normálison felüli teljesítményt követel a testtől. Más kérdés, hogy egy súlyos betegségből való fölépülés olykor lényegesen nagyobb teljesítmény, mint egy maratoni futamra edzeni.

Az irodalomkritika mindenesetre hajlamos a beskatulyázásra, s arra, hogy le is zárja ezeket a skatulyákat ahelyett, hogy szétfeszítené-ledöntené a fiókos szekrény falait. Egy példa erre, amelynek nincs köze a bevándorlók irodalmához, nézetem szerint mégis tünetértékű az imént említett hajlam, azaz a klisék átvétele-megerősítése és a skatulyázás vonatkozásában. Iris Radisch, az ismert kritikusnő a kilencvenes években tagja volt a klagenfurti (ma *Németnyelvű Irodalmi Napoknak* [Tage der deutschsprachigen Literatur] nevezett) Ingeborg Bachmann Irodalmi Vetélkedő zsűrijének. 1999-ben a vetélkedő egyik résztvevője Ruth Erath svájci író volt. A bírálók különböző momentumokat kifogásoltak az író szövegében. Engem azonban nem az irodalmi kritika irritált, hanem Iris Radischnak egy megnyilatkozása, amely csak látszólag szólt az irodalomról. Radisch asszony azt vetette Ruth Erath szemére, hogy története egy svájci faluban játszódik. „Miért ír”, bosszankodott a zsűri jeles tagja, „annyi író egyre-másra falusi történeteket? Urbánus irodalmat akarunk végre, amely nagyvárosaink életét tükrözi, vagyis ott játszódik, ahol a lényeg történik.” Semmi kétség: Radisch asszony tudja, mi a lényeg, s mindaz, ami Berlin, Hamburg, Köln vagy München városhatárán kívül esik meg, nem egyéb a sivár provincialitás kifejeződésénél...

2. tézis: Minthogy nincsenek többé „tisztá” nemzetállamok, ma már nemzeti irodalmak sem léteznek

A bevándorlók irodalma gyakran korszerűbb, s ezáltal „modernebb” az úgynevezett nemzeti irodalomnál, hiszen közvetlen vagy közvetett módon tematizálja, vagy legalábbis képes implicit módon közvetíteni a többszörös identitás, a kölcsönös egymásra-hatás és a szakadatlan változás kérdését. A született német vagy osztrák, tehát „hazai” szerzők regényei sok esetben nem tagadják ugyan le külföldi előképeiket, ám rendszerint az idebent és az odakint, az *itt* és az *ott* világos különválasztását implikálják.

A „hazai szerzőknek” az esetek többségében meglehetősen világos elképzelésük van arról, mik a németek vagy az osztrákok legfőbb karakterisztikumai. Irodalmi és esszéisztikus szövegekkel való sokéves foglalatосkodásom és számos szerzőhöz fűződő személyes ismeretségeim alapján veszem magamnak a bátorságot ehhez a kijelentéshez, noha tudom, hogy írókollégáim közül sokan hevesen fogják vitatni. A „hazai szerző” önmagát, csakúgy, mint műveinek szereplőit saját országa kultúrája, történelme és mentalitása részének látja. Olvasóinál előfeltételezi ennek a kultúrának, a kultúra finom árnyalataira és mélyrétegeire is kiterjedő ismeretét. Ha pedig szövegeiben olyasvalamiről ír, amely valóságosan vagy vélhetően kívül esik ezen a kulturális téren – tehát ha például idegen országban játszódik a cselekmény, ha a szereplők (némelyike) bevándorló(k), idegen(ek), vagy általában véve „másmilyen” ember(ek) –, akkor ezeket a jelenségeket vagy személyeket, művének irodalmi értékétől függetlenül, német, illetve osztrák szemzőgből, német, illetve osztrák olvasók számára ábrázolja. Ez nem fogyatékoság,

hanem éppenséggel magától értetődő. Jellemző, mely tulajdonságait domborítja ki és milyen magatartásmódjait hangsúlyozza egy-egy irodalmi alaknak, illetőleg mely részleteit emeli ki egy-egy tájnak a szerző, hogy akit vagy amit leír, érthetővé, illetve érdekessé tegye olvasói számára. Éppígy jellemző, hogyan épít föl egy plotot, és milyen nyelven prezentálja azt. Egy-egy szerző „gyökereiről” elsősorban humorának természete, s még inkább az érzések és a határhelyzetek leírására, megérezkítésére választott képei árulkodnak.

A bevándorlók irodalma ezzel szemben egyértelműség helyett bizonytalanságot generál, és pedig nemcsak azért, mert a szerző nézőpontja s érdeklődésének súlypontjai nem feltétlenül egyeznek meg egy saját szülőföldjén-hazájában élő emberével, hanem mert a szövegének alapjául szolgáló érzelmi háttér – ahogyan a világot érzékeli és interpretálja – egy köztes kulturális szférára utal. Az a magátólértetődőség, amellyel egy „hazai szerző” szövegének kultúra- és mentalitásfüggő kódolását elvégzi, hogy megfeleljen bizonyos olvasói elvárásoknak – vagy éppen szembemenjen velük –, hogy különböző hangulatokat teremtsen, irritáljon vagy információkat közvetítsen, a „migráns irodalmat” csak részben, illetve feltételesen jellemezheti. Hiába ír ugyanannak a közönségnek a „bevándorolt író”, mint a saját országában élő és alkotó, nála a „fiktív ideális olvasó”, amelyre szövegének megalkotásakor elméleti ellenőrző instancia gyanánt szükség van, soha nem lehet azonos egy „hazai szerző” „fiktív ideális olvasó”-jával. Ez magyaráz annyit tesz, hogy a „bevándorolt szerző” még ha akarná, sem tudná letagadni többszörös identitását.

Ahogy egy „hazai szerző” (ideális esetben) jól megérthet ugyan egy migránst, ám teljességgel behelyezkedni, és azt érezni, amit ő, sohasem képes, úgy a „bevándorolt szerző” sem képes soha maradéktalanul magáévá tenni egy hazainak a perspektíváját; neki ugyanis nem hazai céltársa nemzedékről nemzedékre öröklődött kulturális és történelmi ballasztját kell cipelnie, hanem a sajátját – olyan terhet természetesen, amely a célországban szerzett tapasztalatok és az ottani kultúrával való intenzív érintkezés révén valami új, kifelé is, és egyes belső alkotóelemeit tekintve is nehezen behatárolható minőségű lett.

A „megismerésbeli értéktöbblet”, amellyel egy „bevándorolt szerző” rendelkezik, azonban csak akkor „nyereség”, ha annál mélyebben és pontosabban képes általa a világ többértelműségét és ellentmondásosságát megismerni. Az egyértelműségnek ez a hiánya végső soron csupán egy, a modern társadalmakra egyébként is szimptomatikusan jellemző tendencia tükrö: hogy tudniillik egyre ritkábbak a környezetüktől, illetve egymástól világosan elhatárolt életvilágok, és hogy az érzékelés és az értelmezés új formái iránti nyitottság a saját önkép folytonos reflektálását, sőt megkérdőjelezését jelenti, azaz állandó kihívást.

3. tézis: Az olvasó számára közömbös, van-e egy adott szövegnek önéletrajzi háttere

Az irodalmi közvélekedés – benyomásom szerint – ambivalensen viszonyul a „hitelesség” („autenticitás”) fogalmához. Egyfelől az olvasók körében fölöttébb kedveltek az önéletrajzok, az élettörténetek és a riportok. Az irodalomkritika is

komolyan veszi őket. Hiszen ami le van írva bennük, az „valóban megtörtént” – ez teszi őket különösen vonzóvá és érdekessé. Nos, említettem már, hogy az „igaz” történetek többnyire fikciók, míg az úgynevezett fikciók általában önéletrajzi mag köré épülnek. Ennek ellenére gyakran „komoly irodalom”-nak tekintik az egyiket, míg a másik „csak” önéletrajzként vagy riportként (tényirodalomként) jön tekintetbe, s ily módon – minden, alkalmanként kiemelt és méltatott erénye ellenére – egy fokkal alacsonyabbra helyeztetik a regény- és drámai irodalomnál vagy a líránál. Ezt az előítéletet nemritkán rávetítik a szerzőre is, akitől hol az „irodalmi írás” képességét vitatják el, hol azt, hogy „igazi” íróvá fejlődhessék. Előfordul, hogy mindkettőt.

Egy személyes példa erre: *Tranzitállomások (Zwischenstationen)* című könyvem regény. A recenzensek, akárcsak az olvasók, mindazonáltal többségükben azzal az előfeltevéssel olvasták, hogy önéletrajz, tehát mindaz, amit megjeleníték benne, pontosan úgy történt meg a valóságban is.

Körülbelül egy évvel a könyv megjelenése után kiadóm úgy határozott, hogy eladja a *Tranzitállomások* zsebkönyv formátumban való megjelentetésének jogát. Egy nagy paperback-kiadó két munkatársnője élénk érdeklődést mutatott a könyvem iránt. Egy másik kiadó azután ráígért az imént említett kiadó által fölajánlott árra, a kiadói hölgyek főnöke azonban nem volt hajlandó „licitálásba bocsátkozni”, vagyis emelni az általa kínált összeget, ama fölöttébb jellemző indoklással, hogy: „Nem éri meg ennyit fektetni Vertlibbe. Nem igazi író. Kötve hiszem, hogy a két önéletrajzi regénye után ír még könyvet. Meglátjátok, szépen vissza fog térni az újságíráshoz.”

Ez 1999-ben történt. Nem tettem meg az illető kiadói főnöknek azt a szívességet, hogy „visszatérjek” a zsumalizmushoz.

A kérdés, hogy a *Tranzitállomások* című regény mennyiben tekinthető önéletrajzinak, illetve a képzelet szülöttének (azaz „irodalminak”), ezzel mindazonáltal nincs még megválaszolva. Milyenek mutatkozik ebből a szempontból a könyv? Ha egy épülethez hasonlítanánk a regényt, úgy azt mondhatnánk, az alap és a külső falak önéletrajziak, az enteriőr, a félemeletek, a lépcsők, és talán egyik-másik erkély ellenben kitaláltak. Édesanyám 1973-ban valóban egy biztosítótársaság központjában dolgozott takarítónőként. Délutánonként magával vitt a munkába. Egy nap bennrekedtünk a leállt páternoszterben. A takarítónők között volt egy főnökasszony, aki azonban a valóságban sokkal barátságosabb volt, mint regénybeli „mása” az illető jelenetben. S a többi regényalak? Valamennyiükkel találkoztam, még ha más helyeken és időben is.

Milyen jeleneteket, eseményeket választ ki irodalmi nyersanyagul az ember? Mindabból, amit megélt, látott, hallott, mi alkalmas irodalmi „hasznosításra”? Vannak élmények, amelyek drámai voltak ellenére – vagy éppen annak folytán – annyira tipikusak, hogy klisévé silányodnak, s ilyen módon irodalmilag érdektelenné, fölhasználhatatlanná válnak. Hol keressük tehát a jellegzetest-példaértékűt és általános érvényűt – úgy, hogy egyszerre mind a szokatlant, az érdekeset és izgalmasat is kidomborítsuk? Úgy vélem, ez az egyetlen kérdés, amelyet egy szerzőnek nem kell megválaszolnia, és az esetek többségében nem is tud válaszolni

rá. Azt gondolom, helyénvaló, ha egy szerző számot vet és ad az írói működését a háttérből meghatározó programmal, illetve programról, elemezheti és besorolhatja munkálkodásának eredményét, és elgondolkodhat az írói techné kérdésein, a szakmai fogásokon. Az alkotási folyamat, mint olyan, azonban olyasvalami, ami kicsúszik a konkrét-logikus-racionalizáló elemzés markából. Szélsőséges esetben úgy „jár” a szerző, mint ama százlábú a mesében, akit egyszer megkérdeztek, hogyan képes haladni anélkül, hogy elbotlana számtalan lába valamelyikében. A százlábú gondolkodni kezdett a kérdésen, és attól fogva egyetlen lépést sem volt képes tenni. [...]

Hogy német nyelvű író legyek, nem volt számomra magától értetődő. Első írói próbálkozásaim nyelve az orosz volt. A németben a szavaknak jelentésük volt, anyanyelvem, az orosz szavainak mélyebb értelmük. A német nyelv szerkezetét először még meg kellett ismernem és tanulnom, rá kellett éreznem árnyalataira és többértelműségeire, amikor az orosz már jól hangolt hangszerként állt a rendelkezésemre, amelyen jól-rosszul, de mindenképp magabiztos ösztönösséggel voltam képes játszani. Végül azt a formát választottam, amelyben a leginkább sikerült kifejeznem gondolataimat: a német felszín, amelyet gyakran, inkább tudatosulatlanul, mint szándékosan, az orosz nyelv mondatfűzése, melódiája és idiómái festenek alá.

Írói hazám a határvidék, az egyidejűség és az egymásmellettség. A tényt, hogy soha nem lehetek biztos a nyelvemben, hogy „bizalmatlan” vagy legalábbis kritikus vizsgálat tárgyává kell tennem olyan szavakat és megfogalmazásokat, amelyeket mások intuitív magabiztossággal használnak, előnyként értékelem. Ez az előny abban áll, hogy könnyebb saját írásomat kritikai távolságtartással szemlélnem, ami megkönnyíti lehetőségeim és korlátaim fölismerését. Úgy tartom, a distancírozás képessége általában véve is jellemző sajátossága az irodalomnak. Távolságokat kell fölépíteni, mielőtt valaki ismét közelíteni mer egy-egy témához. Nincs a német nyelvnek olyan szava, amely teljességgel elvesztette volna számomra idegenségét. Ám ez kínál egyszerismind esélyt, hogy új, olykor meglepő jelentést adjunk az ismert, és mégsem a teljes otthonosság érzetétől kísértén ismert szavaknak, illetve szokatlan szöveggörnyezetben tudjuk szerepeltetni őket.

Az emigrációba kényszerült emberek számára a haza szinte mindig köztes világ, vagy – még inkább – valós fikció. Fikció, mert nincs olyan emigráns, aki ne alkotna magának valamely ideálképet egy hazáról. (Csak a nem emigránsok tudják kivonni magukat a kényszer alól, hogy gondolatban foglalkozzanak ezzel az ideálképpel.) Az emlékezet és az észlelés mindegyre új képpé rendezi össze a megélt és (át)érezett momentumokat.

A kép reális, mert az egyes képekből végül egy éles körvonalú árnykép kerekedik ki. Az árnykép könnyen megváltoztatható. Csak a fény forrását-irányát, más szóval a nézőpontot kell módosítani. Egy túlzottan plasztikus képen nem ismerni fel egyik könnyen az éles kontúrokat. Nagyon alaposan meg kell néznünk, hogy meg ne téveszthessen bennünket a puha ecsetkezelés, a lágy összbenyomás.

Minél több szöveget írtam az emigránslétről és a számkivetettségről, s minél intenzívebben foglalkoztam más emigránsok hasonló témájú szövegeivel, annál gyakrabban jutott eszembe önkéntelenül ez az árnykép. Az illető szövegekben szinte mindig személyes tapasztalatokról vagy részjelenségekről esett szó, ugyanakkor mégis általános érvényre tettek szert; könnyen megtalálható volt a közös nevezőjük más emigráció- és idegenségtapasztalatokkal. Miközben olvastam és szerkesztettem ezeket a szövegeket, illetve a magaméit írtam, lassan megtanultam a perspektívaváltást, azaz a fénycsóva elfordítását, s a megvilágítással együtt fordult az árnyék is, anélkül, hogy valaha is megtagadta volna lényegét. Ily módon nemcsak a számomra jelenleg otthont adó ország, illetve az utam közbülső állomásait jelentő országok mélyebb megértésére nyílt lehetőségem, de jobban, értőbben tudtam hozzáférni azokhoz a személyes élményeimhez is, amelyeket korábban érdektelennek vagy közve-títhetetlennek véltem.

Amit íróként valaha is írtam, végső soron csak egy átfogó jelenség sajátos formájú árnyéka. A számkivetettség – ha nem is az egyetlen, de mind ez ideig kitüntetett fontosságú témája írói munkásságomnak – nemzetközi fenomén. S mint ilyen, szélsőséges formája és foka annak az idegenségnek és identitásvesztésnek, amely egész korunk egyik jellemző sajátossága. Lehet valaki számkivetett (exiláns) anélkül, hogy valaha is elhagyta volna szülőföldjét. A száműzöttség eme globális aspektusának felmutatását a kortárs művészet egyik legfontosabb feladatának gondolom.

Ami általában elmondható a hazáról, az fokozottan érvényes a nyelvi hazára. A többnyelvűség – különösképp a bevándorlók többnyelvűsége – mögött egy nyelv, *a* nyelv ideálképe dereng, amellyel mint engedelmes eszközzel „tulajdonképpen perfekt”, vagy legalábbis megközelítően „perfekt” módon kellene tudnunk bánni.

Ám eltekintve attól, hogy perfekció a valóságban nem létezik, a többnyelvűség nemcsak nyereséget jelent, hanem redukciót és veszteséget is, ugyanis – ha a nyelveket köröknek képzeljük el – az átfedéseken kívül (amely területeken valóban két vagy több nyelvre kiterjedő nyelvi kompetenciáról beszélhetünk) mindig léteznek peremvidékek, ahol az ember menthetetlenül monoglott vagy majdnem monoglott marad. Ez rám ugyanúgy érvényes, mint a legtöbb bevándorlóra. Ez az említett egynyelvűség vonatkozhat bizonyos témakörökre, egyes szavakra, jelentheti bizonyos szavak, kifejezések más nyelvű megfelelőinek tényleges nemismeretét, avagy különleges érzelmi kötődést valamely nyelvhez, ami bizonyos helyzetekben vagy bizonyos témákról szólván lehetetlenné teszi a beszélő vagy az író számára bármely más nyelv használatát.

Ez az átfedéseken kívül eső egynyelvű terület vagy önkorlátozásra kárhozzat (ez az elsőgenerációs bevándorlók többségére érvényes), vagy fordításra kényszerít. Azonban mindennemű fordítás szükségképpen fikció. Minél perfektebbnek tűnik, annál kevésbé sikerül.

Dževad Karahasan boszniai író, aki 1993-ban menekülni kényszerült városából, Szarajevóból, egyszer úgy fogalmazott, hogy valamennyien emigránsok

vagyunk. Aki nem képes, vagy nem hajlik rá, hogy a születéstől a halálig ívelő teljes életútját emigrációnak lássa, az az emberi létezésnek sem a mélységes szakadékait, sem a benne rejlő esélyeket nem ismerheti meg, illetve föl.

Konzekvensen továbbgondolva ezt az állítást arra a felismerésre jutunk, hogy a „kultúrák közötti írás” kifejezés szimbolikus jelentéssel terhes tautológia. Hiszen a kultúra – legalábbis ha méltán viseli ezt a nevet – egyébként is létezésünk köztességét hangsúlyozza. A nyelv is folyamatosan újjáteremtődik. Élete alkonyán senki nem a valaha, gyermekkorában megtanult „anyanyelvet” használja, és a bevándorlóknak, akik újjal kénytelenek fölcserélni eredeti kulturális környezetüket, s ennek részeként nyelvüket is, csupán átfogóbban, tudatosabban, gyorsabban és radikálisabban kell az állandó elidegenedésnek és bekebelez(tet)ésnek e folyamatát végigcsinálniuk. Ez a körülmény pedig az állítólagos perifériáról az úgynevezett centrumba helyezi át a nyelvváltáson átesett szerzők szövegeit. Az ezekben a textusokban mutatkozó irritáló momentumok és törések egy torz tükör darabjai, és csak aki elég bátor belenézni ebbe a tükörbe anélkül, hogy rögtön elfordítaná a tekintetét, az fogja a maga számára is fölismerni a „torzkép” valódiságát.

2001-ben nekem ítelték az Adelbert von Chamisso-díjat, amellyel nem német anyanyelvű, de németül író szerzők irodalmi teljesítményét ismerik el, illetve munkáját ösztönzik. A müncheni díjátadáson laudátorom, az osztrák költő, elbeszélő és migrációkutató, Konstantin Kaiser megjegyezte, hogy egy, a forradalmi Franciaországból a „felszabadító háborúk” Németországába menekült Chamisso de Boncourt-ról elnevezett díj óhatatlanul a német nyelvöröknek azon attitűdjét idézi emlékezetünkbe, amelyről egy „Német költőlexikon” („Deutsches Dichterlexikon”) következő szavai árulkodnak: [Chamisso] „mindvégig hiányos német nyelvismerete ellenére egészen feloldódott a német szellemben”. Nos, amint azt Konstantin Kaiser találóan megjegyezte, egészen jól lehet németül tanulni Chamisso „mindvégig hiányosan ismert német nyelvéből”.

Az azonban, hogy a (Törökországból és Szíriából, az egykori Jugoszláviából, Olaszországból, Romániából vagy Lengyelországból származó) Chamisso-díjasok valóban „egészen föloldódnak a német szellemben”, korántsem valami extrém, netán hajmeresztő gondolat, még ha másképp értendő is, mint ahogyan azt az említett lexikon szerzője vélhetőleg gondolta. A „feloldódás” mindig komplex folyamat. A megidézett „nemzeti szellemet” mindenekelőtt azok leplezik le a maga neveltségességében, s formálják végül át, akik felülemelkednek a többszörös identitás és a „tősgyökeresség” közötti látszatellentmondáson, és akik a nyelvet nem tekintik a (illetve egy bizonyos) nemzeti hovatartozást tanúsító igazolványnak.

A nyelvváltás problémája annyira összetett, hogy minden látszólag világos válasz banalizálással egyenértékű; más szóval hazugság, valamely részaspektusra való redukció, amely összefüggéseiből kiragadva elveszíti igazságtartalmát, avagy ironikus játék, művészi vagy kevésbé művészi tökélyvel űzött elkendőző taktika, amilyen például az én pubertásról fölállított elméletem.

Lekerekítésül és elmélyítés gyanánt szeretném kommentálni néhány íróársam bizonyos kijelentéseit, illetve vallomásait, olyanokét, akik szintén bevándorlóként érkeztek Németországba, Ausztriába vagy Svájcba. Szeretném ily módon a nyelv, illetve nyelvváltás téma lehetséges megközelítéseinek egy szélesebb spektrumát bemutatni.

Catalin Dorian Florescu a következőképpen írja le a hazát; beleértve a nyelvi hazát is:

Energetizáló érzés, az élet általi átjártság érzete, „ha” és „ámde” nélkül, nyelvi hibák és a beszélgetőtárustól való félelem nélkül. Olyan meleg közegbe merül az ember, amelyben még lehetséges a gyógyulás. Egy elveszett rész visszatalál a többi részhez; az ember ismét egésznek érzi magát.

Az 1967-ben Temesváron született Catalin D. Florescu tizenöt évesen hagyta el szülőföldjét, Romániát, és telepedett át Svájcba. Engem ötévesen vittek magukkal a szüleim a Szovjetunióból, és tízéves (fizikai, de még távolról sem érzelmi) odisszeja után kötöttem ki Ausztriában. Sem hely, sem nyelv nincs olyan a világon, amely megadhatná azt az illúziót, hogy egésznek érzem magam. Csak akkor érzem egésznek magam, ha tudom, hogy soha nem érezhetem magam egésznek. Egész-voltom ebben a hiányban áll. Alighanem épp ez az esélyem.

Ugyanily kevésbé találóak rám az 1963-ban Teheránban született Sudabeh Mohafez szavai:

Írói nyelvem azon helyek egyike lett, ahol mindaz lehetek, amit lehetőségként magamban hordozok, ahol nem kell *vagy-vagy* döntést hoznom.

Ez nagyon szépen hangzik. Olyan kép, amelyet szívesen rajzolnak magukról a művészek. Együttal mások is szívesen látják őket ilyenek. Csakhogy nincs olyan hely, ahol mindazok lehetnének, akik potenciálisan vagyunk. Ilyen értelemben teljesek csak halálunk pillanatában vagyunk; akkor mindent lezártunk, és a helynek (föltehetőleg) nincs többé jelentősége. Minden leírt mondatunkkal döntést hozunk valamely *vagy-vagy* kérdésben. A nyelv határokat von körénk. A nyelvváltás szintén határok közé szorít. Nagy kihívás, hogy ezeket először egyáltalán elérjük, s ha átlépünk rajtuk, újabbakba ütközünk.

A Pozsonyból származó, ám csaknem negyven éve Baselben élő író- és újságíró, Irena Brežna szerint:

Itt [Svájcban] torzan-fogyatékosan hangzik az irodalmi nyelvem: önként csonkítom meg, hogy ne irritáljam túlzottan választékos és kultivált nyelvvel a beszélgetőpartnereimet. [...] Minél gondozatlanabban és gyámoltalanabban beszélek, annál inkább védve vagyok, amivel energiát tudok megtakarítani. Amíg nyilvánvalóan és érzékelhetően híján vagyok a tökéletességnek, addig nem jelentek konkurenciát, és békén hagynak. [...] Ha megkockáztatom, hogy a helyieket túlságosan csiszolt irodalmi némettel öntsem nyakom, akkor azt a saját pályájukon fitogtatott ingerlő fölényeskedésként értelmezik, és ellenségesen fogadják.

Az osztrákokból számos történelmi okból hiányzik a svájciak bornírt magabiztossága. Amit Irena Brežna Svájcról ír, az Ausztriáról ilyen élesen megfogalmazva nem mondható el.

Az oroszban alig vannak dialektusok. A nyelvi különbségek nem a tájegységekhez kötődő nyelvváltozatokból adódnak, hanem a társadalmi rétegzettség függvényei. Az úgynevezett „művelt embert” kiejtéséről, szókincséről és beszédének nyelvtani helyességéről ismerni meg. Ausztriában ez másként van. Az irodalmi nyelv a mindennapokban alig használatos. A dialektusokon belül szociolektusokkal találkozunk, a köznyelvnek létezik gondozottabb és kevésbé pallérozott változata, amelyet a beszélők némelyike irodalmi németnek vél, és minél inkább távolodunk, keletről nyugat felé haladva, Bécs urbánus térségétől, s minél mélyebben hatolunk be Salzburg, Tirol vagy Vorarlberg vidéki jellegű, alpesi, s önmagukat külön világnak tekintő régióiba, annál nagyobbak tapasztaljuk a különbséget a gyerekek által az iskolában fáradtságosan megtanult írott nyelv és a nyelvjárások között, amelyek a tartományfőnök, a bankigazgató, az egyetemi professzor, az építőmunkás és a takarítónő számára egyaránt a tulajdonképpeni anyanyelvek.

Tirolban és Vorarlbergben léteznek nyelvjárások, amelyek annyira eltérnek az irodalmi némettől, hogy de facto külön nyelveket alkotnak. E vidékeken következésképp két- vagy többnyelvűek az emberek. A különböző nyelvjárás-változatok és az irodalmi nyelv kényes egyensúlyt tartanak. A helyiek, éppúgy, mint a bevándorlók, soha nem lehetnek egészen bizonyosak a nyelvükben, s ezt ösztönösen tudják, vagy legalábbis érzik. A gyakran rosszindulattal átítatott és lekezelő követelés, hogy a külföldiek tanuljanak meg „értelmes németet” beszélni, ezzel a bizonytalansággal magyarázható. De mégis, melyik németet? A Dornbirnben török akcentussal, megnyomorított vorarlbergi nyelvjárást beszélő vendégmunkások „értelmes németet” tanultak vajon? Egy idegen akcentussal beszélt nyelvjárás nevetségesen hangzik. Az „óslakosok” azt is nevetségesnek találják, ha a külföldiek a helyi dialektust utánozzák. Ellenben ha egy vendégmunkásként hozzájuk érkezett külföldi korrekt irodalmi németet beszél, azt gógnak, kérkedésnek és a beképzelttség jelének tekintik. Leginkább azokat a külföldieket kedvelik, akik mindent megértenek, megközelítőleg korrektül fejezik ki magukat, mindazonáltal hibáznak néha, akik valamely nyelvjárásnak és az irodalmi nyelvnek valamilyen keverékét beszélnek, amely ezen nyelvváltozatok egyikéhez sem áll túl közel, és egyikkel sem áll hadilábon, és akik a beszélgetőpartnerük által elmondottaknak csak azokat az árnyalatait érzékelik és értik, amelyekről az valóban azt akarja, hogy megértsék. Röviden: sehol nem könnyű külföldinek lenni, ha nem nyelvzszeni az ember.

Tatár Sándor fordítása

E számunk a budapesti Osztrák Kulturális Fórum támogatásával jelent meg.

osztrák kulturális fórum^{bud}

A szerkesztők köszönetet mondanak segítségükért Elisabeth Kornfeind igazgató asszonynak (OKF), Primus-Heinz Kucher, Helga Mitterbauer, Wolfgang Müller-Funk és Hannes Schweiger germanistáknak, Adamik Lajos, Fenyves Miklós, Fülöp József, Györffy Miklós, Horváth Márta, Kurdi Imre, Márton László, Mesés Péter és Tatár Sándor fordítóknak. A szövegrészetek közlési jogáért a Deuticke (Bécs), a Droschl (Graz), a Hans Schiler (Berlin), a Praesens (Bécs), a Piper (Frankfurt am Main), a Suhrkamp (Berlin), a Thelem (Drezda) és a Paul Zsolnay (Bécs) kiadóknak tartozunk köszönettel. Különszámunk nem jöhetett volna létre Bogáts Márta, Csintalan Réka, Kovács Kitti, Polyák Gergely és Rengei Noémi, a szegedi Osztrák Irodalom és Kultúra Tanszék seminaristáinak együttműködése nélkül. Külön köszönet illeti Arany Mihályt, aki a szemináriumok tutoraként nyújtott felbecsülhetetlen segítséget.

Migráns osztrák történetek című tematikus összeállításunkat Bombitz Attila és Nagy Hajnalka szerkesztette.

Munkájukat ezúton köszöni meg a Forrás szerkesztősége.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

NYOMDA K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelenítését a Nemzeti Kulturális Alap

nka

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.